

NASTAVA SUVREMENE POVIJESTI JUGOISTOČNE EUROPE
Dodatni nastavni materijal

Drugi svjetski rat

Izdavač:

Centar za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi, Solun
Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Zagreb

Za nakladnika: Srđan Dvornik

Urednik hrvatskog izdanja: Krešimir Erdelja

Naslov originala: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials,
The Second World War, Thessaloniki 2005

Prijevod s engleskoga: Đurđa Knežević

Lektura: Jadranka Varošaneć

Korektura: Božica Ciboci

Prijelom: Karmen Ratković

Naklada: 1500 primjeraka

CDRSEE Rapporteur to the Board for the Joint History Project: Costa Carras

Executive Director: Nenad Šebek

Director of Programmes: Corinna Noack-Aetopoulos

Project Co-ordinator: Biljana Meškowska, George Georgoudis

Sponzor hrvatskog izdanja:**Current Copy based on the Original English Edition:**

Sponsors: The United States Department of State, the United States Agency for International Development (USAID), the German Ministry of Foreign Affairs, and the Stability Pact for South Eastern Europe.

Disclaimer: The designations employed and presentation of the material in this book do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the publisher (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe), nor on the part of the sponsors (the US State Department, USAID, the German Ministry of Foreign Affairs, and the Stability Pact for South Eastern Europe). This book contains the views expressed by the authors in their individual capacity and may not necessarily reflect the views of the CDRSEE and the sponsoring agencies.

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)

Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece

tel.: +30 2310 960820-1, fax: +30 2310 960822

email: info@cdsee.org, web: www.cdsee.org

ISBN: 978-953-6991-17-4 (IV. čitanka)

ISBN: 978-953-6991-13-6 (cjelina)

NASTAVA SUVREMENE POVIJESTI JUGOISTOČNE EUROPE
Dodatni obrazovni materijal

Čitanka 4
Drugi svjetski rat

uredio: Krešimir Erdelja
urednica cjelokupnog projekta: Christina Koulouri

HHO

Hrvatski helsinški odbor

CDRSEE
Center for Democracy and
Reconciliation in Southeast Europe
w w w . c d s e e . o r g

Zagreb 2007.

Sadržaj

Sadržaj	5
Uvod	13
Kronologija	17
Karta 1: Drugi svjetski rat, 1939. – 1942.....	26
Prvo poglavlje: Politički kontekst	27
I a. Vođe i ideologije	28
I-1. Fitzroy MacLean, Churchillov izaslanik kod partizana, o Titu 1943. godine.....	28
Sl. 1. Josip Broz Tito, vođa partizanskog Narodnooslobodilačkog pokreta, i general Draža Mihailović, zapovjednik “Jugoslavenske vojske u domovini” (četnici).....	29
I-2. Pavelićev fotograf svjedoči o njegovoj osobi 1961. godine.....	29
Sl. 2. Ante Pavelić.....	29
I-3. Opisi Mehmeta Shehua i Envera Hoxhe.....	30
I-4. Engleski špijun o Iuliu Maniu, vođi političke opozicije u Rumunjskoj.....	31
I-5. Metaxasov govor urednicima i izdavačima svih grčkih novina (30. listopada 1940.).....	31
Sl. 3. Lutrijski kupon za prikupljanje novca za obitelji vojnika koji se bore na albanskom bojištu protiv Talijana 1940. - 41.....	32
I-6. Hitlerova zapovijed br. 26 (3. travnja 1941.).....	32
I-7. Ion Antonescu o “židovskom pitanju”.....	33
I-8. Proglas kralja Mihaia građanima njegove zemlje (23. kolovoza 1944.).....	34
I-9. Komunistička ideologija LNÇ – u tumačenju Sejfulle Malshove.....	34
I-10. Letak Oblasnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Makedoniju, upućen makedonskom narodu.....	35
I b. Vojske i vojnici	36
I-11. Američki izvještaj o aktivnostima albanskog pokreta otpora.....	36
I-12. Predstavnici saveznika na Balkanu o strategiji gerile u Albaniji.....	36
I-13. Hrvatski vojni izaslanik u Sofiji o situaciji u Makedoniji.....	36
Sl. 4. Zamjena njemačke vojske bugarskom vojskom nakon fašističke okupacije jugoslavenske Makedonije (travanj 1941.).....	37
I-14. Proglas Nacionalne oslobodilačke fronte (EAM) (Komitet Sterea Ellada).....	37
I-15. Proglas Nacionalne demokratske grčke unije (EDES) 1943.....	38
Sl. 5. Fotografija partizana (muškaraca i žena), pripadnika ljevičarskog pokreta otpora u Grčkoj.....	39
I-16. Osnove programa Osvobodilne fronte (OF, Oslobodilačka fronta slovenskog naroda).....	39
I-17. Iz dnevnika partizanskog zapovjednika.....	40

I-18.	Iz zapisnika sa sastanka Draže Mihailovića i predstavnika njemačkog zapovjedništva u Srbiji u selu Divci.....	40
I-19.	Iz naputaka Draže Mihailovića majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću.....	40
Sl. 6.	Srpski plakat	41
I-20.	Suradnja između ustaša i četnika.....	41
I-21.	Početak ustanka u Bosni	42
I-22.	Formiranje SS-ove "Handžar" divizije	42
I-23.	Darko Stuparić piše o formiranju prve partizanske jedinice u blizini Siska (Hrvatska) u lipnju 1941.	43
I-24.	Svjedočenja o viđenju ulaska Nijemaca, Talijana, Bugara i partizana u Ohrid tijekom Drugoga svjetskog rata	43
Sl. 7.	Bosanski muslimani u ustaškim jedinicama.....	44
I-25.	Iskaz jednog djeteta o suparništvu političkih grupa u Albaniji.....	45
I-26.	Okružno pismo Središnjeg vijeća LNÇ-a svim regionalnim komitetima u Albaniji (9. rujna 1943.).....	45
I c.	Odnosi s dvjema koalicijama i sa susjednim zemljama	46
I-27.	Novinski izvještaj o vojnom puču u Jugoslaviji.....	46
I-28.	Izvještaj vrhovnog rabina Jugoslavije o događajima u Jugoslaviji od kraja ožujka do kraja lipnja 1941.	46
Sl. 8.	Masovne demonstracije protiv sila Osovine u Beogradu 27. ožujka 1941.....	47
I-29.	Iz sjećanja Konstantina Katsarova, poznatog bugarskog odvjetnika, o prvoj godini Drugoga svjetskog rata.....	47
I-30.	Poznati bugarski novinar Danail Krapčev o optužbi da Bugarska ne pruža otpor njemačkoj vojsci.....	47
I-31.	Danail Krapčev komentira brzu pobjedu Njemačke nad Jugoslavijom u travnju 1941.	48
Sl. 9.	Rumunjske novine: kralj Mihail, general Antonescu, Mussolini, Hitler (1941.).....	48
Sl. 10.	Rumunjske novine: kralj Mihail i generalisimus Staljin (1945.).....	48
I-32.	Izvadak iz Memoara (18. listopada 1941.) ondašnjeg premijera Emmanouila Tsouderosa u službenoj vladi Grčke u Kairu – upućeno Britancima	49
I-33.	Poruka britanskog Ministarstva vanjskih poslova britanskom ministru u Kairu 14. kolovoza 1944.....	49
I-34.	Brigadni general Myers procjenjuje utjecaj grčkog otpora nacistima na sveukupan tijek rata	50
Sl. 11.	Fotografija iz rumunjskih novina: prijateljstvo između rumunjske vojske i Crvene armije – časnici na bojištu.....	50
I-35.	Postupanje s engleskim zarobljenicima u Rumunjskoj (1944.).....	50
I-36.	Iz zapisnika o razgovoru između J. B. Tita i W. Churchilla u Napulju 12. kolovoza 1944.....	51
I-37.	Zapovjed talijanskog kralja Vittoria Emanuelea III. od 3. svibnja 1941. o aneksiji Ljubljanske provincije Italiji	51
I-38.	Anegdota Ivana Venedikova, poznatog bugarskog arheologa, o njegovim odnosima s Nijemcima u Makedoniji.....	52

531 d.	Vjerske organizacije	53
I-39.	Poslanica nadbiskupa Janjine (Ioannina, Grčka) svim kršćanima pod njegovom nadležnošću (10. rujna 1943.).....	53
I-40.	Pismo nadbiskupa Damaskina i drugih uglednih Grka Güntheru von Altenburgu, njemačkom veleposlaniku u Grčkoj.....	53
I-41.	Katolička crkva Albanije o talijanskoj invaziji na Albaniju.....	54
I-42.	Sarajevski muslimani o situaciji u Bosni i Hercegovini	55
I-43.	Islamsko svećenstvo i formiranje muslimanskih SS–divizija 1943.....	55
I-44.	Govor rumunjskog patrijarha Nikodima, održan na Pravnom fakultetu u Bukureštu 1942.	55
I-45.	Članak iz novina: <i>Sestrinske crkve. Velike perspektive pravoslavlja</i> Mihaia Burlacua.....	56
I-46.	Uhićenje patrijarha Gavrila od Gestapoa u samostanu Ostrog, 23. travnja 1941.....	56
I-47.	Stepinčev poziv katoličkom svećenstvu da podrži NDH, 28. travnja 1941.....	57
I-48.	Stepinčevo pismo Paveliću od 14. svibnja 1941.....	58
I-49.	Otac Zlatko Svirić o prelasku pravoslavnih Srba na katoličanstvo	58
Drugo poglavlje: Život u vrijeme rata		60
II a.	Siromaštvo, nesigurnost	61
II-1.	Ograničavanje potrošnje kruha u Rumunjskoj tijekom rata (1942.).....	61
II-2.	Ograničavanje potrošnje kruha u Rumunjskoj tijekom rata (1944.)	61
SI. 12.	Ograničavanje potrošnje kruha u Istanbulu	61
II-3.	Grčki seljak opisuje talijanske okupatore	61
II-4.	Ivan D. Stančov, bugarski diplomat, o životu svoje obitelji za vrijeme rata	62
II-5.	Američki generalni konzul u Istanbulu o bugarskome javnom mnijenju, rujna 1942.	62
SI. 13.	Redovi pred trgovinom u Ljubljani za vrijeme rata	62
SI. 14.	Red za meso u Zagrebu.....	63
II-6.	Tražimo sramne trake za crnoburzijance (iz srbijanskih novina)	63
SI. 15.	Turska karikatura	63
II-7.	Gradsko stanovništvo prodaje praktički sve za što je moglo naći kupca	64
II-8.	Nesigurnost civilnoga života tijekom rata u Albaniji	64
II-9.	Građani Beograda uzgajaju povrće.....	64
SI. 16.	Žrtve gladi u Grčkoj za vrijeme tragične zime 1941./42.	65
II-10.	Faik Okte o turskom porezu na kapital	65
II-11.	Priča koja se proširila među ljudima u vrijeme skupljanja poreza na bogatstvo u Turskoj.....	65
II b.	Civili	67
II-12.	Prijetnja njemačkih vlasti Beograđanima.....	67
SI. 17.	Njemački promidžbeni plakat.....	67
II-13.	Rad u Rumunjskoj u vrijeme rata	67
II-14.	Izveštaj tajne policije o nezadovoljstvu uvjetima života u Rumunjskoj tijekom rata	68
SI. 18.	Vježbe civilne zaštite na Bajazidovu trgu u Istanbulu	68

II-15.	Vojni izaslanik Nezavisne Države Hrvatske u Sofiji izvješćuje o situaciji u Vardarskoj Makedoniji pod bugarskom vlašću	69
II-16.	Situacija 1941. godine – prema viđenju Oblasnog komiteta Jugoslavenske komunističke partije za Makedoniju	69
II-17.	Emil Sattolo o svoj ljubavi prema djevojci iz susjedstva	69
II c.	Život vojnika	70
II-18.	Odyseas Elytis, dobitnik Nobelove nagrade za književnost (1979.), opisuje iskustvo grčkog vojnika na albanskoj fronti	70
SI. 19.	Litografija koja predstavlja starog ratnika iz bitke kraj Maratona, borca iz grčkog rata za neovisnost 1821. i "evzonea" (modernog grčkog borca)	71
II-19.	Prvi dani Ivana Šibla u partizanima	71
II-20.	Ivan Šibl o partizankama	71
II-21.	Žene u selima Grevene (Grčka) zahtijevaju više poštovanja i veće sudjelovanje u javnim poslovima nakon što su sudjelovale u pokretu otpora	72
II-22.	Mlada partizanka – pjesma nepoznata makedonskog autora	72
SI. 20.	<i>Heroine iz 1940.</i>	73
SI. 21.	Partizanske novine: <i>Džepne novine čete za vezu, Zadar (Hrvatska), 1944.</i>	73
II-23.	Izdržljivost partizana	73
II-24.	Denčo Znepolski, čuveni bugarski gerilski zapovjednik o odnosima između žena i muškaraca u skupini	74
II-25.	Borbe na okuci Dona – Staljingrad	74
II-26.	Neagu Djuvara, povjesničar i profesionalni diplomat, sjeća se razdoblja kada je sudjelovao u borbama na Istočnom bojištu	75
SI. 22.	<i>Oni koji su pjevali ratu</i>	75
II-27.	Poteškoće boraca u prilagodbi civilnom životu	76
SI. 23.	Kolaž novina jugoslavenskih makedonskih vojnih postrojbi iz 1944.	76
II-28.	Zdravko Lazarić o strašnoj zabuni	76
II d.	Kultura i obrazovanje	77
II-29.	Preporuke Školskog inspektorata bitolskog okruga za učitelje	77
SI. 24.	"Partizanska škola"	77
II-30.	Statut "Klimenta Ohridskog", središnjeg kulturnog kluba u Makedoniji	78
II-31.	Antonescuova vlada promiče kult heroja	78
II-32.	Izvadak iz udžbenika za osnovno obrazovanje koji je objavila Nacionalna oslobodilačka fronta (predvođena komunistima) u oslobođenim dijelovima Grčke	79
II-33.	Američki generalni konzul u Istanbulu o promidžbi u bugarskim školama	79
SI. 25.	Ilija Beškov: <i>Bez životnog prostora, 1942.</i>	80
SI. 26.	Rumunjska novinska fotografija: članak o ženskoj modi (1942.)	81
SI. 27.	Prizor iz filma <i>Nevinost bez zaštite</i> Dragoljuba Aleksića	81
II-34.	Rumunjska uredba za reguliranje obrazovanja Židova (11. listopada 1940.)	81
II-35.	Promjene u školskim programima u Albaniji u vrijeme talijanske okupacije	82

SI. 28.	Najava filmskog programa u beogradskim kinima sredinom rujna 1942.	82
SI. 29.	Djeca ulaze u osnovnu školu "Hasan Prishtina"	83
II-36.	Život u kampu za mladež "Italo Balbo" koje su fašisti organizirali u Albaniji	83
SI. 30.	Nacionalna nogometna vrsta Nezavisne Države Hrvatske.....	83
SI. 31.	Rumunjske novine izvještavaju o nogometnoj utakmici između Rumunjske i Hrvatske 1942. godine	84
II-37.	Ministarstvo nacionalnog obrazovanja Rumunjske zabranjuje geografske karte koje podsjećaju ljude na sovjetsku invaziju 1940. godine	84
II-38.	Pavelićev jezični purizam	85
Treće poglavlje: Užasi rata		86
III a. Bojišnica		87
III-1.	Ratno pravo albanskih partizana	87
III-2.	Kako su albanski nacionalisti tretirali zarobljenike	87
SI. 32.	Četvrta partizanska divizija u crnogorskim planinama 1944. godine	87
SI 33.	Rumunjski vojnici na devama u kavkaskim bitkama.....	88
III b. Okrutnosti		88
III-3.	Proglas njemačkoga vojnog zapovjednika u Grčkoj (1943.) upućen Grcima	88
III-4.	Njemački pamflet (listopad 1943.) nakon prvog vala masovnih odmazda u Grčkoj.....	88
III-5.	Hitlerova zapovijed u vezi s ponašanjem vojske na okupiranim teritorijima u jugoistočnoj Europi.....	89
SI. 34.	Odmazda njemačke vojske u Grčkoj: fotografija masovnih pogubljenja u Agriniju 1943.....	89
III-6.	Njemački zločini u vrijeme okupacije Albanije (srpanj 1943.).....	89
III-7.	Talijanska zvjerstva u Sloveniji.....	90
SI. 35.	Fotografije spaljenih ili uništenih sela (osvete)	90
III-8.	Dio iz intervjua s Cvetom Kobalom	91
SI. 36.	Naslovnica brošure o Mauthausenu	91
III-9.	Pismo Hitleru	91
III-10.	Njemačke mjere protiv ustanka u Srbiji.....	92
III-11.	Masakr civilnih talaca u Kragujevcu	93
III-12.	Partizanski izvještaj o talijansko-četničkim djelovanjima na području Like u ljeto i jesen 1942.	93
III-13.	Užasi u ustaškim zatvorima u Sarajevu.....	94
SI. 37.	Fotografija beogradskoga glavnog gradskog trga, 17. kolovoza 1941.	94
III-14.	Izvještaj rumunjske policije o položaju Roma deportiranih u Transnistriju.....	95
III-15.	Život u koncentracijskom logoru Stara Gradiška (dio logorskog kompleksa Jasenovac).....	95
SI. 38.	Plakat s imenima mrtvih talaca u njemačkoj okupacijskoj zoni u Sloveniji	96
III-16.	Pismo obitelji iz koncentracijskog logora Stara Gradiška.....	96
III-17.	Ustaški vojnik opisuje svoje okrutnosti.....	96
III-18.	Partizanski zločini u Bleiburgu.....	97

III-19.	Tito o partizanskim zločinima u svibnju 1945,	98
Sl. 39.	Žrtve, Vladimir Filakovac, ulje na platnu, Zagreb 1943.	98
III c. Holokaust	98
III-20.	Iz bugarskog Zakona o zaštiti nacije.....	98
III-21.	Bugarski zastupnici prosvjeduju protiv odvođenja Židova.....	99
III-22.	Zapovijed Vojnog zapovjedništva, Beograd.....	100
III-23.	Ion Antonescu osuđuje pogrom u Iașiju	100
Sl. 40.	Turska karikatura.....	101
Sl. 41.	Turska karikatura.....	101
III-24.	Koncentracijski logor Sajmište, Beograd.....	102
Sl. 42.	Nepoznata djevojčica čeka na deportaciju blizu Celja u Sloveniji	102
III-25.	Patnje mlade Židovke iz Sarajeva	102
III-26.	Protužidovske mjere u Grčkoj	103
III-27.	Dio iz uspomena jednog grčkog Židova iz Soluna (1941. – 1943.)	104
Sl. 43.	Koncentracijski logor Banjica u Beogradu	105
Sl. 44.	Koncentracijski logor Uštica (dio logorskog kompleksa Jasenovac), 1942.	105
III-28.	Pismo Rozalije Kramer Pavelićevu uredu 20. listopada 1941.....	105
Sl. 45.	Naslovnica kataloga protužidovske izložbe u Zagrebu 1942.....	106
Četvrto poglavlje: Ljudska solidarnost		107
IV-1.	Razgovor između partizana i ustaše	108
Sl. 46.	Plakat iz rumunjskih novina: Spasite siročad	108
IV-2.	Proslava imendana u koncentracijskom logoru	109
IV-3.	Pismo intelektualaca upućeno I. Antonescuu (travnja 1944.).....	110
IV-4.	Izvadak iz pisma predsjednika vlade Grčke (7. listopada 1943.) njemačkim vlastima	110
IV-5.	George Enescu pokušava zaštititi Rome	111
IV-6.	Memorandum skupine bugarskih brijača i frizera upućen ministrima – u vezi sa Zakonom o zaštiti nacije	111
IV-7.	Turska pomoć i potpora Grčkoj	111
IV-8.	Turski veleposlanik spašava turske Židove u Marseilleu, u Francuskoj.....	112
IV-9.	Iz dnevnika bugarskog vojnika u Zapadnoj Trakiji	113
IV-10.	Odnosi između rumunjskih vojnika, ruskih ratnih zarobljenika i bugarske zajednice u Rumunjskoj u vrijeme Drugoga svjetskog rata	114
IV-11.	Grčki Židov opisuje kako su pravoslavni Grci pomagali njegovoj obitelji	114
IV-12.	Rumunjski službenik humano postupa sa Židovima	114
IV-13.	Njemački časnik spašava bugarskog diplomata od Gestapoa u Bugarskoj.....	115
Sl. 48.	Tajna partizanska bolnica “Franja” pokraj Cerkna u Sloveniji	116
IV-14.	Alfonz Baron, povjerenik tvornice bombona i čokolade “Union”, Ravnateljstvu ustaškog redarstva 9. srpnja 1941.....	116

Sl. 47.	Turski Židovi stoje ispred turskog konzulata u Parizu 1943. godine, kako bi dobili putovnice i vize da bi se mogli vratiti u Tursku	116
Sl. 49.	Pismo jednoga anonimnog Beograđanina njemačkom vojnom zapovjedniku u Srbiji	117
Peto poglavlje: Posljedice		118
V a.	Ratni gubici, žrtve rata	119
V-1.	Enver Hoxha na mirovnoj konferenciji u Parizu o žrtvama i materijalnoj šteti u Albaniji	119
Sl. 50.	17. studenoga 1944.	119
Tablice	1. Broj ubijenih u Jugoslaviji – prema nacionalnoj pripadnosti	119
	2. Grčki gubici za vrijeme Drugoga svjetskog rata	120
	3. Gubici grčke trgovačke flote za vrijeme Drugoga svjetskog rata	120
V b.	Migracije za vrijeme i poslije rata	121
V-2.	Njemački izvještaj o masovnom protjerivanju Slovenaca	121
V-3.	Izvještaj visokog predstavnika za Ljubljansku provinciju, od 24. kolovoza 1942., o programu aktivnosti u regiji	121
Sl. 51.	Izbjeglice iz Bosne u Srbiji 1941.	122
V-4.	Progon njemačke manjine u Rumunjskoj poslije rata	122
V-5.	Winston Churchill o deportaciji rumunjskih građana njemačkog podrijetla u Rusiju	123
Sl. 52.	Povratak slovenskih domobrana u lipnju 1945.	123
V c.	Promjene političkog sustava	124
V-6.	Churchillova ponuda za sporazum o “postocima”	124
Sl. 53.	Atenjani slave dolazak britanske vojske poslije oslobođenja	124
V-7.	Jačanje vlasti Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini	124
V-8.	Odlazak ustaša i dolazak partizana u Zagreb	125
Sl. 54.	Partizani ulaze u Zagreb 8. svibnja 1945.	125
Sl. 55.	Skup na Trgu bana Jelačića u svibnju 1945., nakon što su partizani preuzeli vlast	125
V-9.	Fragment iz izvještaja o sastanku Bugarske radničke partije (komunista), na kojem su osporene presude članovima bivšeg režima	126
V-10.	Izvaci iz izvještaja ministra pravosuđa o broju ljudi koje je osudio Narodni sud Bugarske	126
V-11.	Britanski memorandum u vezi sa suđenjima i izvršenjima presuda protiv takozvanih ratnih zločinaca u oslobođenim i satelitskim zemljama	126
Sl. 56.	Topao doček vojnih, političkih i državnih vođa jugoslavenske Makedonije u oslobođenom Skopju (13. studenoga 1944.)	127
V-12.	Invazija Crvene armije na Bugarsku i preuzimanje vlasti od Domovinske fronte	127
Sl. 57.	Beograđani pozdravljaju bugarsku vojsku	127
Šesto poglavlje: Sjećanje na rat		129
VI-1.	Intervju s Jožetom Požarom (rođenim 1932. u Sloveniji), siročetom Drugoga svjetskog rata	130
VI-2.	Izvadak iz polubiografskog romana Fikreta Demiraga	130

VI-3.	Bugarski partizanski zapovjednik Denčo Znepolski o prekrajanju povijesti pokreta otpora u godinama nakon Drugoga svjetskog rata.....	130
SI. 58.	Fresko-kompozicija Borka Lazeskog.....	131
SI. 59.	Scena iz filma <i>Užička republika</i>	131
VI-4.	General Ctin Sănătescu o suprotnosti između "javnih" informacija i realnosti na bojištu.....	131
SI. 60.	Đorđe Andrejević Kun (1904. – 1964.), <i>Strijeljanje</i> , 1943.....	132
VI-5.	Anđelka Martić u pripovijetki <i>Susret</i> opisuje kako dječak traži svojega oca partizana.....	132
VI-6.	Bjeganac – pjesma lakovosa Kambanelisa.....	133
VI-7.	Evelyn Waugh opisuje partizanski napad (iz zadnjeg dijela njegove ratne trilogije <i>Sword of Honour</i>).....	133
SI. 61.	Plakat grčkog filma <i>Izdaja</i> , 1964.....	134
SI. 62.	Plakat grčkog filma <i>Što si radio u ratu, Thanassis?</i> , 1971.....	134
VI-8.	Izvadak iz prvog romana Dobrice Ćosića <i>Daleko je sunce</i>	135
SI. 63.	Slika Fatmira Haxiua prikazuje epizodu s bojišta u Drugome svjetskom ratu.....	136
SI. 64.	Slika Guri Madhija pokazuje partizanski napad na njemačku vojnu postrojbu.....	136
VI-9.	Opis događaja iz perspektive vojnika – Marin Preda.....	136
SI. 65.	Prizor iz komičnog stripa <i>Balkan ekspres</i> Branislava Kerca i Branka Plavšića, na temelju scenarija Gordana Mihića.....	137
VI-10.	Izvaci iz romana <i>Duhan</i> Dimitra Dimova.....	138
VI-11.	Ciparski Turčin Kemal Recep Susuzlu govori o svojim zatvoreničkim danima koje je proveo s vođom ciparskih Grka Glafkosom Cleridesom.....	138
SI. 66.	Scena iz albanskoga filma <i>Kad zora zarudi</i>	139
Tablica:	<i>Državni praznici povezani s Drugim svjetskim ratom</i>	140
Karta 2:	Jugoistočna Europa nakon Drugoga svjetskog rata.....	141
Bibliografija	143

Prema riječima povjesničara Marka Mazowera "za razvoj Europe u dvadesetom stoljeću nijedno iskustvo nije bilo toliko ključno [koliko je to bilo iskustvo Drugog svjetskog rata]... bila je to bitka za društvenu i političku budućnost samog kontinenta... Ne možemo se nadati da ćemo razumjeti potonji tijek europske povijesti ako se ne posvetimo tom enormnom preokretu i ne pokušamo ustanoviti njegove društvene i političke posljedice. Godine nacističke okupacije, iza kojih je slijedio kaos neposrednog poslijeratnog razdoblja, pokidale su veze među ljudima, uništile domove i zajednice, i u mnogo slučajeva razorile same temelje društva."

Iako povjesničari, kada propituju što je dovelo do Drugoga svjetskog rata, uzimaju u obzir niz čimbenika – naime da su poslije Prvoga svjetskog rata narodi poraženih zemalja smatrali da se pobjednici prema njima odnose nepravedno; da su demokracije u mnogim europskim zemljama bile krhke; te da je međunarodna ekonomska kriza iz tridesetih godina predstavljala težak udarac za kontinent – gotovo se svi povjesničari slažu da glavni uzrok Drugoga svjetskog rata leži u agresivnoj imperijalističkoj politici nacističke Njemačke, fašističke Italije i Japana.

Fokus ove čitanke i zbirke povijesnih izvora odabran je na temelju geografski definiranih parametara i ograničen je na regiju jugoistočne Europe. Za razliku od Mussolinija, u čijim je planovima o širenju talijanskog imperija područje Balkana bilo neizostavni, ako ne i ključni dio (Talijanska vojska okupirala je Albaniju 1939., a Grčku potkraj 1940.), ta regija nije zauzimala visoko mjesto na Hitlerovu popisu prioriteta, bar ne kada je riječ o potencijalnom angažmanu njemačke vojske. Imajući u vidu velike nacističke planove proširenja na istok i okupaciju velikih dijelova teritorija, vojna operacija u jugoistočnoj Europi mogla je značiti samo nepotrebno trošenje ljudstva i resursa. Diplomatski pritisak na zemlje zastrašene (ili pak zadivljene) silinom njemačkog Blitzkriega trebao je biti dovoljan i osigurati njemačku prevlast i kolaboraciju. Izgledalo je da se stvari u prvi mah razvijaju u tom smjeru: diplomatskim pritiskom osigurana je njemačka kontrola nad mađarskim i rumunjskim resursima, a Bugarska i Jugoslavija su početkom 1941. pristupile Trojnom paktu. Politička orijentacija, ponovno otvaranje starih računa od ekstremnih nacionalista, te strahovi od rata ili komunizma, naveli su ove balkanske zemlje da poziciju neutralnosti zamijene pronacističkim stavom.

Albanija je prepuštena Italiji, a Grčka je napokon pala pod nacističku kontrolu. Hitlerova vojna operacija postala je neizbježna nakon Mussolinijeva neuspjeha u podređivanju Grčke te britanske odluke da pošalje trupe u tu zemlju. Kada je skupina časnika u Beogradu izvela uspješan državni udar, u kojem je zbačena vlada koja je nekoliko dana ranije u ime Jugoslavije bila potpisala Trojni pakt, Hitler je zapovjedio Wehrmachtu da okupira tu zemlju, kao i Grčku. Istodobno s vojnim udarom, a djelomično i prije nje, dio stanovništva je na demonstracijama javno izrazio svoje nezadovoljstvo pripremama Jugoslavije da uđe u Trojni pakt, a poslije i zbog samog čina pristupanja. Ti događaji imaju kako simbolično tako i moralno značenje, jer predstavljaju prvi primjer javnoga protivljenja odluci vlastite vlade da se priključi Trojnom paktu. Osim moralne i simbolične važnosti koju je imalo, ovo javno izražavanje stava – samo po sebi događaj bez presedana – imalo je i vojni aspekt: neki povjesničari smatraju da je Hitlerova odluka da napadne jugoistočnu Europu zapravo bila nervozna reakcija na te događaje. Do neke mjere, ta je reakcija izmijenila smjer Drugoga svjetskog rata utoliko što je odgođen nacistički napad na Sovjetski Savez. Stoga se može postaviti hipotetičko pitanje: kako bi se rat razvijao da su njemačke jedinice pred Moskvu stigle u rujnu umjesto u studenom 1941. godine?

Do sredine 1941. sve balkanske zemlje osim Turske bile su ili pod nacističkom okupacijom, ili u savezu s nacistima. Jugoslavija je raskomadana: Hrvatska (s Bosnom i Hercegovinom kao jednom od njezinih regija) postala je marionetska država silā Osovine, dok je ostatak zemlje podijeljen na okupacijske zone pod talijanskom, mađarskom i bugarskom vlašću. I Grčka je podijeljena na tri okupacijske zone pod talijanskom, njemačkom i bugarskom vlašću. Turska je pokušala sačuvati neutralnost, iako tursko-njemački sporazum o prijateljstvu, potpisan u lipnju 1941., može ukazivati na to da je prihvatila pozicije bliske silama Osovine.

Hitlerov rasistički način mišljenja i ideja o industrijalizaciji masovnog uništenja rezultirali su ubijanjem oko pet do šest milijuna Židova do kraja rata. Hitlerova rasna politika obuhvaćala je i druge etničke skupine, poput Roma i Slavena, ali sustavnost onoga što je on zvao "konačnim rešenjem" razdvaja nacistički pristup "židovskom problemu" od općeg nacističkog tretmana manjina i čini od njega slučaj za sebe, vrijedan posebnog istraživanja. Na Balkanu, kao i u drugim europskim zemljama, nacistička okupacija dovela je na površinu i namjerno iskorištavala napetosti koje su ključale među različitim etničkim skupinama i dala nekim manjinama mogućnost da se osvete zbog tlačenja ili da naplate svoje nedaće. Tako je, primjerice, Nezavisna Država Hrvatska, koja je stekla neovisnost kao marionetska država silā Osovine i kojom je vladala ekstremna nacionalistička stranka, Ustaše, progonila Srbe i Židove. Taj fenomen nije bio ograničen na jedno područje; i drugdje su se ekstremne nacionalističke skupine upustile u ostvarivanje programa demografskog inženjeringa. Nacisti i podrška koju su dobili na Balkanu doveli su do promjene etničkog sastava u toj regiji. Židovsko stanovništvo palo je s 856 000 1930. godine na manje od 50 000 1950. godine. Poslije rata, stotine tisuća etničkih Nijemaca istjerane su iz Jugoslavije i deportirane iz Rumunjske, dok su Slaveni i Albanci bježali iz sjeverne Grčke.

Do kraja tridesetih godina dvadesetog stoljeća desničarske diktature zamijenile su demokratske vlade svuda na Balkanu, a komunističke stranke su bile zabranjene. No balkanske diktature razlikovale su se od fašističkih režima po tome što masovni fašistički orijentirani pokreti u toj regiji nisu uspjeli preživjeti, možda s izuzetkom jedinog masovnog pokreta koji je simpatizirao fašiste – Codreanuova pokreta u Rumunjskoj. Strahovit šok zbog totalnog rata i bijeg nekih šefova država u progonstvo zbrisali su predratne političke elite. Nacistička okupacija ogolila je nesposobnost države da svoje građane zaštiti od nasilja, gladi i oskudice. Šok zbog života pod režimom nečuvenog i sustavnog nasilja pratila je i velika patnja i destrukcija koja je tijekom šest godina pogađala civile i duboko preobrazila sva europska društva, a osobito ona u jugoistočnoj Europi, gdje je zbog nacističke politike eksproprijacije i osvete nastala užasna situacija. Zato su glad i teror bili glavni čimbenici koji su na početku nagnali mnoge da uđu u borbu protiv nacizma, ali su ti poticaji na akciju poslije dopunjeni ideologijskim i političkim razlozima. Osim vojne važnosti (iako je ona bila različita u svakoj zemlji), pokreti otpora imali su golem politički i moralni utjecaj. Za većinu pokretā otpora bili su karakteristični egalitarna i moralno uzvišena vizija poslijeratnog svijeta i cilj pravednije raspodjele dobara. Pokreti otpora su, međutim, bili fragmentirani i u uvjetima ratom izazvane nesigurnosti i ideologijske konfuzije unutar gotovo svake skupine došlo je do unutarnjih borbi, koje su često prerastale u građanski rat. Kako su poslije 1943. pokreti otpora sve više nicali, oni su provocirali odmazdu kolaboracionističkih jedinica, potičući tako u mnogim zemljama drugu vrst građanskog rata. No do 1944. masovni pokreti otpora kojima su dominirali komunisti bili su u mnogim zemljama spremni preuzeti vlast kada se nacisti povuku.

Sile izvan jugoistočno-europske regije su, međutim, radile za vlastite ciljeve; usprkos sve većoj snazi otpora, one su za Balkan imale drugačije planove, u kojima samoopredjeljenje državā i narodā nije igralo nikakvu ulogu. U listopadu 1944., u isto vrijeme kada su ti masovni pokreti bili spremni preuzeti vlast, Churchill i Staljin dogovorili su se o poslijeratnoj podjeli sfera utjecaja u jugoistočnoj Europi: Grčka bi trebala doći pod britansku kontrolu; ostale zemlje će, s izuzetkom Jugoslavije, za koju je nagodba bila 50 : 50, biti prepuštene Sovjetskom Savezu. Grčki komunisti su, poslije dugotrajnoga građanskog rata (1946. – 1949.), napokon poraženi. U Albaniji i Jugoslaviji partizani (predvođeni komunistima) brzo su

preuzeli vlast. Bugarska i Rumunjska pretrpjele su okupaciju sovjetskih trupa, koje su nametnule komunistički režim. Potkraj četrdesetih, podjela Europe na dvije zone bila je završena, a ratna neprijateljstva preobrazila su se pod pritiskom hladnog rata.

Iz današnje perspektive očigledno je da je Drugi svjetski rat bio mnogo više od niza bitaka i diplomatskih pregovora (premda je to, na žalost, glavni, a katkad i jedini dojam koji učenici dobivaju iz udžbenikā): uz vojnu komponentu, Drugi svjetski rat je imao i odlike vjerskog, etničkog i rasnog sukoba. Kao što je prije rečeno, u nekim zemljama on se pretvorio u građanski rat – sukob između različitih pokreta otpora i između pokreta otpora i kolaboracionističkih snaga, čije su akcije katkad nadmašivale nacističku surovost. Takvi primjeri mogu se naći i u jugoistočnoj Europi, pa stoga i u ovoj zbirci povijesnih izvora. To, međutim, ne znači da makar i na trenutak možemo zaboraviti tko su bili glavni zločinci, niti im možemo dopustiti poricanje odgovornosti za zlo nanoseno balkanskim nacijama i narodima. Odgovornost nacista za početak rata, a time i za njegove posljedice, ne može se umanjiti, a pogotovo se ne može dovesti u pitanje. Ipak, imajući u vidu zločinački karakter nacističkog režima koji je započeo rat, ostaje činjenica da su političke elite u mnogim zemljama bile sklone nacistima. Očigledno je da su mnoge od tih elita iskoristile mogućnost da (pod Hitlerovim kišobranom) riješe neke stare sporove sa susjedima, revidiraju versajski poredak, oslobode se nekih “nezgodnih” manjina, ili prošire svoj životni prostor i steknu imovinu. Očigledno je da te elite nisu stigle niotkuda, niti su mogle izroniti iz vakuuma – pritajeni ili otvoreni nacistički simpatizeri postojali su u većini zemalja regije, a skupa s njima postojala je, na raznim razinama, i prešutna suglasnost s nacističkom ideologijom i latentna sklonost prema koncepciji rasnih podjela. Kada bi neka zemlja u regiji pristupila Trojnom paktu ili bi je okupirali nacifasisti, ti simpatizeri su dobili prigodu pokazati svoju lojalnost nacističkom režimu i prihvaćanje temeljā nacističke ideologije. Ta beskompromisna suglasnost s temeljima nacističke ideologije otvorila je vrata brutalnostima koje su slijedile.

Naša je namjera bila pružiti učenicima višeslojan prikaz Drugoga svjetskog rata. U skladu s tim, relativno malen broj izvora u ovoj čitanki bavi se vojnim operacijama. Zauzimajući takav stav, nismo željeli umanjivati vojni značaj pokretā otpora u jugoistočnoj Europi (niti veliki doprinos koji je ta regija dala u zbacivanju fašizma i nacizma) – cilj je, prije svega, bio da se makar djelomice osvijetle oni aspekti života za vrijeme rata koji su manje zastupljeni u postojećim udžbenicima, u skladu sa željama i sugestijama nastavnika koji se njima služe u nastavi. Dobro je znano da u većini udžbenika u jugoistočnoj Europi još uvijek prevladava politička povijest, a to se odnosi i na prikaz Drugoga svjetskog rata. Ostali sadržaji, u najmanju ruku jednako važni, a učenicima zasigurno zanimljiviji, kao primjerice svakodnevni život, položaj ženā i djece, kulturni život, odjeci rata u književnosti i drugim granama umjetnosti, ljubav u ratnim vremenima itd., u udžbenicima su najčešće zanemareni i nalazimo ih samo u naznakama.

Ova zbirka sadrži izvore iz jedanaest zemalja jugoistočne Europe, što ima prednosti i nedostataka. Ključna prednost ovako koncipirane zbirke povijesnih izvorā leži u tome što ona učenicima omogućuje multiperspektivan uvid u ovo povijesno razdoblje. Pogled na određeno povijesno razdoblje, u ovom slučaju Drugi svjetski rat, s dvaju ili više različitih stajališta trebao bi biti ne samo zanimljiv nego i neposredno koristan: učenici imaju mogućnost čitati i analizirati kako se na isti problem, događaj ili proces gledalo i gleda u njihovu “susjedstvu” u regiji.

Analizirajući ove izvore, učenici će u mnogim slučajevima naići na očigledne sličnosti – siromaštvo, glad, neizvjesnost i veliku patnju koji su obilježili ovo razdoblje u životu jugoistočne Europe. S druge strane, naći će neke suprotstavljene, oprečne izvore, koji isti problem tretiraju s posve različitog stajališta ili na način sasvim drugačiji od onoga koji nalaze u svojim udžbenicima. U tim slučajevima ne sugeriramo da se od učenika traži da procijene koji je izvor točan, koji je istinit, ili najbliži istini – dovoljno je da postanu svjesni postojanja kontradiktornih izvora, to jest, da postanu svjesni činjenice da neki povijesni događaji i procesi nisu nedvosmisleni, kao što je možda prikazano u njihovim udžbenicima. Naime, u nekim zemljama (ili u većini?) jugoistočne Europe nastava povijesti (a i udžbenici povijesti

slijede tu koncepciju) zasnovana je na "jednoj istini", pa se učenici vrlo rijetko susreću s kontradiktornim izvorima. Imajući ovo u vidu, svjesni smo da među onim nastavnicima i učenicima koji možda nisu navikli u svojim udžbenicima i u nastavi povijesti uopće nalaziti oprečne izvore, zbirka izvora zasnovana na multiperspektivnom pristupu može izazvati stanovitu dezorijentaciju, ili čak odbijanje. Mi, međutim, smatramo da bez multiperspektivnog pristupa nema istinskog, visokokvalitetnog izučavanja, razumijevanja i učenja povijesti – bez njega, učenje povijesti svodi se na puko pamćenje podataka.

S druge strane, ovako koncipirana zbirka izvora ima i jedan značajan nedostatak. Naime, uzimajući u obzir činjenicu da su na ograničenom prostoru ove zbirke izvora zastupljeni tekstovni i vizualni prilozi iz jedanaest zemalja jugoistočne Europe, jasno je da ona ne pruža cjelovitu sliku toga prostora u vrijeme Drugoga svjetskog rata – očekivati tako nešto bilo bi u najmanju ruku pretenciozno. Toga smo bili svjesni od samog početka rada na ovome projektu, tako da je bilo nužno napraviti izbor tema, odnosno odabrati samo neke od mnogobrojnih aspekata Drugoga svjetskog rata, dok neki drugi, iako ne manje važni, možda uopće nisu ni spomenuti. Osim izbora tema koje su manje zastupljene u udžbenicima, drugi je značajan kriterij odabira izvora bio metodičke prirode: nastojali smo uvrstiti što je moguće više izvora koji kod učenika mogu izazvati neku emotivnu reakciju (srdžbu, zgražanje, šok, sućut, divljenje, smijeh...). Sudbine običnih ljudi – tragične, herojske, komične – često nam nude bolju, životniju sliku ovoga okrutnog vremena negoli proglašuje, političke izjave ili diplomatski izvještaji (kojima, dakako, time ne namjeravamo odreći vrijednost, pa su i oni sastavni dio ove zbirke).

Ukratko, naša je namjera ponuditi učenicima i nastavnicima ponešto drugačiji, multiperspektivni pogled na ovo turobno razdoblje naše povijesti, s nadom da će i ova zbirka izvora pripomoći njihovu boljem razumijevanju. Jer, usprkos transparentnosti i jednostavnosti događaja u Drugome svjetskom ratu (barem kada govorimo o njegovoj moralnoj komponenti, tj. o očiglednoj razlici između dobra i zla), u nekim zemljama jugoistočne Europe čak i oko tog pitanja još uvijek se umjetno generiraju dvojbe, prvenstveno zbog činjenice da su vodeću ulogu u većini pokreta otpora imali komunisti. Uz to, u svjetskoj i europskoj povijesti zapadna perspektiva marginalizira ulogu koju je jugoistočna Europa imala u Drugome svjetskom ratu i katkad je podređuje dugotrajnim stereotipima o toj regiji. Nadamo se da će ova zbirka dokumenata pridonijeti širem razumijevanju naše povijesti kao dijela povijesti čovječanstva.

Kronologija

Godina	Mjesec	Svijet	Jugoistočna Europa
1939.	travanj		7. – Invazija Italije na Albaniju 12. – Albanska ustavotvorna skupština proglašava personalnu uniju s Italijom, a Victora Emanuela III. kraljem Albanije. Talijani imenuju marionetsku fašističku vladu pod Shefqetom Verlacijem i uskoro albansku vojnu i diplomatsku službu pripajaju talijanskoj.
	kolovoz	23. – Sovjetsko-njemački pakt "Ribbentrop–Molotov" sadrži tajni sporazum o budućoj sovjetskoj okupaciji rumunjske Besarabije.	
	rujan	1. – Invazija Njemačke na Poljsku 3. – Britanija i Francuska objavljuju rat Njemačkoj. 17. – Invazija Sovjetskog Saveza na Poljsku.	7. – Rumunjska proglašava neutralnost 15. – Bugarska proglašava neutralnost
	listopad		19. – Turska, Francuska i Britanija potpisuju sporazum u Ankari o uzajamnoj pomoći ako ih napadne neka europska sila na Mediteranu.
1940.	veljača		15. – Nova rojalistička vlada Bugarske, s profesorom Bogdanom Filovim na čelu.
	travanj	9. – Njemačka upada u Dansku i Norvešku.	
	svibanj	10. – Njemačka invazija Nizozemske, Belgije i Luksemburga; Winston Churchill postaje premijer Velike Britanije. 12. – Njemačka invazija Francuske.	
	lipanj	10. – Italija objavljuje rat Velikoj Britaniji i Francuskoj. 22. – Francuska potpisuje primirje sa silama Osovine.	26. – 27. – Na sovjetski ultimatum Rumunjska ustupa Besarabiju i Sjevernu Bukovinu.
	kolovoz		10. – Antisemitski zakon u Rumunjskoj 30. – Pod njemačkim i talijanskim pritiskom Rumunjska predaje sjevernu Transilvaniju Mađarskoj.
	rujan	13. – Talijanska invazija na Egipat. 27. – Japan se pridružuje silama Osovine.	4. – Ion Antonescu imenovan predsjednikom vijeća ministara Rumunjske. 6. – Carol II. abdicira u korist svojeg sina Mihaila I.; <i>de facto</i> vladar Rumunjske je "Conducator" Ion Antonescu. 7. – Sporazum u Craiovi. Rumunjska vraća Bugarskoj južnu Dobrudžu.

	listopad		12. – Njemačka vojska ulazi u Rumunjsku u ulozi "vojnih savjetnika". 28 – Italija vrši invaziju na Grčku, služeći se Albanijom kao bazom.
	studeni	5. – Roosevelt ponovno izabran za predsjednika. 11. – Britanci porazili talijansku flotu kraj Taranta. 20. – Mađarska se priključuje silama Osovine	Bugarska odbija priključiti se silama Osovine, napasti Grčku ili potpisati pakt o jamstvima sa SSSR-om. 14. – Protunapad grčkih jedinica na albanskom bojištu; za mjesec dana od Talijana preuzimaju sve veće gradove u južnoj Albaniji. 23. – Rumunjska se priključuje silama Osovine. 25. – Turska proglašava opsadno stanje u zoni koja obuhvaća Istanbul, Jedrene, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale i Kocaeli. 30. – Počinje zamračenje u Istanbulu.
	prosinac	9. – Britanske jedinice potiskuju Talijane iz Egipta.	Bugarski parlament izglasava profašističke zakone: Zakon o organizaciji bugarske mladeži i antisemitski Zakon o zaštiti nacije. 19. – Iz Turske teretnim brodom „Kurtuluş“ (Neovisnost) poslana pomoć u Grčku.
1941.	siječanj	9. – Britanska invazija na Eritreju	20. – Bugarski kabinet glasuje za priključenje Trojnom paktu 21. – 23. – Pobuna (fašističke) Željezne garde u Rumunjskoj, poražena intervencijom generala Antonescu.
	veljača		8. – Njemačka i Bugarska potpisuju vojni pakt. 17. – Bugarsko-turska deklaracija o neutralnosti.
	ožujak	11. – SAD počine opskrbljivati Britance i druge saveznike ratnim materijalom. 24. – Rommel počinje prvu ofenzivu u Libiji.	1. – Bugarska se priključuje silama Osovine; njemačka vojska ulazi na bugarski teritorij. 24. – Tursko-ruska deklaracija: u slučaju da bilo koja strana napadne Tursku, sovjetska Rusija ostat će neutralna. 25. – Jugoslavija se priključuje silama Osovine. 27. – Nakon masovnih prosvjeda jugoslavenska vlada je zbačena vojnim udarom.
	travanj	11. – Počinje njemačka opsada Tobruka. 13. – Sovjetski Savez i Japan potpisuju petogodišnji pakt o nenapadanju.	Propao pokušaj lijevih Seljaka da izvedu probritanski puč u Bugarskoj. 6. – Invazija Njemačke na Jugoslaviju i Grčku.

	travanj		<p>10. – Stvaranje Nezavisne Države Hrvatske (NDH), marionetske države pod njemačko-talijanskom dominacijom.</p> <p>11. – 15. – Mađarska vojska okupira Bačku u sjevernoj Srbiji (Vojvodina).</p> <p>17. – Jugoslavenska vojska se predaje.</p> <p>19. – Bugarska vojska ulazi u Makedoniju, jugoistočnu Srbiju i egejsku Trakiju.</p> <p>23. – Grčka potpisuje primirje s Njemačkom.</p> <p>30. – Ante Pavelić donosi nekoliko rasnih zakona u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.</p>
	svibanj	<p>27. – Potopljen „Bismarck“; Roosevelt proglašava izvanredno stanje zbog događaja u Europi i Africi.</p>	<p>12. – 13. Na Ravnoj gori u Srbiji skupina časnika i vojnika Druge armije, s pukovnikom Dragoljubom Mihailovićem na čelu, započela organiziranje gerilskog, (četničkog) pokreta.</p> <p>17. – Propao pokušaj mladog revolucionara Vasila Lačija (1922. – 1941.) da u Tirani ubije kralja Viktora Emanuela III.</p> <p>18. – Pavelić i Mussolini potpisuju sporazum u Rimu: NDH ustupa veći dio dalmatinske obale Italiji</p> <p>21. – 31. – Kretska bitka. Grčki kabinet i kralj napuštaju zemlju i odlaze u Kairo; Grčka je podijeljena na tri okupacijske zone, koje kontroliraju njemačka, talijanska i bugarska vojska.</p> <p>31. – Uklanjanje svastike s Akropole: prvi simboličan čin otpora.</p>
	lipanj	<p>22. – Njemačka, Italija i Rumunjska napadaju Sovjetski Savez; Turska proglašava neutralnost.</p> <p>26. – Finska objavljuje rat Sovjetskom Savezu.</p>	<p>5. – U okolini Gacke, u Hercegovini, počeo spontani ustanak stanovništva kao reakcija na nasilje ustaške vlasti.</p> <p>18. – Potpisan tursko-njemački sporazum o prijateljstvu i nenapadanju.</p> <p>22. – Prvi hrvatski partizanski odred osnovan u okolini Siska, čime je počeo ustanak u Hrvatskoj.</p> <p>24. – Bugarski komunisti počinju oružani ustanak.</p> <p>25. – Tursko-njemački sporazum ratificiran jedinstvenim glasanjem u turskoj narodnoj skupštini.</p> <p>29. – Mussolini proglašava “Veliku Albaniju”.</p>

	srpanj	12. – Britanija i Sovjetski Savez potpisuju sporazum kojim se Sovjetskom Savezu dodjeljuje pomoć. 24. – Japan okupira Francusku Indokinu. 26. – SAD obustavlja trgovinu s Japanom.	7.– počinje partizanski ustanak u Srbiji. 13. – počinje partizanski ustanak u Crnoj Gori. 22. – počinje partizanski ustanak u Sloveniji. 27. – počinje partizanski ustanak u Bosni i Hercegovini.
	rujan	8. – Nijemci opsjedaju Lenjingrad. 19. – Nijemci zauzimaju Kijev.	Osnivanje triju glavnih grčkih organizacija otpora: EDES (Nacionalna demokratska unija Grčke), EKKA (Nacionalno i društveno oslobođenje), EAM (Nacionalna oslobodilačka fronta); ustaše otvaraju koncentracijski logor Jasenovac, oko 100 km jugoistočno od Zagreba; u Rumunjskoj počinje deportacija više od 100 000 Židova u Transnistriju, pri čemu velik broj ljudi umire zbog loših uvjeta života.
	listopad	17. – Hideki Tojo postaje premijer Japana.	Masovne odmazde njemačkih okupacijskih vlasti protiv civilnog stanovništva u Srbiji. 11. – Počinje partizanski ustanak u Makedoniji.
	studeni	18. – Britanci počinju ofenzivu u Libiji.	Početak građanskog rata između partizana i četnika u Srbiji 8. – Osnovana Komunistička partija Albanije 13. – Nijemci odbijaju uvjete četnika za suradnju protiv jugoslavenskih partizana; usprkos tome, četnici se nastavljaju boriti protiv partizana i izbjegavaju borbe protiv Nijemaca.
	prosinac	5. – Zaustavljeno njemačko napredovanje prema Moskvi. 7. – Japan bombardira Pearl Harbour. 8. – Japan objavljuje rat SAD-u i Britaniji. 11. – Njemačka i Italija objavljuju rat SAD-u.	12. – Nezavisna Država Hrvatska objavljuje rat SAD-u i Britaniji. 13. – Bugarska objavljuje rat Velikoj Britaniji i SAD-u.
1942.	siječanj	21. – Rommelov Afrički korpus počinje protuofenzivu u Libiji.	
	veljača	15. – Japan zauzima Singapur.	EAM odlučuje formirati oružane gerilske grupe (Nacionalna pučka oslobodilačka vojska – ELAS).
	lipanj	4.-6. – Bitka za Midway. 21. – Rommel zauzima Tobruk.	
	srpanj		Osnovana oružana sekcija EDES-a.

	kolovoz	12. – Churchill i Staljin sastaju se s predstavnicima SAD-a i Slobodne Francuske da bi raspravljali o otvaranju drugog bojišta. 13. – General Montgomery preuzima zapovjedništvo nad britanskim snagama u Egiptu. 19. – propao saveznički napad preko Engleskog kanala na Dieppe.	Njemačke okupacijske snage “rješavaju židovsko pitanje” u Srbiji ubijajući gotovo 90 posto židovskog stanovništva do kraja ljeta 1942. 25. – prvi broj <i>Zëri i popullit</i> (Glas naroda, časopisa koji predstavlja ideologiju albanskoga komunističkog pokreta).
	rujan	22. – Nijemci stižu do središta Staljingrada.	Britanski odred tajno se iskrcava u Grčkoj. 16. – Konferencija u Pezi: osnivanje Albanске antifašističke nacionalne oslobodilačke fronte.
	listopad	23. – Montgomeryjeve snage napadaju El Alamein u Egiptu.	Osnivanje političke organizacije “Balli Kombëtar” u Albaniji, s antikomunističkim programom.
	studeni	8. – prvo veliko savezničko iskrcavanje u Maroku i Alžiru. 13. – Britanci ponovno zauzimaju Tobruk. 19. – Sovjeti počinju protuofenzivu na Staljingrad.	12. – Uvođenje poreza na prihod od kapitala u Turskoj. 25. – Združene britanske, EAM-ove i EDES-ove snage dižu u zrak željeznički most Gorgopotamos (Grčka). 26. – U Bihaću (Bosna i Hercegovina) partizani osnivaju svoje najviše političko tijelo – AVNOJ (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije).
1943.	siječanj	31. – General von Paulus predaje njemačku 6. armiju kod Staljingrada.	
	ožujak	5. – Počinje savezničko bombardiranje Ruhra.	5. – Opći štrajk u Ateni sprječava mobilizaciju grčkih radnika. Ožujak–svibanj – Bugarsko društvo uspješno se suprotstavlja <i>konačnom rješenju</i> i deportaciji bugarskih Židova. Ožujak–lipanj – deportacija oko 50 000 Židova iz Soluna u Auschwitz.
	lipanj	13. – Snage Osovine poražene u Tunisu; okončana afrička kampanja.	14. – Partizani u Otočcu osnivaju najviše političko tijelo za Hrvatsku – ZAVNOH (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske).
	srpanj	5. – 17. – Velika tenkovska bitka kraj Kurska na Istočnom bojištu: sovjetska pobjeda. 9. – Saveznici se iskrcavaju na Siciliji. 25. – Mussolini zbačen i uhićen, nasljeđuje ga Pietro Badoglio.	10. – Osnovana Nacionalna oslobodilačka vojska Albanije.
	kolovoz		2. – Potpisan sporazum u Mukjeu između Nacionalne oslobodilačke vojske Albanije i Balli Kombëtar. Samo nekoliko dana poslije odbacuju ga Centralni komitet Komunističke partije Albanije (CPA) i Nacionalno oslobodilačko vijeće.

	kolovoz		28. – Bugarski kralj Boris III. umire u Sofiji; proglašenje kralja Simeona II.
	rujan	3. – Saveznici prelaze sa Sicilije na talijansko kopno preko Messinskog prolaza. 8. – Italija se predaje Saveznicima. 12. – SS oslobađa Mussolinija i odvodi ga u Njemačku.	8. – Partizanske trupe privremeno zauzimaju Split (Hrvatska) i tamošnje golemo talijansko skladište. 9. – Izbori za regenta u Bugarskoj: princ Kiril, profesor Filov i general Mihov. 9. rujna – 10. listopada – Jugoslavenski partizani razoružavaju deset talijanskih divizija; dvije divizije priključuju se partizanima. 17. – Britansko-američka vojna misija kod jugoslavenskih partizana dolazi na oslobođeni teritorij u zapadnoj Bosni i Hercegovini. 20. – ZAVNOH proglašava ponovno ujedinjenje teritorija koji je okupirala Italija s Hrvatskom i Jugoslavijom.
	listopad	13. – Italija objavljuje rat Njemačkoj.	
	studeni	7. – Oslobođen je Kijev; njemačka obrana na Dnjepriu se urušava. 28. studenoga – 1. prosinca – Churchill, Roosevelt i Staljin sastaju se u Teheranu planirati savezničko iskrcavanje u Francuskoj; jugoslavenski partizani priznati su sastavnim dijelom antifašističke koalicije.	20. – Sljedbenici kralja Zogua s Abazom Kupijem na čelu osnivaju stranku “Legality”, s ciljem da poslije rata u Albaniji ponovno uspostave Zoguovu monarhiju. 25. – 26. – Partizani osnivaju ZAVNOBiH kao vrhovno političko tijelo za BiH. 29. – U Jajcu (Bosna i Hercegovina) AVNOJ ustanovljuje partizansku vladu (NKOJ – Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije).
	prosinac	24. – Eisenhower imenovan zapovjednikom savezničkog iskrcavanja u Europi.	7. – Roosevelt, Churchill i İnönü sastaju se u Kairu.
1944.	siječanj	27. – Sovjeti porazili Nijemce kod Lenjingrada.	Osnivanje žandarmerije u Bugarskoj za borbu protiv oružanog otpora. 8. – U pismu NKOJ-u (jugoslavenska partizanska vlada) Churchill obavještava da će Britanija prestati pomagati četnike. Od tog trenutka sva pomoć daje se isključivo partizanima.
	ožujak	15. – Invazija Japana na Indiju.	10. – EAM ustanovljuje Politički komitet nacionalnog oslobođenja (PEEA), drugu grčku upravu, paralelnu službenoj vladi u Kairu.
	svibanj	9. – Sovjeti ponovno osvajaju Sevastopolj. 18. – Nijemci se povlače iz Monte Cassina.	Ugovor u Libanonu vodi sporazumu o formiranju grčke nacionalne koalicijske vlade s G. Papandreuom kao grčkim premijerom;

svibanj		deportacija više od 100 000 Židova iz sjeverne Transilvanije (pod mađarskom vlašću) u njemačke logore smrti. 24. – Albanski komunisti na kongresu u Përmetu biraju Nacionalno-oslobodilačko antifašističko vijeće kao najviše zakonodavno tijelo i osnivaju Komitet s atributima privremene vlade.
lipanj	6. – Dan D, iskrcavanje saveznika u Normandiji.	1. – Nova rojalistička vlada u Bugarskoj, s Ivanom Bagrjanovim na čelu.
srpanj	20. – Propao atentat na Hitlera. 25. – Saveznici započinju proboj iz Normandije.	
kolovoz	15. – Saveznici se iskrcavaju u južnoj Francuskoj. 25. – Oslobođen Pariz.	2. – Turska odlučuje prekinuti odnose s Njemačkom; prvo zasjedanje ASNOM-a (Antifašističko sobranie na narodnoto oslobodovanje na Makedonija), koje je proglašeno vrhovnim zakonodavnim i izvršnim predstavničkim tijelom makedonske države. 12. – Churchill i Tito sastaju se u Napulju. 23. – <i>coup d'état</i> u Rumunjskoj: kralj Michael uz potporu koalicije najvećih stranaka i komunista uhićuje Antonescua i njegovu vladu; Rumunjska se predaje Sovjetima. 26. – Bugarski premijer Bagrjanov proglašava neutralnost, u Ankari započinje pripreme za početak pregovora sa SAD-om i Velikom Britanijom i šalje delegaciju u Kairo. 29. – Jugoslavenski kralj Petar II. razrješava dužnosti načelnika štaba Vrhovne komande Jugoslavije Dražu Mihailovića i priznaje Tita kao vođu otpora u Jugoslaviji. 30. – Pavelić sprečava <i>coup d'état</i> u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i ostaje lojalan silama Osovine.
rujan	3. – Oslobođen Bruxelles 19. – Primirje između Finske i Saveznika. 25. – Saveznici probijaju Gotsku liniju u Italiji.	Partizani i postrojbe Crvene armije počinju borbe za oslobođenje Srbije. 2. – Bugarski regenti, predvođeni Konstantinom Muravjevom, imenuju vladu proruskih političkih stranaka (prva vlada formirana iz redova političkih stranaka od svibnja 1934.).

	rujan		<p>3.– Formiranje nove grčke nacionalne koalicijske vlade pod Georgiosom Papandreuom.</p> <p>5. – Sovjetski Savez objavljuje rat Bugarskoj.</p> <p>8. – Crvena armija ulazi u Bugarsku; primirje između Sovjetskog Saveza i Bugarske; Bugarska objavljuje rat Njemačkoj.</p> <p>9. – Komunisti preuzimaju vlast u bugarskoj vladi Domovinske fronte, s Kimonom Georgijevim (vođom stranke "Zveno") na čelu, u kojoj dominiraju komunisti.</p> <p>12. – Rumunjska potpisuje primirje sa Saveznicima: priznaje sovjetsku vlast u Besarabiji i sjevernoj Bukovini i vrhovnu vlast savezničkog Kontrolnog komiteta, kojim dominiraju Sovjeti.</p>
	listopad	<p>2. – Nijemci guše pobunu u Varšavi, dok se nekoliko kilometara dalje sovjetske postrojbe zaustavljaju i oporavljaju se; Saveznici prodiru kroz Zapadni zid u Njemačku.</p> <p>9. – „Sporazum o postocima“ između Churchilla i Staljina u Moskvi.</p> <p>23. – Saveznici priznaju De Gaullea kao privremenog predsjednika privremene francuske vlade.</p>	<p>5. – Britanci se iskrcavaju u Grčkoj.</p> <p>8. – Bugarska počinje ratne operacije protiv Njemačke.</p> <p>12. – Njemačka vojska napušta Atenu.</p> <p>14. – Britanci ulaze u Atenu.</p> <p>18. – Grčka vlada ulazi u Atenu.</p> <p>20. – Sovjetska Crvena armija i jugoslavenski partizani oslobađaju Beograd.</p> <p>23. – Antifašistički komitet nacionalnog oslobođenja postaje privremena demokratska vlada Albanije, s Enverom Hoxhom kao premijerom.</p> <p>25. – Rumunjska vojska i Crvena armija oslobađaju teritorij Transilvanije od mađarske armije.</p> <p>28. – Primirje između Antifašističke koalicije i Bugarske.</p>
	studeni	<p>7. – Roosevelt po četvrti put postaje predsjednikom SAD-a.</p>	<p>13. – Partizani oslobađaju Skopje.</p> <p>29. – Albanija oslobođena od Nijemaca.</p>
	prosinac	<p>15. – SAD se iskrcava na Mindoru, Filipini.</p>	<p>3. – EAM organizira demonstracije u Ateni, koje završavaju krvoprolićem; počinju borbe između EAM-ELAS-a i vladinih snaga kojima pomažu Britanci.</p>
1945.	siječanj	<p>17. – Sovjeti okupiraju Varšavu.</p> <p>19. – Njemačka se u potpunosti povlači s Istočnog bojišta.</p> <p>20. – Mađarska potpisuje primirje sa Saveznicima.</p>	<p>Oko 70 000 etničkih Nijemaca iz Rumunjske deportirano u SSSR.</p>
	veljača	<p>4. – 11. – Churchill, Roosevelt i Staljin sastaju se u Jalti.</p>	

veljača	8. – Saveznici pokreću veliku ofenzivu da bi stigli na Rajnu. 13. – 14. – savezničko bombardiranje zapaljivim bombama uništava Dresden. 19. – SAD se iskrcava na Iwo Jimu.	Potpisivanje sporazuma u Varkizi o raspisivanju općih izbora i plebiscitu o monarhiji u Grčkoj, o raspuštanju gerilskih organizacija i ELAS-ovoj predaji oružja 23. – Turska objavljuje rat Njemačkoj i Japanu.
ožujak	3. – Finska objavljuje rat Njemačkoj. 9. – SAD bombardira Tokio. 22. – Patton prelazi Rajnu kraj Oppenheima. 23. – Montgomery prelazi Rajnu sjeverno od Ruhra.	6. – Sovjeti nalažu da se imenuje koalicijska vlada Rumunjske s Petru Grozom na čelu, ali tako da je kontroliraju komunisti. 7. – formira se privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije, s Titom kao predsjednikom i s partizanskom prevlašću nad članovima vlade u egzilu (23 : 5)
travanj	12. – Roosevelt umire, Harry S. Truman postaje predsjednik SAD-a. 23. – Sovjeti ulaze u Berlin. 25. – Snage SAD-a i Sovjetskog Saveza susreću se na rijeci Elbi; počinje konferencija Ujedinjenih Nacija u San Franciscu. 28. – Talijanski partizani pogubljuju Mussolinija. 30. – Hitler izvršava samoubojstvo u Berlinu.	6. – Oslobođeno Sarajevo 14. – Formirana vlada Federalne Države Hrvatske, kojom dominiraju komunisti. 28. – SAD priznaju Titovu privremenu jugoslavensku vladu.
svibanj	1. – Berlin se predaje sovjetskim trupama. 7. – Njemačka formalno kapitulira.	2. – Jugoslavenska partizanska vojska ulazi u Trst i stvara napetu podjelu (poslije na Zonu A i B) između Italije i Jugoslavije. 6. – Pavelić i njegova vlada, te velik broj vojnika i civila bježe iz Zagreba prema Austriji. 8. – Partizani oslobađaju Zagreb. 15. – Jugoslavenski partizani kraj Bleiburga ubijaju velik broj ratnih zarobljenika (ustaša, ali i četnika i slovenskih domobranaca) i civila s područja NDH, a ostale vode na "križni put", koji mnogi od njih nisu preživjeli.
lipanj	5. – Saveznici dijele Njemačku na četiri okupacijske zone. 26. – Predstavnici pedeset zemalja potpisuju Povelju Ujedinjenih naroda. Osnovane Ujedinjene narodi.	10. – AVNOJ postaje Privremena narodna skupština Jugoslavije.
srpanj	17. srpnja – 2. kolovoza – Churchill, Staljin i Truman susreću se u Potsdamu kako bi planirali mir u Europi i završni napad na Japan.	
kolovoz	6. – Na Hirošimu bačena atomska bomba. 9. – Na Nagasaki bačena atomska bomba. 14. – Japan se predaje.	

KARTA 1: DRUGI SVJETSKI RAT, 1939.–1942.

PRVO POGLAVLJE: Politički kontekst

Svrha je prvog poglavlja poslužiti kao svojevrsan okvir, budući da većina izabranih dokumenata spada u političku povijest, što u ostalim poglavljima nije slučaj. Na početku su opisi nekolicine eminentnih političkih vođa iz onog vremena; koji podjednako govore o njima kao i o autorima tih opisa, pa ih smatramo zanimljivima za analizu. Potom slijedi nekoliko karakterističnih ideoloških izjava kojima su vladajuće strukture pokušavale opravdati svoje djelovanje i/ili samo svoje postojanje, a također i ideološki obojene izjave pripadnika pokreta otpora.

Podpoglavlje *Vojske i vojnici* je, iz razumljivih razloga, nešto opsežnije. To je posljedica činjenice da se u nekim zemljama na relativno malom području susretalo nekoliko vojski (okupacijske sile, kolaboracionističke vojske, pokreti otpora). Pokušali smo barem donekle objasniti njihove aktivnosti, njihovu ideološku pozadinu, ciljeve i njihove (često vrlo složene) odnose. Tu su, zatim, dokumenti koji se bave odnosima između različitih strana u ratu, te sa susjednim državama.

Završno podpoglavlje *Vjerske organizacije* donosi dokumente koji prikazuju aktivnosti vjerskih organizacija za vrijeme rata: koliko su otvoreno i jasno vjerske organizacije pokazivale svoj stav prema samom ratu, prema zaraćenim stranama, prema pripadnicima drugih nacija/religija, prema ratnom stradanju, ratnim zločinima itd.

I a. Vođe i ideologije

I-1. Fitzroy MacLean, Churchillov izaslanik kod partizana, o Titu 1943. godine

Tito je srednjeg rasta i pomno obrijan. Lice mu je bilo opaljeno od sunca, a kosa čelično-sive boje. Usta su mu veoma čvrsta, a oči živahne i plave. (...) Pitao sam se kakav će dojam na mene ostaviti taj čovjek kad ga usporedim s komunistima koje sam susretao u Rusiji? (...) Jedno mi je odmah upalo u oči: spremnost da svako pitanje razmotri sa svih strana i da odmah – ako je potrebno – donese o tome odluku. Činilo mi se da je posve siguran u sebe. Taj je čovjek starješina, a ne podređeni. Za mene je to bilo nešto posve novo – u jednom komunistu otkriti toliku sigurnost i samostalnost.

Razgovor Fitzroya MacLeana s Titom u partizanskom Beogradu 1944.¹

Tom zgodom obavijestio sam Tita kakvu je srdžbu izazvao kod saveznika njegov tajni odlazak s Visa. (...) Rekao sam Titu da je g. Churchilla veoma uvrijedilo kako je on otišao. Također sam ga obavijestio o nerazumnom ponašanju nekih njegovih podređenih i o trvenjima i bezbrojnim sitnijim poteškoćama do kojih je došlo u vrijeme njegova izbjivanja.

Jasno se vidjelo da ga je to iskreno ražalostilo. Rekao mi je kako mu je žao što čuje da su se njegovi podređeni nerazumno ponašali prema nama, ali je dodao da će se sve to odmah ispraviti. (...)

Odvratio sam da mi je to drago. "Međutim", dodao sam, "meni se čini da vi ne uviđate kako je glavni uzrok svemu tome bio vaš nestanak i činjenica da nam uopće niste rekli kamo idete". Ali Tito ili ovo nije mogao ili nije htio shvatiti, nego je nedužno govorio: "Nedavno je g. Churchill otišao u Quebec da se tamo sastane s predsjednikom Roosevelt-

tom, ali sam o tome saznao tek kad se otamo vratio. Međutim, ja se zbog toga nisam razljutio."

MacLean, str. 14–15, 240–241

Josip Broz Tito rođen je 1892. godine u Kumrovcu u blizini Zagreba. Izučio je zanat, radio kao bravar i tvornički radnik. Kad je počeo Prvi svjetski rat mobiliziran je u austro-ugarsku vojsku; poslan je na istočno bojište. Dospijeva u rusko zarobljeništvo; provodi nekoliko godina u Rusiji, gdje se upoznaje s boljševičkim idejama. U svoj zavičaj, novoosnovanu državu Jugoslaviju, vraća se 1920. godine. Pristupa Komunističkoj partiji; više puta bio je uhićen i više je godina proveo u zatvoru. Godine 1937. dolazi na čelo Komunističke partije Jugoslavije. Od 1941. glavni je organizator pokreta otpora, zatim i "vrhovni komandant" partizanskih snaga. Nakon rata postaje predsjednik Jugoslavije, kojom totalitarno vlada do svoje smrti 1980.

Što se MacLeanu svidjelo kod Tita? Što mu se nije svidjelo? Zašto je Tito ostavio dobar dojam na MacLeana prilikom prvog susreta? (Kakva je bila njegova komunistička reputacija?) Što je pokvarilo njihove odnose? Je li se Tito, po tvom sudu, ponašao nekorektno prema svojim britanskim saveznicima? Titovi simpatizeri cijene njegovu "drsko" ponašanje prilikom posljednjeg susreta s MacLeanom, jer u njemu vide potvrdu ustrajno neovisnog duha Jugoslavije. Što misliš o tome? Jesu li Britanci željeli uspostaviti odnose temeljene na ravnopravnosti, ili su u savezništvu s partizanima htjeli dominirati?

¹ Njihov prvi sastanak nakon što je Tito tajno napustio Vis (gdje su ga štatile britanske snage) radi sastanka sa Staljinom.

Sl. 1. Josip Broz Tito, vođa partizanskog “Narodnooslobodilačkog pokreta”, i general Draža Mihailović, zapovjednik “Jugoslovenske vojske u otadžbini” (četnici)

Beograd, Narodna biblioteka Srbije, Zbirka plakata

Key Sadržaj plakata

“Nagrada od 100.000 rajhsmaraka u zlatu! 100.000 Rajhsmaraka u zlatu dobiće onaj koji dovede živa ili mrtva komunističkog vođu Tita.” “Nagrada 100.000 rajhsmaraka u zlatu! 100.000 rajhsmaraka u zlatu dobiće onaj koji dovede živa ili mrtva vođu bandi Dražu Mihailovića.”

I-2. Pavelićev fotograf svjedoči o njegovoj osobi 1961.

Bila je prava muka fotografski portretirati Pavelića, jer je na svim slikama ispadao onakav kakav je doista i bio: mrk i s poznatim razbojničkim izrazom. Te se fotografije naravno nisu dopadale njegovoj supruzi “faraonki Mari”, tako da su se po njenom izričitom nalogu snimanja opetovala u nedogled. (...) Napokon ona je pronašla rješenje kako da njen muž izgleda blaže pred fotografima: zahtijevala je da mu pričaju viceve dok pozira.

Vojinović, str. 16

Sl. 2. Ante Pavelić

www.pavelicpapers.com

Ante Pavelić rođen je u Bradini (Bosna i Hercegovina) 1889. godine. Po struci je bio pravnik, od mladih dana član Stranke prava. Nakon uvođenja diktature u Jugoslaviji 1929. godine, Pavelić odlazi u emigraciju gdje se sa svojim ustaškim pokretom zalaže za rušenje Jugoslavije. Pridobiva naklonost fašističkih vođa, prije svih Mussolinija, koji je računao da će, pomažući Paveliću, pripojiti Italiji priobalne dijelove Hrvatske. Nakon sloma Jugoslavije, Mussolini i Hitler omogućuju Paveliću da stane na čelo marionetske NDH. Na samom kraju rata bježi u inozemstvo (Argentina, Španjolska). Umro je 1959. godine.

Pažljivo pogledajte fotografiju. Je li fotograf rekao istinu? Može li se na temelju fotografije saznati nešto o karakteru fotografirane osobe? Što nam o Paveliću kao osobi govori činjenica da se nije znao smijati? (Da je cijelo vrijeme o sebi mislio kao o smrtno ozbiljnom vođi?) Fotograf je svjedočio dugo nakon Pavelićeva pada; bi li to svjedočenje bilo drugačije da ga je fotograf dao u vrijeme dok je Pavelić bio na vlasti? Što fotograf hoće reći o Paveliću kad govori o odnosima između njega i njegove žene? Može li trač biti povijesni izvor?

Razmotri pitanja koja se odnose na svjedočenje Pavelićeva fotografa (tekst I–2).

I–3. Opisi Mehmeta Shehua i Envera Hoxhe

Nekoliko dana poslije, MacLean se vratio i dobili smo, prvi od mnogih, posjet iz “Štaba” Glavnog stožera LNÇ-a², čija su dva vodeća člana bili Mehmet Shehu³ i Enver Hoxha⁴. Mehmet Shehu bio je nizak, mišićav, smeđokos, bolesno žute boje lica, tridesetogodišnjak koji se rijetko smijao, osim kad bi vidio nesreću drugih. Dobro je govorio engleski, bio je vrlo sposoban i imao je neusporedivo više vojnog znanja od većine drugih Albanaca.

Enver Hoxha bio je sasvim drugačiji – visok, punašan čovjek mlitavog stiska ruke. Nije bio vojnik, iako je imao vojnih pretenzija. Bio je društveniji od Shehua i s nama je razgovarao na tečnom francuskom. Vjerojatno mu se nismo sviđali, ali je barem prikriivao svoje osjećaje, dok ste kod Shehua mogli osjetiti neprijateljstvo. Hoxha je imao trideset pet godina. Obrazovao se u gimnaziji u Gjirokastru, u *lycée* u Korčëu i na sveučilištu u Montpellieru, u Francuskoj, koje je morao napustiti zbog nepoloženih ispita. Otišao je u Bruxelles i Pariz studirati pravo. Nije diplomirao. Vratio se u Albaniju i postao učitelj francuskog jezika u državnoj gimnaziji u Tirani; poslije je, i dalje kao učitelj francuskoga, prebačen u Korčë. Uvijek smo ga znali kao “profesora Envera Hoxhu” – vjerojatno je tu titulu uzeo zbog svojega rada u nastavi. Napustio je predavački posao 1940. i

2 LNÇ – Levizja Nacional Clirimtare (Pokret nacionalnog oslobođenja) – organizacija kojom su za vrijeme Drugoga svjetskog rata u Albaniji rukovodili komunisti. LNÇ je organizirao najveći oružani otpor u zemlji. Budući da je za vrijeme i poslije rata eliminirao sve druge političke grupe, proglasio se jedinim zaslužnim za oslobađanje Albanije i zahvaljujući tome je poslije rata postao vodeća snaga u zemlji.

3 Mehmet Shehu rođen je 10. siječnja 1913. u Çorushu, u južnoj Albaniji. Od 1937. do 1939. borio se u Španjolskom građanskom ratu, u internacionalnoj brigadi „Garibaldi“. Od 1944. do 1945. bio je član Antifašističkog vijeća nacionalnog oslobođenja (privremena vlada). Nakon oslobođenja Shehu je smatran desnom rukom Envera Hoxhe i uživao je status „drugog čovjeka“ Albanije. Tvrdi se da se Shehu 1981. usprotivio izolacionizmu Envera Hoxhe i da je stoga optužen kao jugoslavenski špijun. Dana 17. prosinca 1981. nađen je mrtav u svojoj spavaćoj sobi, s metkom u glavi. Prema službenom izvještaju (od 18. prosinca), izvršio je samoubojstvo u stanju živčanog sloma, što je prema albanskom zakonu bio zločin. Shehu je proglašen „narodnim neprijateljem“ i sahranjen je na pustopoljini u blizini Tirane. Poslije njegove smrti tvrdilo se ne samo da je bio agent jugoslavenskih tajnih službi, nego i CIA i KGB.

4 Enver Hoxha rođen je 16. listopada 1908. u Gjirokastru. Od 1930. do 1936. godine studirao je i radio u Parizu, a potom u Bruxellesu. Godine 1936. vratio se u Albaniju i nekoliko mjeseci predavao na srednjoj školi u Tirani, a u travnju 1937. u *lycée* u Korčëu. Otpušten je 1939., uz objašnjenje da je „proturežimska osoba“. Osmog studenog 1941. osnovana je Komunistička stranka Albanije i Enver Hoxha je izabran za člana Privremenog centralnog komiteta i političkog komesara LNÇ-a. U studenome 1944. postao je premijerom te je diktatorski vladao Albanijom do 11. travnja 1985., kada je umro.

otvorio trgovinu duhana, koja je postala komunistička ćelija i mjesto gdje su se sastajali antidržavni elementi; nakon osnivanja Komunističke stranke Albanije 1941. godine postao je generalni sekretar Centralnog komiteta Stranke, a na tom je položaju po svojoj prilici bio i kad smo ga prvi put upoznali.

Smiley¹ str. 56

? Kakve razlike uočavaš između dvojice gore opisanih vođa? Smatraš li da su razlike njihovih karaktera bile važne za njihov uspjeh? Kako autor daje čitatelju naslutiti svoje osjećaje prema Shehu i Hoxhi?

I-4. Engleski špijun o lulu Maniu, vođi političke opozicije u Rumunjskoj

Maniu je (...) bio jedan od najmanje razvikanih heroja koje je jedna zemlja ikad dala – pošten, mudar, prečesto u pravu i posve lišen pomodne ratne bombastičnosti. Taj čovjek krhke građe, inteligentnih očiju, odjeven prilično formalno, više je nalikovao provincijskom bilježniku no što je odgovarao popularnoj predodžbi o vođi pokreta otpora. Godine 1938. morao je imati šezdeset osam godina, ali je izgledao mlađe (...)

Od početka je sebi i svojoj stranci postavio visoke standarde ponašanja. Poduzete su mjere onemogućavanja antisemitskih demonstracija. Ohrabrivao je strana ulaganja, a premda su neki njegovi kolege nesumnjivo napunili vlastite džepove, ne može se ni zamisliti da je sâm Maniu uzeo bilo kakvo mito. On i njegovi bliski suradnici – ljudi kao Ion Mihalache i ekonomist Madgaru – spadaju među najistaknutije Rumunje dvadesetog stoljeća.

Porter, str. 18, 20

I-5. Metaxasov govor urednicima i izdavačima svih grčkih novina (30. listopada 1940.)

Turska nije saveznica Njemačke, kao što je to bila 1916., nego je saveznica Engleza. Bugarska, dakako, i sada kao i tada čeka svoju priliku i, u svakom slučaju, u ovom trenutku i bar za sada, ne usuđuje se pokrenuti. Vrijeme, međutim, ne radi za sile Osovine. Ono radi za protivnike zemalja Osovine. Na koncu, za Njemačku bi, u svakom slučaju, pobjeda bila moguća samo ako ostvari svjetsku dominaciju. Ali, u Dunquerqueu se napokon pokazalo da svjetska dominacija Njemačke nije moguća. [...]

Već sada, poslije nepravednog napada Italije, politika koju slijedim je Venizelosova politika vječitog pamćenja. Jer to je politika izjednačavanja grčke politike sa sudbinom one sile za koju je, kad je o Grčkoj riječ, ocean uvijek bio morska površina koja spaja, a ne granica koja razdvaja. [...]

Za Grčku je Engleska prirodna saveznica; Engleska je više puta dokazala da je braniteljica Grčke, a u pojedinim trenucima i njezina jedina braniteljica. Pobjeda neće i ne može biti ničija nego njezina. Bit će to pobjeda anglosaksonskog svijeta; a kako do danas nije uspjela postići konačni rezultat, Njemačka će biti osuđena da je smrve njegove ruke. Stoga se od ovog trenutka ne smije vjerovati da za sile Osovine na horizontu nema oblaka, čak ni u smjeru Istoka, a Istok je uvijek mjesto tajne. Uvijek je bilo tako, ali je on danas više nego ikada prije pun neočekivanih događaja i tajni.

Tako ćemo na kraju mi trijumfirati. [...]

Postoje trenuci kad narod, ako želi ostati velikim narodom, sebi duguje biti sposoban boriti se čak i bez ikakve nade u pobjedu. Samo stoga što je to ono što treba činiti.

Metaxas, str. 525–526

¹ David Smiley bio je satnik britanske vojske i kao dragovoljac pridružio se Izvršnom odjelu za posebne operacije (Special Operations Executive) na Balkanu, a posebice u Albaniji. On daje živ opis Drugoga svjetskog rata i svojih službenih kontakata s komunistima, a zatim i s rojalistima u organiziranju albanskog antifašističkog otpora.

🔑 Dana 28. listopada 1940. Italija je Grč-koj dala ultimatum. Ioannis Metaxas, grčki premijer i diktator od 4. kolovoza 1936., odmah je odgovorio "OXI" (NE) i dan "OXI" ostao je drugi grčki nacionalni praznik, iako je Metaxasova diktatura još uvijek nepopularna. Dana 30. listopada, dok su talijanske trupe i dalje napredovale, a talijanski zrakoplovi bombardirali, Metaxas se obratio urednicima i izdavačima svih grčkih novina, koje su bile pod cenzurom. Metaxas je umro 29. siječnja 1941., dok su grčke trupe bile duboko u Albaniji, i nije doživio njemačku invaziju 6. travnja.

? Komentiraj zadnji odlomak. Što je Metaxas htio postići?

Sl. 3. Lutrijski kupon za prikupljanje novca za obitelji vojnika koji se bore na albanskom bojištu protiv Talijana 1940. – 41.

IEEE, To epos tou '40. Laiki Eikonografia, 166.

🔑 **Prijevod**
Grci,

naši junački vojnici, koji kroče stopama Leonide, povjerali su vam obranu unutrašnjeg bojišta.

Jedno od sredstava te obrane je VELIKA RATNA LUTRIJA.

Polovica prihoda ove nove lutrije namijenjena je osiguravanju sredstava za zimu, zimsku odjeću, javne kuhinje, medicinsku njegu itd., za djecu i stare roditelje naših boraca. Druga polovica nudi velike nagrade kupcima lutrijskog kupona, koji svakog mjeseca mogu dobiti 10.000.000 drahmi.

Prva nagrada = 2.500.000 drahmi

Na raspolaganju su i poklon-bonovi od 200, 100 i 50 drahmi.

I-6. Hitlerova zapovijed br. 26 (3. travnja 1941.)

Suradnja sa saveznicima na Balkanu

1. Zadaće država jugoistočne Europe u vojnom pohodu protiv Jugoslavije određene su sljedećim političkim ciljevima:

Mađarska, koja će dobiti Banat, morat će okupirati tu regiju, ali se obvezala da će pružiti dodatnu pomoć u uništavanju neprijatelja.

Bugarskoj će biti vraćena Makedonija, i zbog toga će se najvjerojatnije i bez posebnog pritiska s njemačke strane usredotočiti na napad na tu regiju. Bugari će, dodatno, uz pomoć jedne njemačke tenkovske divizije, biti zaduženi pružiti potporu protiv Turske. Za tu operaciju Bugarska će također morati pokrenuti tri divizije postavljene na grčku granicu.

Rumunjska će, u vlastitom interesu, kao i u interesu Njemačke, ograničiti svoju zadaću na čuvanje jugoslavenske i ruske granice. Vođa njemačke vojne misije mora postići da se spremnost za pružanje obrane od Rusije proširi, te da se rumunjske snage raspore-

đene oko Temišvara pošalju dalje na istok, kako se ne bi ugrozila veza između mađarske Druge armije i njemačkih snaga.

U najmanju ruku, uzajamno kretanje mađarskih i njemačkih jedinica mora omogućiti prelazak rumunjsko-mađarske granice bez poteškoća.

2. Za vojnu suradnju i organizaciju Zapovjedništva za nadolazeću operaciju na snazi će biti sljedeći naputci:

Objedinjeno rukovođenje vojnim pohodom, tamo gdje je riječ o operativnom postavljanju ciljeva za talijanske i mađarske snage, ostat će u domeni moje odgovornosti. Ono se mora odvijati u duhu koji uzima u obzir osjećaje saveznika i omogućava glavarima talijanske i mađarske države da se pred svojim narodima i njihovim vojnim snagama pojave kao neovisne vojne vođe. [...]

Hitlers Weisungen für die Kriegsführung, str. 108-109

I-7. Ion Antonescu⁶ o "židovskom pitanju"

17. rujna 1940.

Promidžba, tisak i radio moraju raditi u savršenoj harmoniji, kako na unutarnjem, tako i na vanjskom planu. Djelovanje mora biti jedinstveno i valja izbjeći probleme.

Na vanjskom planu

Treba obznaniti da je naša jedina uporišna točka sa stajališta vanjske politike: Osovina. General Antonescu neće voditi politiku svojih prethodnika; general Antonescu izabrao je svoj osobni put kojim će ići. Rumunjska politika je sto posto uz Osovinu. Ostvarit ćemo lojalnu, potpunu korektnost u odnosu na sile Osovine...

Židovsko pitanje predstavlja životni problem. Pokušat ću – civiliziranim sredstvima – postupno ukloniti Židove iz rumunjskih ekonomskih struktura. Svi Židovi koji su u zemlju došli potajno i tu se smjestili nakon

unije, u bilo kojem obliku i pod bilo kojim izgovorom, bit će pozvani da okončaju svoje poslove i napuste zemlju. Ignorirati židovsko pitanje ili ga prikrivati prividnim rješenjima značilo bi izdati samu bit našeg rumunjsva. Iako nasilnost gesta ili riječi ne rješava ovaj problem, nego degradira onoga koji geste čini ili riječ izgovara, general Antonescu preuzeo je odgovornost za rješavanje tog problema sustavno i postupno, kako ne bi izazvao neravnotežu u privrednom životu Rumunjske. Uklanjanje stranog elementa uvjetovano je postavljanjem domaćih snaga na njihovo mjesto.

Evreii din România între anii 1940–1944, sv. II, dok. 44

Ovo su naputci za tisak, radio i telegrafске agencije.

Specifikacije su sastavljene s obzirom na "židovsko pitanje". Na taj je način nastavljena politička cenzura u tisku koju je uveo prethodni režim.

Tko je iz Antonescuove perspektive 1940. bio glavni saveznik Rumunjske? Koja su, po Antonescuovu mišljenju, bila sredstva za rješavanje "židovskog pitanja"? Usporedi situaciju u Rumunjskoj sa situacijom u drugim državama u isto vrijeme. Misliš li da je "židovsko pitanje" doista predstavljalo životni problem za Rumunjsku 1940. godine (u vrijeme kada je izgubila 1/3 svojeg teritorija i bila na putu da bude uvučena u rat)?

⁶ Ion Antonescu (1882. - 1946.), vojnik i političar. Zauzimao je važne položaje u rumunjskoj vojsci. Premijer (4. rujna 1940. – 23. kolovoza 1944.). Vođa države (1940. -1944.). Saveznik Hitlerove Njemačke. Osuđen i strijeljan kao ratni zločinac (1946.).

I–8. Proglas kralja Mihaia⁷ građanima njegove zemlje (23. kolovoza 1944.)

Rumunji,
u najtežim trenucima naše povijesti odlučio sam, zajedno sa svojim narodom, kako postoji samo jedan put da se zemlja spasi od potpune katastrofe, a to je da napustimo savez sa silama Osovine i smjesta prekinemo rat protiv Ujedinjenih Nacija.

Rumunji,
nova vlada nacionalnog jedinstva dobila je zadatak ispuniti odlučnu volju ove zemlje da zaključi mir s Ujedinjenim Nacijama. Rumunjska je prihvatila primirje koje su joj ponudili Sovjetski Savez, Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države. Od ovog trenutka, svaka borba ili neprijateljstvo prema sovjetskoj vojsci mora prestati, kao i rat protiv Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država. Molim vas da s povjerenjem prihvaćate vojnike tih vojski. Te nacije jamče našoj zemlji neovisnost i nemiješanje u naše unutarnje poslove. One su shvatile nepravdu bečkog diktatora, kojim nam je oduzeta Transilvanija...

Rumunji,
diktatura je završena, a s njom završava i svako ugnjetavanje. Ova nova vlada označava početak nove ere, u kojoj će prava i slobode svih građana ove zemlje biti jamčeni i poštovani.

Istoria României între 1918–1944 (culegere), str. 261

? Koje su glavne točke programa nove rumunjske vlade? Kakav je stav prema prethodnoj vladi? Kralj Mihai je prvo podržavao profašističkog vođu Antonescua; zbog čega je promijenio mišljenje? Je li stvarno tako mislio ili je samo bio oportunist? Usporedi to s nekim drugim primjerima vođa koji su promijenile političku orijentaciju.

⁷ Mihai I. (1921.-), kralj Rumunjske (1927. - 1930.; 1940. - 1947.). Dana 23. kolovoza 1944., uz podršku političke opozicije, uhitio je Jona Antonescua i objavio da je rat protiv Ujedinjenih naroda završen. Godine 1947. kralj je pod prijetnjom bio prisiljen abdicirati, a Rumunjska je proglašena narodnom republikom.

⁸ Sejfulla Malëshova rođen je 1900. u Malëshově blizu Përmeta. U 24. godini počeo je pisati poeziju i prve članke. Kasnije je otišao u Moskvu kao član Kominterne. Vrlo je aktivno sudjelovao u Drugome svjetskom ratu. Poslije rata imenovan je za predsjednika Saveza pisaca, a poslije je postao ministar obrazovanja u Albaniji. Prevodio je djela Goethea, Nekrasova i drugih. Komunistički režim ga je zbog liberalnih političkih pogleda uhitio i poslao u zatvor u kojem je proveo 20 godina. Sejfulla Malëshova umro je u Fieru, kamo je bio poslan u egzil.

I–9. Komunistička ideologija LNÇ, u tumačenju Sejfulla Malshove⁸

Albanski narod, boreći se protiv okupatora i reakcionarnih klanova, otnedavno se politički obrazovao, stekao je svijest o svojim interesima i shvatio da nema drugog valjanog puta osim onoga koji vodi narodnoj demokraciji. Priroda budućeg režima u Albaniji i narodni demokratski pokret neposredno su povezani s aktivnošću i doprinosom našeg naroda u današnjem ratu. Danas, u bitkama narodnooslobodilačkog rata, odlučuje se sudbina sutrašnje Albanije. Činjenica da je većina Albanaca okupljena oko Nacionalne antifašističke oslobodilačke fronte; činjenica da smo organizirali slobodne izbore u najrazvijenijim regijama i održali kongres uz prisutnost predstavnika iz svih krajeva Albanije; činjenica da danas imamo antifašističko vijeće, koje predstavlja političku snagu naroda albanske države; činjenica da danas imamo vojsku sastavljenu od brigada i divizija, vojsku ljudi sposobnih oduprijeti se njemačkim divizijama i reakcionarnim bandama i uništiti ih – sve je to prvo jamstvo trijumfa demokratskoga narodnog režima u Albaniji. (...) Naš narod, zajedno s cijelim progresivnim svijetom, neće dopustiti drugima, koji su ga do danas tlačili i eksploatirali, da uberu žetvu njegove krvi. Ono što se do sada dogodilo neće se ponoviti; narod ubijaju, a drugi, koji rade protiv njegova interesa, zaposjedaju vodeće položaje.

Bashkimi (Jedinstvo), lipanj 1944.

Sejfulla Malëshova bio je jedan od najistaknutijih vođa albanskoga anti-fašističkog otpora. Komunistička ideologija LNÇ, izložena u ovom izvoru, ističe njihov manifest za vođenje zemlje nakon rata u kojem je situacija prikazana tako da sve druge skupine izgledaju kao kolaboracionističke i izdajničke. Čitajući ovaj članak, može se steći realističan pogled na komunističku promidžbu za vrijeme rata.

Analiziraj jezik u ovom odlomku. Koji se elementi ovoga članka mogu smatrati promidžbom?

I-10. Letak Oblasnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Makedoniju, upućen makedonskom narodu

Studeni 1941.

... Bugarske vlasti počinile su masakre u Kumanovu, bilo je 7–8 mrtvih, među njima i žena. (...) Naši gradovi su opkoljeni i okupirani, i narod je prisiljen danima boraviti u kući; u Prilepu (i u nekim drugim mjestima) stotine ljudi su uhićene, pljuvane, batinane na ulici. Na ulicama često možete vidjeti kako bugarska fašistička policija vodi u zatvor poštene Makedonce – najbolje sinove makedonskog naroda. Tko čini sve to? Jesu

li to Bugari? Ne. Bugarski narod nema nikakve veze s tim; to čine izdajice bugarskoga naroda, koje se prodaju za šaku prljavoga fašističkog srebra. Te izdajice čine sve što je u njihovoj moći da budu poslušni monstrumu Hitleru i da nas Makedonce navedu da zamrzimo Bugare, Ruse, Srbe i druge slavenske narode, i da udarimo na njih. Krvolok Hitler želi uništiti slavenske narode i pretvoriti ih u feudalno roblje – roblje koje će orati i kopati zemlju za njemačke grofove i barune. Hitler bezumno urla da 4–5 milijuna Slavena treba nestati kako bi tamo gdje su oni bili zaorao njemački plug, i to je razlog što je krenuo protiv sovjetske Rusije, zemlje socijalizma, zaštitnice svih obespravljenih ljudi, posebno maloga slavenskog naroda. Danas je herojska borba sovjetskoga naroda borba svih slavenskih naroda protiv zajedničkog zla. Njihova pobjeda je i naša pobjeda, pobjeda koja će okončati ropstvo, glad i strah što ga je donio fašizam.

Izvori za Oslobođitelna vojna i Revolucija vo Makedonija, 1941–1945, str. 28–29

Koji su bili ciljevi ovoga letka? Kakav je stav Oblasnog komiteta Komunističke partije Makedonije prema bugarskom narodu? Objasni ulogu SSSR-a u borbi makedonskog naroda. Usporedi jezik ovoga dokumenta s jezikom prethodnih dokumenata.

Opća pitanja za podpoglavlje I a.

Prikazuju li izvori političke vođe realistično? Kakve sličnosti možeš uočiti u opisima različitih vođa? Kakve razlike možeš uočiti u opisima različitih vođa?

Pronađi opise vođa u svojoj zemlji iz istog razdoblja. Možeš li utvrditi sličnosti među njima? Pronađi međusobno suprotstavljene opise istih vođa. Što misliš, zbog čega je ista osoba opisana na različite načine?

Što možeš zaključiti o promidžbenim slikama – što one pokazuju? Što su trebale reći ljudima? Pokušaj utvrditi za svaki izvor: koju je ideologiju podržavao? Zbog čega je promidžba bila tako važna za vrijeme rata? Možeš li odrediti glavne ideologijske i političke sukobe u svakoj zemlji? Možeš li uočiti zajedničke trendove u svim zemljama?

I b. Vojske i vojnici

I-11. Američki izvještaj o aktivnostima albanskog pokreta otpora

Balisti⁹ izbjegavaju borbe i protiv Talijana, i protiv Nijemaca. Njihova osnovna politika u ranim danima bila je "neka se saveznici bore za nas". Sada, kada je LNÇ¹⁰ ojačao svoje pozicije do te mjere da izgleda posve moguće da na kraju rata bude dominantan u zemlji, balisti postaju nervozni i zovu Nijemce da ratuju za njih, pokušavajući pomesti LNÇ, a da pri tome sami uopće ne uđu u borbu. Što god se dogodilo, čini se da su balistička gospoda, kako ih zove LNÇ, riješena ne upustiti se u istinsku borbu. Oni će po svojoj prilici obaviti poneku rafiniranu likvidaciju i izvršiti poneko elegantno ubojstvo, i bit će ljudi koji će to nazvati građanskim ratom, ali oni neće ustati i boriti se. Barem svi znaci pokazuju u tom smjeru.

Costa, str. 166

Ovaj izvadak predstavlja dio službenoga izvještaja od 23. prosinca 1943. koji je američki predstavnik Ureda za stratejske poslove (Office of Strategic Services) i Posebnu provedbu (Special Executive) poslao u zapovjedni centar izvještavajući o aktivnostima albanskog pokreta otpora. Izvadak daje uvid u strategiju svake skupine i nudi mogućnost usporedbe.

I-12. Predstavnici saveznika na Balkanu o strategiji gerile u Albaniji

Balli Kombetar zapravo kaže: "Organizirajmo se odmah, borimo se poslije."

Ili, kako navodi još jedan izvještaj:

"Krenut ćemo u akciju kad se Britanci iskrcaju u Draču."

LNÇ zapravo kaže: "Organizirajmo se odmah i borimo se odmah. Nastavimo borbu sve dok je ijedan vojnik sila Osovine na albanskome tlu."

Costa, str. 167

Ovo je izvadak iz izvještaja o gerilskom ratu i ratnim strategijama Balli Kombetar¹¹ i LNÇ tijekom 1943. Pisali su ih predstavnici saveznika na Balkanu.

Slážeš li se s taktikom koja je opisana u gornjim izvorima? Trebaju li "male nacije" doista ostati sa strane dok se velike sile bore? Objasni svoj stav.

I-13. Hrvatski vojni izaslanik u Sofiji o situaciji u Makedoniji

[...] Odnosi između Bugara i Nijemaca su dobri. Nedavno je u jednom noćnom klubu u Skopju došlo do incidenta političke naravi, i tom je prilikom intervenirao jedan njemački časnik. U tom je klubu orkestar svirao makedonsku himnu, a jedan niži bugarski ča-

9 Balist: član Balli Kombetar.

10 LNÇ – Levizija Nacional Clirimtare (Pokret nacionalnog oslobođenja), pod vodstvom komunista.

11 Balli Kombetar (Nacionalna fronta) bio je politička i vojna organizacija u Albaniji tijekom Drugoga svjetskog rata, čiji je cilj bio da poslije oslobođenja uspostavi republiku. Pripadnici ove organizacije borili su se protiv okupatora, ali su povremeno surađivali s Nijemcima ne bi li uništili komuniste. Komunistička promidžba je to iskoristila da diskreditira organizaciju Balli Kombetar među Albancima.

snik je zapljeskao. Na to mu je prišao bugarski časnik s višim činom i upitao ga zašto je pljeskao. Dobio je odgovor: "Sve što je makedonsko istodobno je i bugarsko." Kad je to čuo, viši bugarski časnik ga je pljusnuo. Taj su događaj opazili neki njemački časnici koji su sjedili u istom klubu, pa su upitali bugarskoga časnika zašto je pljusnuo svojega kolegu, ali ovaj nije odgovorio, nego je napustio klub. Njemački časnici su pošli za njim i vani ga istukli. Taj incident izazvao je nezadovoljstvo kod svakoga tko je bio tamo i tko voli Makedoniju [...]

Dokumenti za borbata ot makedonskiot narod za samostojnost i nacionalna država, str. 308–9

🔑 Ovaj je tekst dio širega izvještaja o situaciji u okupiranoj Makedoniji, koji je hrvatski vojni izaslanik u Sofiji podnio Ministarstvu obrane NDH. Ta unekoliko bizarna priča pokazuje neke aspekte odnosa između bugarskoga i njemačkoga vojnog osoblja u Vardarskoj Makedoniji, koja je u to vrijeme službeno bila bugarski teritorij.

❓ Opiši odnose između njemačkoga i bugarskoga vojnog osoblja u Makedoniji.

Sl. 4. Zamjena njemačke vojske bugarskom vojskom nakon fašističke okupacije jugoslavenske Makedonije (travanj 1941.)

I–14. i I–15. Proglas Nacionalne oslobodilačke fronte (EAM) (Komitet Sterea Ellada)

PROGLAS
Narodu Rumelije

Braćo,

Maska je pala i pokazalo se pravo lice organizacije EDES. Jedinice te organizacije kukavički su s leđa napale naše snage u Epiru i bez povoda zarobile više članova Nacionalne oslobodilačke fronte. Njihov je cilj jasan: da u suradnji sa svojim njemačkim partnerima [...] razbiju Nacionalnu oslobodilačku frontu, pionirsku organizaciju grčkoga naroda, koja se bori za oslobođenje Grčke.

Braćo,

Poznavali smo organizaciju EDES, znali smo da surađuju s izdajničkim huljama [...]. Znali smo što je njihov cilj: masakr Grčke, slom nacionalnoga oslobodilačkog pokreta, podčinjavanje grčkog naroda i uvođenje diktatorskog režima. Sve smo to znali. No učinili smo sve što je u našoj moći da u što većoj mjeri sačuvamo jedinstvo, jer je to bilo u interesu grčkog naroda – jer je to tražila borba za slobodu.

Ali sada, kad organizacija EDES otvoreno surađuje s Nijemcima [...]; sada kad oni poduzimaju zajedničke operacije protiv grčkoga naroda, nastojeći ga poklati i razjediniti u njegovoj borbi za slobodu, objavljujemo u ime grčkog naroda da ćemo ih SLOMITI i onemogućiti im nanošenje štete divovskom pothvatu koji je grčki narod poduzeo za slobodu, pothvatu koji je hranio i koji još uvijek hrani svojom krvlju.

Braćo,

imajte potpunu vjeru u EAM–ELAS! tupite u njegove redove! Samo je EAM iznikao iz naroda i bori se za narod.

Pozivamo sve ljude koje je nedovoljuna organizacija EDES zavela s pravog puta da otvore oči i da nam se pridruže u našoj svetoj borbi za SLOBODU. Živio EAM.

Živio ELAS.

Smrt okupatorima, izdajicama i ubojicama vlastita naroda.

KOMITET EAM za STEREA HELLAS
Fleischer, Stemma kai svastika, 2, str. 229

Proglas Nacionalne demokratske grčke unije (EDES) 1943.

NACIONALNA DEMOKRATSKA GRČKA UNIJA (EDES) PROGLAS

Komunistička partija, koja je žrtvovala ovu zemlju, koja je lukavo i podmuklo uzurpirala njezine svete tradicije, koja je bez potrebe samo uvećavala broj žrtava, koja je na sve strane organizirala ubojstva i terorističke napade, koja je opljačkala dobre građane, koja je eksploatirala sve i svakoga, sada je prešla sve granice uvredljivog i bestidnog ponašanja i usuđuje se optužiti EDES, govoreći da se on sastoji od germanofila, agenata Gestapoa i ubojica!!! [...]

EDES je i odveć visoko da bi ga ta bijedna kleveta mogla dostići i utjecati na njega. U EDES-ovim redovima je sva vojnička slava moderne Grčke, sve moralne političke ličnosti i svaki napredni element u ovoj zemlji.

Stijeg EDES-a je Narodna socijalistička demokracija i taj stijeg on drži visoko i čvrsto, i držat će ga tako sve dok narodna socijalistička demokracija ne bude uspostavljena i sve dok ne postane izvor sreće za sve Grke. EDES je istinski lučonoša istinskoga domoljubnog duha. Njegovi počeci i njegova duga tradicija, kao i osobna povijest njegovih članova čine ga zakletim neprijateljem svih neprijatelja Grčke i krvožednih vukova iz Sofije. [...]

Grčki demokrati i domoljubi!

Ostanite što dalje od izdajnika i klevetnika. Što dalje od onih koji izdaju okrvavljeni sjeverni Epir i nastavljaju očijukati s bugarskim medvjedima. Što dalje od neprijateljâ vašega mira i sreće. Jednom riječju, što dalje od Komunističke partije. Pridružite se EDES-u, Noinoj arki čistoće i nadmoći. Pridružite se EDES-u, snažnom valu plime istinske narodne snage.

EDES

Fleischer, Stemma kai svastika, 2, str. 230

Početak lipnja 1941. cijela je Grčka bila pod trojnom njemačkom, talijanskom i bugarskom okupacijom. Nijemci su nametnuli okrutan okupacijski režim, pljačkajući poljoprivredne resurse zemlje, njezinu industriju, i zahtijevajući od Grčke da plaća troškove okupacije. U zimu 1941. – 42. nastala je uništavajuća glad, koja je odnijela desetine tisuća života. Komunistička stranka je u rujnu 1941. krenula u organiziranje Nacionalne oslobodilačke fronte (EAM). Ona je imala dva proklamirana cilja: organiziranje otpora i slobodan izbor oblika vlasti nakon konačnog oslobođenja Grčke. U ustanovljavanju EAM-a sudjelovale su i druge male zemljoradničke i socijalističke skupine. Ubrzo nakon toga, formiran je Vojni ogranak (ELAS). Nesposobnost tradicionalnoga "političkog svijeta" da ponudi vodstvo produžila se pod okupacijom. Politička praznina, stvorena za vrijeme Metaxasove diktature, sada se povećala zbog činjenice da je velik dio liberalnog vodstva napustio zemlju. Komunisti, marginalna snaga u međuratnom razdoblju, požurili su ispuniti ovaj vakuum. Nudili su viziju bolje i pravednije budućnosti. K tome su, preživjevši prijašnja proganjanja, osobito pod Metaxasovom diktaturom, stekli iskustvo i sposobnost djelovanja u ilegali. Iako su partijski vođe čvrstom rukom držali vodstvo kako EAM-a tako i ELAS-a, najveći dio vojnika nije pripadao komunistima. Pojavio se i niz nekomunističkih skupina otpora, među kojima je najznačajnija bila Nacionalna demokratska grčka unija (EDES), koju su stvorili grčki liberalni časnici. Godine 1943. velika planinska područja bila su pod kontrolom snaga otpora.

Usporedi prethodna dva izvora. Koje su ideologije zastupljene u ovim proglašenjima? Kakvim se argumentima oni služe? Misliš li da je opredjeljivanje za određenu stranu bilo samo pitanje ideologije? Je li za većinsko stanovništvo (s obzirom na prosječnu razinu obrazovanja ljudi u to vrijeme) bilo lako opredjeliti se za jednu stranu?

Sl. 5. Fotografija partizana (muškaraca i žena), pripadnika ljevičarskog pokreta otpora u Grčkoj

Atena, Muzej rata; Britanska zbirka (Istoria, sv. 16, str. 16)

 Snage ELAS-a u maršu. EAM/ELAS ojačan je velikim brojem Grka koji su željeli pružiti otpor okupatorima. Tijekom cijele okupacije zemlje od silā Osovine on je bio najvažniji protivnik okupacijskih snaga u Grčkoj.

I-16. Osnove programa Osvobodilne fronte (OF, Oslobodilačka fronta slovenskog naroda)

1. studenoga, 1941.

1. Treba voditi nemilosrdnu oružanu borbu protiv neprijatelja.
2. Ta aktivnost predstavlja temelj oslobođenja i ujedinjenja svih Slovenaca.
3. Razumijevajući zajednicu jugoslavenskih naroda prirodnom i povijesnom, Osvobodilna fronta (OF) ne priznaje slom Jugoslavije. Ona će uložiti sve svoje napore u borbi za valjano razumijevanje jedinstava svih jugoslavenskih nacija. Istodobno će težiti jedinstvu svih slavenskih nacija pod vodstvom velike ruske nacije, a na temelju prava na samoodređenje svake nacije (...)
5. Sve skupine koje sudjeluju u Osvobodilnoj fronti suglasile su se o međusobnoj lojalnosti. (...)

7. Poslije oslobođenja, Osvobodilna fronta će uvesti narodnu demokraciju. Sva pitanja koja izlaze iz okvira nacionalnog oslobođenja rješavat će se demokratskim putem. (...)

Repe, Sodobna zgodovina, str. 187

 Ubrzo nakon što su Njemačka, Italija i Mađarska okupirale Sloveniju u travnju 1941., Komunistička partija Slovenije (KPS) organizirala je antiimperijalističku frontu, čiji je cilj bio oslobođenje Slovenije uz pomoć Sovjetskog Saveza. Takva se organizacija nije proširila na ostale dijelove Jugoslavije. Uz KPS, ostale su osnivačke skupine kršćanski socijalisti, "Sokol" i razne lijevo i liberalno orijentirane grupe humanističke inteligencije. Nakon njemačkoga napada na Sovjetski Savez (22. lipnja 1941.) organizacija mijenja ime u Osvobodilna fronta slovenskega naroda (OF). U ljeto 1941. OF je pozvao na oružani otpor okupatoru. Partizanima se pridružio velik broj ljudi različitih uvjerenja. U jesen 1941. OF je sastavio izjavu o težnjama, nazvanu "Osnovni ciljevi OF". Iako je OF uključivao političke skupine različitih ideologija, vodstvo je preuzela KPS. Osim oslobođenja, cilj KPS bila je revolucija, a to je odbilo mnoge ljude i na dijelovima slovenskog teritorija izazvalo građanski rat. No općenito govoreći, većina Slovenaca podržavala je OF, koji je prišao Antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), i sudjelovao u formuliranju načela na kojima će počivati nova federalna Jugoslavija. U listopadu 1944. na kongresu OF, kojemu su prisustvovali izaslanici iz cijele Slovenije, izabran je Komitet nacionalnog oslobođenja. Godinu dana poslije, preimenovan je u Skupštinu i činio je dio privremene vlade. OF, kao dio Narodne fronte Jugoslavije, osvojio je vlast na prvim poslijeratnim izborima 1945.

 Razmisli o točki 7. Je li ona ostvarena?

I-17., I-18. i I-19.**Iz dnevnika partizanskog zapovjednika***1. studenoga (1941.)*

Pre nekoliko noći došlo je do borbe sa oko 500 četnika iz odreda Draže Mihailovića. Razbijeni su i oko 140 zarobljeno. Naši su likvidirali četnike u Požezi. U toj borbi su naši partizani imali strahovite žrtve. Poginuo je komandant bataljona drug Kapelan, dva komandira četa i mnogo partizana. (...)

Dogodilo se to da umesto borbe protiv fašističkih razbojnika vodimo borbu sa braćom; umesto da prolivamo neprijateljsku krv, mi se međusobno krvimo. Umesto da ljudi Draže Mihailovića presreću neprijateljske kamione i otimaju, oni presreću naše kamione i otimaju ono što je srpski narod odvajao od svojih usta i davao za narodnu borbu; umesto da presreću Nemce i Nemce ubijaju, oni presreću naše ljude i ubijaju iz zasede.

Dudić, str. 240

Iz zapisnika sa sastanka D. Mihailovića i predstavnika njemačkog zapovjedništva u Srbiji u selu Divci*11. studenoga 1941.*

Draža Mihailović – Kao vojnik ne stidim se što sam nacionalista. U tom svojstvu želim jedino da služim narodu. Pri tom nisam se stavio na stranu onih koji žele da isteraju Nemce. Ali, neću da dozvolim, uzimajući u obzir slabe nemačke snage koje su u zemlji, da Srbija postane komunistička. Vodila se borba sa pojedinim oficirima i podoficirima, ali to je ipak bio samo manji broj. Naša dužnost je kao vojnika da se ne predamo dogod možemo izdržati. Stoga nam se ne može prebaciti zašto se ne predajemo.

... Borba protiv okupatora bila je nužno zlo kako narodne mase ne bi prešle na stranu komunista. Meni je kao vojniku situacija više nego jasna. Nikad se ne bih upuštao u prepade da nije došlo do komunističkih prepada i da Nemci nisu predavali gradove i sela.

Branko Petranović, Momčilo Zečević, str. 529

Iz naputaka Draže Mihailovića majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću:*20. prosinca 1941.*

... Ciljevi naših odreda jesu:

1) Borba za slobodu celokupnog našeg naroda pod skiptrom njegovog Veličanstva Kralja Petra II.

2) Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije–Crne Gore–Bosne i Hercegovine–Srema–Banata i Bačke.

3) Borba za uključenje u naš državni život i svih još neoslobođenih, slovenačkih teritorija pod Italijanima i Nemcima (Trst–Gorica–Istra i Koruška) kao i Bugarske, severne Albanije sa Skadrom.

4) Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata...

Sa Komunistima – partizanima ne može biti nikakove saradnje jer se oni bore protiv dinastije i za ostvarenje socijalne revolucije...

Postupak: sa Arnautima, Muslimanima i Ustašama prema njihovim zaslugama za njihova gnusna nedela prema našem življu tj. iste treba prepustiti “Narodnom sudu” – prema Hrvatima koji su pod okupacijom Italijana postupiti prema njihovom držanju u danom trenutku.

Zbornik dokumenata i podataka o NOR naroda Jugoslavije, XIV, knjiga 1, dok. br. 34

Ova tri dokumenta pokušaj su osvjettljivanja uloge i položaja četnika i njihova odnosa prema partizanima i Nijemcima. Četnike je vodio pukovnik pobijeđene Jugoslavenske vojske, Dragoljub Mihailović. U ljeto 1941. četnici i partizani su surađivali i uspjeli su zajedno osloboditi neke gradove u zapadnoj i središnjoj Srbiji. Od samog početka ustanka, partizani i Mihailovićevi četnici borili su se za kontrolu nad gradovima koje su oslobodili. Početkom studenoga 1941. sukob između dvaju pokreta prerastao je u otvoreni građanski rat. Obje vojske tvrdile su da su

jedini istinski borci protiv okupacijskih snaga i da njihovi protivnici surađuju s okupatorom. Do konferencije u Teheranu saveznici su gledali na četnike kao na svoje saveznike i tek su nakon toga počeli davati određenu pomoć partizanima.

? Kako je Mihailović objasnio njemačkom zapovjedniku napade četnika na Nijemce u prvim mjesecima okupacije? Prema tvom mišljenju, je li on doista smatrao partizane većom opasnošću od Nijemaca?

Obratite pažnju na stavove i predrasude prema drugim narodima u izvoru I-19. Koji dijelovi uputa su zapravo poziv na činjenje ratnih zločina?

Sl. 6. Srpski plakat

Nikolić, str. 37

I Srbija je u antikomunističkom frontu.

I-20. Suradnja između ustaša i četnika

Svjedočenje Save Pređe

Ustaške vlasti su, pod pritiskom Nijemaca, počele da revidiraju politiku prema srpskom stanovništvu u Bosni i Hercegovini. Njemačkom okupatoru je bilo važno da ima mir da bi mogao eksploatirati prirodna bogatstva i koristiti ih za front. (...) Pavelićeva vlada donijela je niz mjera. Uvela je u Hrvatski državni sabor od predstavnika Srba, u koji su ušli istaknutiji Srbi (...) osnovala Hrvatsku pravoslavnu crkvu i pozvala u domobranstvo pojedina godišta srpskih mladića, itd. (...) Ustaško rukovodstvo prihvatilo je politiku sporazumijevanja sa četnicima. Prve pregovore i sporazume vlasti NDH napravile su sa četničkim komandama na Ozrenju i Trebavi. Tim sporazumima četnici su priznali NDH i izrazili odanost Poglavniku. Prekinuta su sva neprijateljstva prema vojnim i građanskim vlastima NDH, koje će biti uspostavljene na cijeloj teritoriji gdje se nalaze četnički odredi. S ciljem vođenja zajedničke borbe protiv partizana, četnici zadržavaju svoje vojne formacije, naoružanje i komande, a u akcijama protiv partizana snabdijevaju ih vojne jedinice NDH. Ranjeni četnici će se liječiti u bolnicama oružanih snaga NDH.

Sarajevo u revoluciji (ur. Albahari i dr.), sv. 3, str. 101-102

Iako su snage Nezavisne Države Hrvatske bile u ratu s predstavnicima srpskih ultranacionalista (četnici), što je kao posljedicu imalo velik broj žrtava među nevinnim civilima, tijekom vremena (1942.), a pod njemačkim pritiskom, hrvatski i srpski nacionalisti povezali su se kako bi vodili zajedničku borbu protiv komunista.

❓ Što je navelo neprijatelje (četnike i ustaše) na suradnju? Misliš li da li je do toga došlo samo zbog njemačkoga pritiska?

I-21. Početak ustanka u Bosni

*Svjedočenje Žarka Zgonjanina*¹²

Dok smo bili u zanosu oko stvaranja prve partizanske grupe i zadovoljni što posao ide dobro, situacija se na čitavoj Kozari¹³ naglo izmijenila i između 28. i 30. jula¹⁴ pojavili su se samoupućeni kuriri i pronosili vijesti da je ustanak počeo i da se sve mora dići na noge.

Ustanici s dubičkog sreza¹⁵ vjerojatno samoinicijativno, napali su žandarmerijsku stanicu na Knežici i likvidirali je. To je otprilike centar Kozare, te se pronio glas po Kozari da je ustanak počeo. (...) Dogovorili smo se da preporučimo narodu da se vrati kućama dok mi ne pitamo rukovodstvo¹⁶ šta treba raditi. Neki su pristali, neki nisu. Odmah sam se uputio ka Lešljanima znajući da je Šoša¹⁷ tamo. (...) Šoši sam rekao kakvo je stanje i pitao da li ima nove direktive. Šoša mi je odgovorio da ni on sam ne zna šta se dešava. Narod se masovno diže i puca na sve strane.

Kozara u Narodnooslobodilačkom ratu
(ur. Žarko Zgonjanin i dr.), sv. 1, str. 349

🔑 Nakon Drugoga svjetskog rata komunističke vlasti su tvrdile da je pobuna počela kao ustanak koji je potaknula jedino Komunistička partija. No, ovaj izvor pokazuje da je ustanak potaknut i nagonom za preživljavanje.

❓ Zašto su partizanski vođe s Kozare savjetovali narodu da se vrati svojim kućama i tamo i ostane dok se ne savjetuju s rukovodstvom o tome što bi trebalo učiniti? Zbog čega je bilo važno da oni (komunisti) organiziraju pobunu? Kako i zašto se katkad tumačenje povijesnih događaja razlikuje od događaja samih?

I-22. Formiranje SS-ove "Handžar" divizije¹⁸ u Bosni¹⁹

*Svjedočenje Džemala Bijedića*²⁰

To je razdoblje kada neprijatelj vodi propagandno-mobilizacijsku akciju u Sarajevu s ciljem formiranja XIII SS, nazvane "Handžar" divizija. Zato je u Sarajevo došao njemački, i ko zna čiji još agent, palestinski veliki muf-tija El Huseini, koji je uspostavio kontakt sa reakcionarnom grupom Muslimana. Imali smo obavještenja o čemu se je raspravljalo na tim sastancima, jer im je prisustvovao i čovjek koji je držao vezu s nama. El Huseini

12 Žarko Zgonjanin, bosanski Srbin, rođen je 1916. godine u blizini Prijedora (sjeverozapadna Bosna). Bio je jedan od organizatora ustanka 1941. godine na Kozari i u Bosanskoj krajini. Poslije Drugoga svjetskog rata bio je jedan od čelnika državne policije u Bosni i Hercegovini. Umro je u Zagrebu 1970.

13 Planina u sjeverozapadnoj Bosni.

14 1941.

15 Grad u sjeverozapadnoj Bosni.

16 Komunističko vodstvo.

17 Slavni partizanski heroj s Kozare.

18 Handžar je naziv za dugu sablju koja je korištena u osmanskom razdoblju.

19 Za vrijeme Drugoga svjetskog rata Bosna je bila dio Nezavisne Države Hrvatske.

20 Džemal Bijedić rođen je 1917. u Mostaru. Bio je član jugoslavenske Komunističke partije od 1939. i sudionik komunističkog partizanskog pokreta od 1941. Za vrijeme i poslije Drugoga svjetskog rata bio je jedna od ključnih osoba u političkoj hijerarhiji. Iako je bio Bošnjak-Musliman, otvoreno je pisao o primjerima muslimanske kolaboracije s nacistima (recimo, o muslimanskoj SS „Handžar“ diviziji). Poginuo je 1977. u zrakoplovu koji se srušio u blizini Kreševa (Bosna i Hercegovina). U vrijeme svoje smrti bio je jedan od vodećih jugoslavenskih političara.

je insistirao na tome da Muslimani daju svoj doprinos pobjedi Njemačke i nastojao da se formira posebna SS jedinica, već pomenuta "Handžar" divizija, a zatim još jedna. Najreakcionarniji dio Muslimana, koji se opredijelio za NDH, odnosno Njemačku, računao je da ta jedinica može poslužiti kao snaga kojom će Muslimani moći da kalkulišu u ovom ili onom momentu.

Zloupotrebjavajući izuzetno težak položaj muhadžira [muslimanskih izbjeglica], neprijatelj je uspio da u ovu SS diviziju uvuče i dobar dio njih. Formirajući "Handžar" diviziju po brojnosti i ustrojstvu njemačkih jedinica, nacisti su je poslali na prethodnu obuku u Francusku i Njemačku, da bi početkom 1944. godine došla najprije u Srijem, a zatim u istočnu Bosnu, gdje je izvršila brojne zločine. Bila je sastavljena od jednog broja okrvavljenih ustaša i ološa, podržavana od najreakcionarnijih muslimanskih, fašistički orijentisanih krugova.

Iz kakvih sredina su vrbovani pripadnici ove divizije, najbolje govore sačuvani podaci vojnih i političkih organa Trećeg rajha u tzv. NDH. Naime, prilikom vrbovanja "dobrovoljaca" u muslimansku SS diviziju, svakoj porodici iz koje je bio bar jedan "dobrovoljac", bilo je "zagarantovano" snabdijevanje prehrambenim artiklima i novcem koliko su dobivali i vojnici Trećeg rajha. Međutim, to nikada nije zaživjelo u praksi, jer rodbina – žene, roditelji ili djeca, da bi to ostvarila, trebala je popuniti određene obrasce, a oni to nisu mogli učiniti, jer su bili nepismeni.

Sarajevo u revoluciji (ur. Albahari i dr.), sv. 3, str. 398–399

? Koji su, po tvom mišljenju, bili motivi za pristupanje SS-u? Vjeruješ li da obitelji dragovoljaca nisu primile hranu i novac koji su im bili obećani, iz razloga koji su navedeni u tekstu?

I-23. Darko Stuparić piše o formiranju prve partizanske jedinice u blizini Siska (Hrvatska) u lipnju 1941.

U dvorištu kuće obitelji Lasić u Žabnu te se večeri okupilo desetak komunista i skojevaca. Prošli su stotinjak metara od sela i pod jednim hrastom održali sastanak. Dogovarali su se do ponoći. Članovi partijskih organizacija iz obližnjih sela razišli su se zatim zbog zadataka koje su trebali izvršiti iste noći. Capo i Marijan ostali su sami pod hrastom, rasprostrli šatorska krila i legli. Bila je to njihova prva partizanska noć. Bili su prvi jugoslavenski partizani.

U prvim danima partizanskog ratovanja ...svih je zanimalo koliko će trajati rat. Odnosno dokle ćemo ratovati, imamo li šanse da dignemo ustanak itd. (...) Neki su pitali: "Ako se zavučem u štagalj i ako budem ondje pet-šest tjedana, hoće li sve ovo završiti?" Takvi smo odgovarali da će teško završiti tako brzo, da je za nas najvažnije da se oružjem odupremo, da je to zasad naša odluka, ali da će takvu odluku donijeti cijela Partija.

Dedijer, str. 397

? Kako je izgledala partizanska realnost u prvim danima pokreta otpora? Što misliš o želji za sakrivanjem u štaglju?

I-24. Svjedočenja o viđenju ulaska Nijemaca, Talijana, Bugara i partizana u Ohrid tijekom Drugoga svjetskog rata

Ulazak Nijemaca u Ohrid, 10. travnja 1941.

U četvrtak navečer, oko pet sati, sva zvona počela su zvoniti jer su tada počele stizati njemačke postrojbe. [...] Neki ljudi čekali su ih u središtu, a Panto Rilkoski nudio im je kruh, sol i vodu. Bojali su se da je sve to otrovano, pa je Panto morao prvi probati a poslije su i oni jeli. Kasnije ih je jedan srpski

pomorski časnik odveo i predao im mornaricu. Znao je njemački i vjerojatno je bio Hrvat. Nakon što su prošetali gradom, sjeli su ručati i jeli su hranu iz konzerve... Trgovine su bile zatvorene. Radile su samo dvije kavanane, ali tamo nisu služili ni piće, ni kavu i čaj jer nije bilo šećera...

Ulazak Talijana, 11. travnja 1941.

U noći između petka i subote talijanske jedinice su došle s kolima punim vojnika i oružja... Talijani su bili prilično gladni i tražili su od naroda jaja i piliće, kupovali su kruh i slično. Djeca su im prodavala hranu, a zauzvrat su dobivali novac – lire i albanske leie.

Ulazak Bugara, 12. svibnja 1941.

Dvanaestog svibnja u pet popodne prvo je stigla bugarska policija. Primio ih je predsjednik općine, Ilija Kocareski. Petnaest dana poslije došao je i ostatak bugarskih trupa. Njemački general Lindeman održao je govor koji je preveden i u kojem je rekao da je predao grad Bugarima jer je on njihov i oni trebaju njime upravljati. Onda je govorio bugarski general, koji je rekao da smo mi bili robovi srpskog naroda i izrazio zahvalnost njemačkoj oslobodilačkoj vojsci. Eto tako su se u Ohridu promijenili gospodari tri puta za mjesec dana...

Ulazak partizana 15. listopada 1944.

Petnaestog listopada (1944.) u nedjelju ujutro došli su partizani. Narod je znao da dolaze. Došli su jašući na konjima. Narod im je priredio veličanstven doček. Bilo je mnogo ljudi, mladih i starih. [...] Sljedećeg dana došlo je još partizana. Među njima bile su žene naoružane bombama, strojnicama, redenicima, odjevene u hlače, što je bila prilična novost...

Mitreski, str. 230–232, 280

? Koje su sličnosti, i koje su razlike između ovih opisa? Je li moguće razabrati autorov stav prema različitim vojskama koje su dolazile u Ohrid?

Sl. 7. Bošnjaci u ustaškim jedinicama

Krišto, str. 257

🔑 Ustaše su posvećivale osobitu pozornost Bošnjacima (bosanskim muslimanima). Pavelić je objašnjavao da su brojke od 7,5 milijuna Srba i samo 2,5 milijuna Hrvata netočne; ima 5,5 milijuna “katolika i muslimana Hrvata”. Kako bi privukli muslimane na svoju stranu, zvali su ih “cvijeće hrvatskog naroda”. Bošnjaci su formirali zasebne jedinice u ustaškim snagama. Razlikovali su se od drugih jedinica po “fesu”, tradicionalnoj muslimanskoj kapi.

I-25. Iskaz jednog djeteta o suparništvu političkih skupina u Albaniji

Sljedeća varka koju su iskušali bila je da partizani, preodjeveni u njemačke odore, dođu k nama i kleveću komuniste, da vide hoćemo li se složiti s njima. Oni naklonjeni Njemačkoj izvodili su istu varku sa svima u Arzi. Tri frakcije izvodile su istu varku sa svima u Arzi. Muškarci koji su dolazili u kuće uvijek su bili iz nekog drugog dijela zemlje i u Arzi ih nitko nije poznao. Na taj način otkrivali su kako su se ljudi odnosili spram svake od frakcija.

Hysolli, str. 58

? Kako su frakcije pokušavale otkriti tko ih zaista podržava, a tko ne? Što ti ovaj odlomak govori o svakodnevnom životu civila? Koji je po tvom mišljenju mogao biti najbolji način da se odgovori na pitanje o različitim vojskama/frakcijama?

I-26. Okružno pismo Središnjeg vijeća LNÇ-a svim regionalnim komitetima u Albaniji (9. rujna 1943.)

U slučaju savezničkog iskrcavanja, Vijeće nacionalnog oslobođenja mora biti prava vlast. Oni moraju oko sebe mobilizirati cijeli narod i ne smiju dopustiti da druge snage, kao Balli Kombetar, vrše ikakav utjecaj na narod. (...) Od ovog trenutka snage Nacionalnog oslobođenja moraju se dokazati na svakom mjestu, i kad dođe do iskrcavanja, moraju se, kroz vijeća Nacionalnog oslobođenja, saveznicima predstaviti kao jedina vlast albanskog naroda. (...) Upravljanje Albanijom treba u cijelosti biti u rukama oslobodilačkih vijeća.

Smiley, str. 89

? Kako ovo pismo savjetuje ljudima da se ponašaju u slučaju savezničkog iskrcavanja u Albaniji? Kako da pokušaju onemogućiti predstavljanje drugih političkih snaga? Kakav je bio odnos LNÇ prema suparničkim političkim skupinama u Albaniji? Je li konačni, pa čak i glavni cilj pokreta otpora bio dolazak vlast?

? Opća pitanja za podpoglavlje I b.

Napravi tablicu s tri stupca. U prvi upiši okupacijske snage, u drugi komunističke snage, a u posljednji antikomunističke snage iz svakoga od izvora. Opiši odnose između komunističkih i antikomunističkih snaga koje su djelovale u istoj zemlji. Napravi popis snaga koje su postojale u vašoj zemlji. Saznaj više o njihovim vođama i ciljevima. Kako su organizirane partizanske snage? Kakve su poteškoće imale? Snage otpora nisu se borile samo za slobodu nego i za neke druge ciljeve. Koji su to ciljevi bili?

I c. Odnosi s dvjema koalicijama i sa susjednim zemljama

I-27. i I-28.

Novinski izvještaj o vojnom puču i zbacivanju proosovinske vlade Kraljevine Jugoslavije. Puč se dogodio 27. ožujka 1941., poslije pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu

Idući iz periferijskih ulica povorke su se slivale jedna u drugu i rasle u moćnu reku. U povorci su bili izmešani radnici, nameštenici, omladina, građani, seljaci i žene. Na čelu povorke su nošene državne zastave... Celo vreme narod je demonstirao svoje raspoloženje. Vikalo se: "Živela narodna vlada!", "Živela narodna vojska!", "Vojska s narodom!", "Tražimo demokratska narodna prava!", "Amnestija za političke osuđenike!".

(...) Na Slaviji su govorili predstavnici omladine i radnika i g. dr Dragoljub Jovanović.²¹ Svi su izrazili radost što je ranija vlada smenjena i želju Beograda da se ne stane na pola puta, da se sačuva mir i nezavisnost narodna.

(...) Pred spomenikom Vuka Karadžića održano je nekoliko govora. Pored ostalih govornika govorio je profesor univerziteta dr Sima Milošević. Narodi Jugoslavije, po rečima g. Miloševića, žele da očuvaju narodnu nezavisnost, slobodu i da izvojuju demokratska prava.

Politika, 28. ožujka 1941.

Izvještaj vrhovnog rabina Jugoslavije dr. Isaka Alkalaja Jugoslavenskoj vladi u izbjeglištvu o događajima u Jugoslaviji od kraja ožujka do kraja lipnja 1941.

Toga dana [26. ožujka] došlo je do nereda po svim srednjim školama istovremeno... Kroz sva odeljenja orilo se "bolje rat nego pakt, bolje grob nego rob"... raspuštene su sve škole a uveče je došlo do demonstracija na Kalemegdanu i Slaviji. Grčki konzulat je

bio prepun mladih ljudi između 17 i 20 godina koji su hteli da se prebace u Grčku i tamo bore kao dobrovoljci. (...)

Čim se čulo za preokret, sve su ulice okićene zastavama, a mnoge i cvećem. Već u šest sati ujutru [27. ožujka] ulice su bile prepune sveta, seljaka u svečanom ruhu koji su neprestano pristizali iz okolnih sela, radnika, intelektualaca, đaka i građana, staro i mlado, sve je to bilo izašlo da dâ oduška svojoj radosti, sve se to uzajamno grlilo, plakalo, pevalo i kicalo. Toga dana pozdrav je bio "Živeo Kralj, živela Jugoslavija" (...) Englesko, američko, rusko i grčko poslanstvo bili su prosto opsednuti. Pojedine grupe išle su od poslanstva do poslanstva, prodirale u dvorišta i igrale kola dočekivane od do suza tronutih šefova i osoblja delegacija. (...) Obrazovane su povorke sa zastavama jugoslovenskim i savezničkim na čelu i išle prema centru, kličući Kralju, Otadžbini i vojsci, vičući protiv Hitlera i njegovih plaćenika. (...) Oko podne došlo je do velikih demonstracija pred Nemačkim saobraćajnim biroom. Jedan čovek stao je na prozor držeći veliku Hitlerovu sliku i zapalio jedan njen ugao. Slika je polako gorela a frenetično pljeskanje onih dole prolamalo se i dopiralo čak do drugih krajeva varoši. Zatim su dvojica izvukli nemačku zastavu sa kukastim krstom i zubima je rastrgli.

Tokovi istorije, 1-2/1997., str. 181-182

 Kakva je bila reakcija stanovništva na to što je jugoslavenska vlada potpisala pristupanje Trojnom paktu i na vojni puč koji je potom uslijedio? Koji detalj otkriva da su demonstranti bili svjesni da ti događaji mogu uzrokovati napad Njemačke na Jugoslaviju?

²¹ Dr. Dragoljub Jovanović (1895. - 1977.), sveučilišni profesor, bio je vođa lijevog krila Seljačke stranke. Poslije Drugoga svjetskog rata, Titov režim osudio ga je na dugogodišnji zatvor zbog njegovih opozicijskih aktivnosti.

Sl. 8. Masovne demonstracije protiv sila Osovine u Beogradu 27. ožujka 1941.

Branko Petranović, Nikola Žutić, 27. mart 1941.

🔑 Hitlerova žestoka reakcija na vojni puč koji je organizirala skupina jugoslavenskih časnika kao reakciju na pristupanje jugoslavenske vlade Trojnom paktu 25. ožujka iskazala se u napadu na glavni grad Jugoslavije 6. travnja 1941. i u uništenju prve jugoslavenske države.

I-29. Iz sjećanja Konstantina Katsarova²², poznatog bugarskog odvjetnika, o prvoj godini Drugoga svjetskog rata

U toj fazi "drôle de guerre", u Bugarskoj se rat, barem na površini, jedva osjećao, u političkom kao i u vojnom smislu. Unutarnja situacija počivala je na carskom autoritetu, a on je opet počivao na vojsci očišćenju od časnika koji se bave politikom i na ministri- ma koji nisu članovi nijedne stranke. Vanjska politika zemlje bila je politika čekanja, politika kursa "proći neopaženo". (...)

Bugarska je bila neutralna.

Ta riječ je imala osobito privlačnu snagu za Bugare. Vodili smo tri rata i propatili dvije nacionalne katastrofe koje su pokopale nacionalne ideale kojima se nadahnjivala naša

generacija. Bugari nisu vjerovali da će ratom ili sudjelovanjem u velikom međunarodnom savezu popraviti svoje životne uvjete.

Tipičan primjer izgubljene vjere Bugara da ih u međunarodnoj politici u to vrijeme čeka sreća daje sljedeći vic, vrlo popularan u to vrijeme:

Pižo sretne seoskog učitelja i pita ga:

"Učitelju, ovog puta ćemo ostati neutralni, zar ne?"

"Ne, ne", odgovara učitelj, koji je stručnjak za međunarodnu politiku, "ovaj put Bugarska neće biti njemačka saveznica. Sada idemo s Engleskom!"

"Odlično! Neka jednom i Engleska dobije batine!"

Katsarov, str. 547–548

? Zbog čega je većina Bugara htjela izbjeći novi rat? Jesu li očekivali da će im potonji svjetski sukob donijeti ikakvu dobrobit?

I-30. Poznati bugarski novinar Danail Krapčev o optužbi da Bugarska ne pruža otpor njemačkoj vojsci

Zašto nisu zaustavili njemačku vojsku?

Neke zemlje kritiziraju Bugarsku što je dopustila njemačkoj vojsci, svojem savezniku u Svjetskom ratu, da prođe kroz njezin teritorij. Moramo naglasiti da su te zemlje Velike sile. Mi, Bugari, imamo svako pravo upitati ih: zašto oni, koji kritiziraju Bugarsku što je dopustila njemačkoj vojsci da prođe kroz njezin teritorij, nisu zaustavili istu tu vojsku u njezinu maršu prošle ili prethodne godine? (...) Zašto nisu došli na donji tok Dunava zaustaviti Nijemce, nego žele da sedam milijuna Bugara, koji su bili njemački saveznici u Svjetskom ratu, spriječi Nijemce da prijeđu veliku rijeku?

²² Konstantin Katsarov rođen je 1898. u Sofiji. Bio je profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Sofiji (1931. - 1953.). Nepravедno je osuđen 1953. Oslobođen je, jer je poslije utvrđeno da je njegova presuda bila pogreška pravosuđa. Poslije ukidanja presude, emigrirao je u Švicarsku.

Na kraju krajeva, ne bi trebalo zaboraviti da je Bugarska žrtva Versailleskog ugovora, koji je za nju počeo u Bukureštu, a završio u Neuillyju. Zašto bi sedam-milijunska nacija bila obvezna zaustaviti juriš osamdeset milijuna Nijemaca koji hrle stvoriti novu Europu? I Bugarska i Njemačka žrtve su pobjednika u ratu koji se vodio prije dva desetljeća, i mi čekamo da pobijedi pravda (...)

Novine *Zora*, Sofija, 6. ožujka 1941.

Krapčev, str. 210–211

? Što su autori argumenti? Jesu li oni uvjerljivi? Kakav je Krapčevljev stav prema Njemačkoj i Nijemcima?

I–31. Danail Krapčev komentira brzu pobjedu Njemačke nad Jugoslavijom u travnju 1941.

Srušena je zemlja koja je 1885. napala Kneževinu Bugarsku jer se Južna Bugarska priključila sjevernoj. Srušena je zemlja koja je 1913. perfidno odbacila saveznički sporazum između Bugarske i Srbije i izazvala rat među saveznicama (Drugi balkanski rat). Srušena je zemlja koja je na mirovnim pregovorima u Bukureštu htjela dobiti Carevo selo, isto kao i da "sломimo zube u Sofiji", kako je izjavio srbijanski predstavnik Spaljković. Srušena je zemlja koja je dala Grčkoj domovinu Ćirila i Metoda. Srušena je zemlja koja je pripremila atentat na austrijskog princa prestolonasljednika, izazvavši time Svjetski rat. Srušena je zemlja koja je pridonijela izbacivanju Bugarske iz egejske regije. Kažemo zemlja, a ne srpski narod, jer narod nije kriv; kriva je njihova vladajuća inteligencija, koja je oduvijek mrzila Bugarsku...

Ne samo što je ta zemlja potlačila više od milijun Bugara, odvajajući ih od nas i pokušavajući im uzeti srca, duše i materinski jezik, nego je i iznutra potkopavala Bugarsku...

Isus Krist je ustao iz mrtvih! Od sada će građani Bugarske disati slobodnije. Radujmo se!

Krapčev, str. 145–146

? Koji su razlozi Krapčevljeve sreće u povodu ovoga događaja? Odnosi li se njegova sreća na cijelu Jugoslaviju ili samo na njezin dio? Zašto? Što taj članak govori o svojem autoru?

Sl. 9. Rumunjske novine: kralj Mihail, general Antonescu, Mussolini, Hitler (1941.)

Universul, br. 130, 15. svibnja 1942.

Sl. 10. Rumunjske novine: kralj Mihail i generalisimus Staljin (1945.)

Universul, 26. listopada 1944.

 Usporedi ovu fotografiju s prethodnom. Koje je tvoje mišljenje o rumunjskoj vojsci i o političarima koji mijenjaju stranu? Misliš li da je novo "drugarstvo" iskreno? Objasni svoj odgovor.

I-32. i I-33.

Izvadak iz promemorije (18. listopada 1941.) ondašnjeg premijera službene grčke vlade u Kairu Emmanouila Tsouderosa – nekadašnjega bankara poznatog po liberalnim pogledima i suprotstavljanju Metaxasovu režimu – upućeno Britancima

Povratak Kralja i njegove obitelji u našu zemlju pitanje je časti, jer je on slijedio ispravnu i hrabru politiku, ali i zato što je to u najboljem interesu nas samih i naših saveznika. Svako dovođenje režima u pitanje, do kojeg bi moglo doći poslije rata, bacilo bi Grčku u sukobe i anarhiju bez kraja. Ako se naši prijatelji raduju poslijeratnoj Grčkoj, sposobnoj nastaviti voditi svoju vanjsku politiku i zadržati koristan politički utjecaj na Mediteranu i na Balkanu, oni moraju već sada pripremiti tlo koje će onemogućiti da se u Grčkoj dogode takve anomalije.

Fleischer, sv. 1, str. 181

 Kako Tsouderos pokušava uvjeriti saveznike da je povratak kralja u njihovu najboljem interesu? Što ti misliš o njegovim argumentima?

Poruka britanskog Ministarstva vanjskih poslova britanskom ministru u Kairu 14. kolovoza 1944.

Ono što bi bolje poslužilo našim interesima bila bi predaja Nijemaca u trenutku kada naše snage budu spremne ući u Grčku, pod uvjetom da oni predaju i ukupno njemačko oružje i zalihe, kako ne bi pale u ruke EAM-

u, i da ne bude nikakva jaza iz kojeg bi EAM mogao izvući korist. To bi bilo mnogo lakše izvesti ako bi se materijal mogao predati u lukama koje su nam lako dostupne. Naravno, feldmaršal za Bliski istok razmatra razne putove i načine i uzet će u obzir navedene razloge.

Iatridis, str. 227

Njemačka je započela invaziju na Grčku u travnju 1941. i grčke, kao i britanske trupe brzo su svladane. Tri dana prije pada Atene, 23. travnja, general Tsolakoglou je, bez suglasnosti vlade, sklopio s Nijemcima sporazum o primirju. Kralj i njegova vlada povukli su se na Bliski istok. U Grčkoj je uspostavljena kolaboracionistička vlada. U ožujku 1944. EAM je osnovao Politički komitet nacionalnog oslobođenja koji je trebao upravljati Grčkom i koji je predstavljao neposrednu prijetnju vladi u egzilu. Novi predsjednik vlade u egzilu Georgios Papandreu, pod britanskim pokroviteljstvom, počeo je sastavljati vladu nacionalnog jedinstva. Na kraju je EAM-u u novoj vladi dao pet drugorazrednih ministarstava. Papandreuova vlada vratila se u oslobođenu Atenu u listopadu 1944., praćena nevelikim britanskim snagama. Papandreu nije dao prednost zahtjevima za kažnjavanje kolaboracionista. No glavni je problem ležao u razvojačenju gerilskih vojski i njihovom zamjenom nacionalnom vojskom. EAM-ovi kandidati povukli su se iz kabineta, a nekoliko dana poslije, 3. prosinca 1944., EAM je organizirao masovne prosvjede. Policija je pucala i ubila oko petnaestero ljudi. Jedinice ELAS-a napale su policijske postaje; u Ateni su vođene žestoke ulične borbe između ELAS-ovih postrojbi i britanskih i vladinih snaga. Na kraju su u toj bitki prevladale britanske trupe.

Kakvog se jaza bojal britansko Ministarstvo vanjskih poslova? Zbog čega?

I-34. Brigadni general Myers, zapovjednik britanske vojne misije u Grčkoj, procjenjuje utjecaj otpora nacistima na sveukupan tijek rata

Uskoro nakon okupacije Grčka je za neprijatelja zadobila znatnu stratešku važnost. Ne samo da su zemlju cijedili kako bi dala što više domaćih proizvoda, nego su i njezine luke, pogotovo Pirej, korištene kako za opskrbu neprijateljskih zračnih baza na otocima u istočnom Mediteranu, tako i za dostavu vojnih potrepština preko mora do sjeverne Afrike.

U jesen 1942., baš kada smo probili crtu kraj El Alameina, srušen je vijadukt kraj Gorgopotamosa, i jedini željeznički put do Atene bio je presječen na šest kritičnih tjedana²³ tijekom kojih se neprijatelj nije bio mogao služiti Pirejem za ojačavanje svojih postrojbi u sjevernoj Africi, osim malih pričuva, kao što je već bio slučaj u južnoj Grčkoj. Široko rasprostranjene sabotaze komunikacijā u lipnju i srpnju 1943. privremeno su odsjekle dvije njemačke divizije od glavnog bojišta na Siciliji. To je znatno pridonijelo ukupnom planu, uspješnom iskrcavanju i zauzimanju otoka. Procjenjuje se da su između 1941. i 1944. andartes²⁴ nanijeli neprijatelju gubitke veće od dvadeset pet tisuća. Zna se da je više od sto pedeset lokomotiva bilo oštećeno ili uništeno. Više od sto mostova dignuto je u zrak. Više od dvjesto pedeset brodova od oko šezdeset osam tisuća tona potopljeno je ili oštećeno sabotazom. Tijekom 1943. djelovanja andartesa zaustavila su trinaest talijanskih divizija u Grčkoj. Poslije talijanske kapitulacije Nijemci su tamo bili prisiljeni držati šest divizija. Da je neprijatelj oslabio svoju okupacijsku vojsku prije no što je u planinama izbio građanski rat, ozbiljno bi riskirao da Grci podignu svenarodni ustanak.

Myers, str. 280–281

²³ Rušenje željezničkog vijadukta kraj Gorgopotamosa u studenome 1942., preko kojeg je prelazila željeznička pruga Solun–Atena, bilo je jedna od najspektakularnijih akcija pružanja otpora u okupiranoj Europi. Izveli su ga gerilci, članovi ELAS-a i EDES-a, i saboteri koje je padobranima u Grčku spustila Britanska uprava za posebne operacije.

²⁴ * Partizani.

? Zašto je Grčka imala strateško značenje za Nijemce? Po čemu je bilo važno uništenje vijadukta kraj Gorgopotamosa?

Sl. 11. Fotografija iz rumunjskih novina: prijateljstvo između rumunjske vojske i Crvene armije – časnici na fronti

Universul, Bukurešt, 6. listopada 1944.

? Koje je godine mogla biti snimljena ova fotografija? Objasni svoj odgovor.

I-35. Postupanje s engleskim zarobljenicima u Rumunjskoj (1944.)

Iako dolazim kao neprijatelj, Antonescu je obavijestio Chasa da će nas zaštititi od Nijemaca. Nisu morali izmišljati za Nijemce nikakav izgovor zbog čega nas uzimaju u zaštitu i zahvaljujući tome, profesor Mihai Antonescu ... će nam pomoći napisati naše izjave. Ni u kojem slučaju ne smijemo priznati da smo poslani radi sabotaze nafte, jer bi takav čin protiv strateške sirovine pružio Nijemcima valjan argument da nas preuzmu... Eto,

tako je najbliži Hitlerov saveznik – kvisting – uhvatio tri britanska padobranca, zatim im ponudio svoju zaštitu, a potom poslao vlastitog ministra vanjskih poslova da ih pouči kako se ponašati pri ispitivanju s Nijemcima. Koliko bi ljudi kod kuće – naviklih da o ratu prosuđuju na opći i manje dvosmislen način – moglo uopće pomisliti da je tako nešto moguće?

Porter, str. 161

Ovaj izvještaj napisao je Ivor Porter, engleski obavještajac poslan u Rumunjsku sa zadatkom uspostave veze s Iulijum Maniuom²⁵, vođom demokratske opozicije. Postupanje kojem su bili podvrgnuti zarobljenici pokazuje stav Antonescuove vlade, koja je, usprkos službenim izjavama vjernosti Njemačkoj, nastojala steći simpatije silā unutar savezničkih snaga.

Koje je, po tvom mišljenju, objašnjenje neuobičajenog postupanja s ratnim zarobljenicima?

I–36. Iz zapisnika o razgovoru između J. B. Tita i W. Churchilla u Napulju 12. kolovoza 1944.

(...) MARŠAL TITO je rekao da, što se tiče Srba, on nije u svađi s njima, nego samo s Mihailovićevom skupinom koja je okrenula puške protiv partizana u najkritičnijem trenutku.

(...) MINISTAR PREDSEDNIK je rekao da je pravo rješenje za Jugoslaviju demokratski sustav koji bi se oslanjao na seljake, dok bi uvjeti na seljačkim imanjima postupno postajali sve bolji.

MARŠAL TITO je rekao da, kao što je nekoliko puta javno izjavio, ne želi uvesti komunistički sustav u Jugoslaviju, ako ne iz drugih razloga, onda stoga što se očekuje da će većina europskih zemalja nakon rata živjeti u demokratskom sustavu, od čega se Jugoslavija ne smije razlikovati.

Tito–Churchill: Strogo tajno, str. 277

Je li Tito bio iskren prema Churchillu?

I–37. Zapovijed talijanskog kralja Vittorija Emanuelea III. od 3. svibnja 1941. o aneksiji Ljubljanske provincije Italiji

KRALJEVA ZAPOVIJED OD
3. SVIBNJA 1941. – XIX., BR. 291
Osnivanje Ljubljanske provincije
VITTORIO EMANUELE III.

(...) Članak 2. Naredbom Kralja izdanom na prijedlog fašističkog Ducea i ministra vanjskih poslova, Ljubljanska provincija će – zbog kompaktnog slovenskog stanovništva – uživati autonomni status, čime će se uzeti u obzir etničke značajke stanovništva, geografski položaj zemlje i njezine posebne lokalne potrebe.

Članak 3. Upravna vlast bit će u rukama Visokog povjerenika imenovanog Kraljevom naredbom, na prijedlog Ducea, premijera i ministra unutarnjih poslova.

Članak 4. Visokom povjereniku pomagat će vijeće sastavljeno od četrnaest članova izabranih iz proizvođačkih skupina slovenskog stanovništva.

Članak 5. Za stanovnike Ljubljanske provincije neće biti obvezne vojne službe.

Članak 6. Nastava u osnovnim školama

²⁵ Iuliu Maniu (1873. - 1953.), rumunjski političar. Istaknuti vođa rumunjskog nacionalnog pokreta u Transilvaniji u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. U međuratnom razdoblju Maniu je bio jedna od glavnih političkih figura, postojano promičući demokratske ideje. Bio je vođa demokratske političke oporbe u vrijeme Antonescuove vlade. Komunisti su ga osudili i zatvorili (1947.). Umro je u zatvoru u Sighetu.

održavat će se na slovenskom jeziku. Na drugom i trećem stupnju školovanja bit će izborna nastava talijanskog jezika. Sve službene odluke tiskat će se na oba jezika. (...)

Ferenc, str. 33

Talijanske snage okupirale su zapadne i južne dijelove Slovenije. Poslije kratkotrajne vojne uprave, talijanski su okupatori transformirali svoje okupirane teritorije u takozvanu Ljubljansku provinciju (Provincia di Ljubliana). Njome je upravljao visoki povjerenik. Nekoliko dana nakon okupacije vlast je preuzelo slovensko tijelo pod imenom Nacionalno vijeće, ali je ono trajalo samo nekoliko mjeseci i nije imalo nikakvu stvarnu moć. Pravno, Ljubljanska provincija bila je jedna od talijanskih provincija. Dobila je autonoman status koji se manifestirao u različitoj tituli njezina upravitelja ("visoki povjerenik" umjesto "prefekt", kako je titula glasila u Italiji), u dvojezičnosti, u formalnom suupravljanju, tj. sudjelovanju savjetodavnog vijeća za Ljubljansku provinciju, čiji su članovi bili Slovenci, i na kraju, u činjenici da slovenski građani nisu morali služiti vojsku. Nakon talijanske kapitulacije nekadašnje talijansko okupacijsko područje preuzeli su Nijemci.

Kako komentiraš članak 4.?

I-38. Anegdota Ivana Venedikova, poznatog bugarskog arheologa, o njegovim odnosima s Nijemcima u Makedoniji

Tada je Stamen Mihajlov doveo njemačkog vojnika, arheologa. Bio je tipičan Nijemac, plav, visok, u uniformi; nalazio se sa svojom postrojbom u Skopju. Imao je oko trideset pet godina i specijalnost mu je bila prethistorijsko razdoblje...

Posljednji put kad sam ga vidio, Lange mi je ispričao vic o nama, Bugarima:

"Priča se da vas ima dvanaest milijuna", rekao je.

"Ne, samo šest."

"Ne, dvanaest: šest milijuna je uz nas, a drugih šest – uz Sovjetski Savez", rekao mi je.

To me je rastužilo, ali ništa nisam rekao. Je li moguće da je on u pravu?

Venedikov, str. 238–239

Što je skriveni njemački prigovor? Na temelju čega je stvoren?

Opća pitanja za podpoglavlje I c.

Koji su čimbenici utjecali na odluke o stanovitim koalicijama? Zbog čega su politički djelatnici mijenjali koalicije? Jesu li aktivnosti stanovitih vodećih личности bile u skladu s proklamacijama koje su iznosili početkom rata?

I d. Vjerske organizacije

I-39. Poslanica nadbiskupa Janjine (Ioannina, Grčka) svim kršćanima pod njegovom nadležnošću (10. rujna 1943.)²⁶

Kršćanima naše pokrajine

Devetog dana ovoga mjeseca vojnu upravu nad Epirom preuzele su njemačke okupacijske vlasti. Službeni predstavnici te vlasti obznanili su da njemačka vojska poduzima mjere zaštite miroljubivog stanovništva koje poštuje zakon, ali da pripadnike gerile smatra neprijateljima ne samo njemačke vojske, nego i miroljubivih građana, koji će snositi posljedice strogog kažnjavanja, jer će biti nužno poduzeti oštre mjere, ne razlikujući krivce i nevine.

Koristimo ovu priliku da se još jednom obratimo našem kršćanskom narodu i podsjetimo ga na to koliko su kritična ova vremena, te da uputimo očinsku opomenu i savjetujemo ga da se suzdrži od svakoga nezakonitog čina, i da uvjerimo lakovjernije među njima da se suzdrže od suradnje s gerilom kao i od pomaganja gerili, kako bi se spriječilo stradanja nevinih ljudi.

U potpunosti shvaćamo tjeskobu u svim dušama, ali u ime naše pastirske dužnosti, u ime nježne ljubavi za naše stado, u ime cijelog života provedenog u zaštiti i služenju stada koje nam je povjereno, pozivamo sve da stave na stranu osobne interese u korist općeg dobra, za dobro mnoštva nedužnih, izloženih bezbrojnim opasnostima, i pozivamo na razboritost, na puno razumijevanje težine okolnosti i na strpljenje.

Očekujemo i nadamo se da će ovaj naš krajnji poziv naići na dužnu pozornost i da će biti uvažen.

S usrdnim molitvama Bogu

Ioannina, 10. rujna 1943.

Spiridon, nadbiskup Ioannine

Fleischer, sv. 2, str. 222

Što je janjinski nadbiskup savjetovao kršćanima koji su bili u njegovoj nadležnosti? Što su bili motivi davanja takvog savjeta? Može li se iz te poslanice vidjeti je li janjinski nadbiskup odobravao akcije njemačkih vlasti ili ne?

I-40. Pismo nadbiskupa Damaskina i drugih uglednih Grka Güntheru von Altenburgu njemačkom veleposlaniku u Grčkoj

Nadbiskup Damaskin i drugi ugledni Grci Güntheru von Altenburgu, veleposlaniku i opunomoćeniku Rajha u Grčkoj

Atena, 24. ožujka 1943.

Vaša ekselencijo,

Mi, dolje potpisani, ovim pismom ne težimo na bilo koji način umiješati se u pitanja opće taktike njemačkih vlasti u ovoj zemlji ili bilo gdje drugdje, nego Vam samo želimo iznijeti stanovita razmišljanja u vezi s pitanjima koja su posljednjih dana držala grčko društvo u stanju sumnje i uznemirenosti, u uvjerenju da ćete ih ispitati u duhu istinske dobre volje i još dubljeg razumijevanja.

Pitanje o kojem je riječ odnosi se na protjerivanje židovske zajednice grčke nacionalnosti iz Soluna, zajednice koja je bila vrlo dugo i u cjelini zakonom integrirana u ustanove ove zemlje, i ne samo što nikada nije davala razloga za pritužbe od ma i jednog Grka, nego je, naprotiv, uvijek davala primjer ozbiljne i kooperativne solidarnosti s njima, a u trenucima krize dokazala da je u stanju samozatajno se žrtvovati za dobrobit svoje zemlje. (...)

Treba primijetiti i to da se mentalitet Židova u Grčkoj razlikuje od mentaliteta Židova u Njemačkoj, i da oni čak ne znaju ni jezik svojih istovjernika u Poljskoj, kamo ih šalju.

26 Vidi i izvore III-6. i III-7.

Uzimajući sve to u obzir i imajući u vidu da su naši odnosi sa židovskom zajednicom tijekom cijele grčke povijesti uvijek bili skladni i prijateljski – od dubinā antike preko vremena Aleksandra Velikog i njegovih nasljednika, tijekom svih epoha tolerantnoga grčkog kršćanstva, sve do našega današnjeg života kao nacije – vjerujemo da Vaša ekselencija, u svojstvu regulatora prilika u našoj zemlji tijekom sadašnjeg rata, neće oklijevati prihvatiti naš zahtjev i odlučiti da se obustavi protjerivanje židovske zajednice iz Grčke, barem privremeno, dok se pitanje Židova u Grčkoj ne prouči u svjetlu posebnog i temeljitog istraživanja.

(...)

Vaša ekselencijo,

U ime istih onih uzvišenih ideja koje su grčki duh i visoka kultura Vaše zemlje podigli toliko visoko da su postali deviza sveobuhvatna prestiža i trajnog autoriteta, molimo Vas da protjerivanje naših židovskih sugrađana, prema našem zahtjevu, bude obustavljeno i da se ta odluka sprovede što prije, i uvjeravamo Vas da će cijeli grčki narod dostojno i visoko cijeniti veličanstvenu povijesnu gestu koju ćete učiniti.

Dokumenti o povijesti grčkih Židova, str. 264–265

Pravoslavna crkva, koja je tijekom cijele okupacije djelovala u Ateni, igrala je važnu ulogu u vjerskim i političkim događajima tijekom toga razdoblja i nastojala je pomoći Židovima u bijegu ili skrivanju, a time i u preživljavanju. Kada su počele prve deportacije Židova, nadbiskup Damaskin organizirao je sastanak vodećih akademskih građana, sudaca i pravnika, kao i predsjednike i tajnike sindikatā i profesionalnih udruga. Napisane su peticije kvislinškoj vladi i opunomoćeniku Reicha, a potpisali su ih Damaskin i dvadeset jedan uglednik, izražavajući užasavanje grčkog naroda zbog deportacija i zahtijevajući da se s njima odmah prestane.

Kako su autori ovoga pisma pisali o židovskoj zajednici u Grčkoj? Što su tražili da veleposlanik učini? Jesu li ugledne javne osobe dovele sebe u opasnost potpisujući ovo pismo (imaj u vidu njemačku antisemitsku politiku, kao i brutalnost samoga režima)? Zbog čega su, po tvom mišljenju, autori pisma naglasili da se "... mentalitet Židova u Grčkoj razlikuje od mentaliteta Židova u Njemačkoj..."?

I-41. Katolička crkva Albanije o talijanskoj invaziji na Albaniju

Od povijesnog dana 7. travnja 1939. Albanija je imala sreće, zahvaljujući velikom Duceu, njegovoj ekselenciji Benitu Mussoliniju, spasi telju Albanije, i u skladu s voljom koju je albanski narod izrazio putem Ustavotvorne skupštine 12. travnja 1939., Albanci i njihov bratski talijanski narod ujedinjeni su u svojoj sudbini, koja je prirodno predodređena od davnih vremena. Pod blistavom krunom Savoje i pod njegovim veličanstvom Vittorijem Emanuelom III., velikim kraljem i trostrukim pobjednikom, postali su jedno, kao dio Rimskog Carstva. Od toga sretnog vremena Albanci su slobodni i bez straha izražavaju svoje osjećaje i težnje u svim stvarima, što nisu smjeli od vremena njihova legendarnog vođe Gjergja Kastriota Skenderbega.

"Hylli i Dritës" (Zvijezda svjetlosti), prosinac 1940., str. 601

Ovo je izvadak iz članka objavljenog u časopisu Zvijezda svjetlosti ("Hully i Dritës"), koji je bio službeno glasilo katoličke crkve i jedan od najuglednijih časopisa u Albaniji.

I-42. i I-43.**Sarajevski Bošnjaci o situaciji u Bosni i Hercegovini (koja je u to vrijeme bila dio Nezavisne Države Hrvatske)**

U tom krugu pojavila se 12. 10. 1941. Rezolucija koju je potpisalo oko sto sarajevskih Muslimana, sačinjena na prijedlog glavnog odbora "El Hidaje",²⁷ društva muslimanskog sveštenstva. Rezolucija konstatuje teško stanje Muslimana u Bosni i Hercegovini, osuđuje nasilja prema Srbima i Jevrejima, odbacuje odgovornost Muslimana za počinjena zlodjela i istovremeno osuđuje one Muslimane – "neodgovorne elemente", koji su učestovali u nasiljima. Potpisnici Rezolucije formulirali su na kraju zahtjeve, među kojima su najvažniji: uspostavljanje "sigurnosti života, časti, imovine i vjere za sve građane u državi bez ma kakvih razlika", kao i da ubuduće spriječe "ma kakve akcije koje će po svojoj naravi izazivati pobune i krvoprolića u narodu".

Redžić, str. 16

Neki predstavnici Bošnjaka bili su zgroženi zločinima koje su vlasti NDH počinile nad srpskim i židovskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini tijekom 1941. U listopadu 1941. izdali su rezoluciju u kojoj su iznijeli svoje stavove.

Islamsko svećenstvo i formiranje Bošnjačke SS-divizije 1943.

Glavnu ulogu u regrutiranju vojnika u SS diviziju imali su islamske muftije i imami. U tom pogledu naročito su bili aktivni imami Mustafa Malkoč i Halim Malkoč, koji su pred džamijama držali propagandne govore i pozivali vojne obveznike Muslimane da se jave u 13. SS-diviziju. Vrbovano ljudstvo preba-

čeno je najprije u Njemačku, a zatim upućeno u južnu Francusku, gdje je bilo podvrgnuto posebnoj disciplini, vojnoj obuci i političkom vaspitanju. Glavni cilj vaspitne nastave bio je da se kod pripadnika ove divizije razvije fatalistička predanost islamu i ratnim ciljevima Trećeg rajha, među kojima je oslobođenje svih Muslimana, naročito muslimanskog Bliskog istoka, od posebnog značaja. Nosioci vaspitanja vojnog sastava 13. SS-divizije bile su mlade muftije, koje su prethodno sticale panislamsko obrazovanje u specijalnoj školi koju je osnovao veliki jerusalimski muftija El Huseini u Berlinu.

Redžić, str. 16

Usporedi ova dva izvora. Na koji se način razlikuju djelovanja raznih članova muslimanskog svećenstva? Možeš li naći slične primjere u svojoj zemlji?

I-44. i I-45.**Govor rumunjskog patrijarha Nikodima, održan na Pravnom fakultetu u Bukureštu 1942.**

Još je jedna stvar koju trebamo imati na umu. Naši su neprijatelji također i neprijatelji križa, neprijateljski raspoloženi prema civilizaciji utemeljenoj na neopisivoj muci i žrtvovanju, na svetom Evanđelju te na znatnosti u njegovoj službi. Boljševici hule boga i bore se za uništenje križa i svega što je njegovom snagom podignuto, prevrću zemlju naših praotaca i uništavaju grobove²⁸. (...)

S korijenima duboko u prošlosti punoj krvi, branimo ovakvo naslijeđe, koje pripada i cijelom civiliziranom svijetu. Borimo se za sveti križ i za sveto Evanđelje i molimo se bogu i Isusu Gospodaru.

Universul, 79/2. ožujka 1942., str. 4

27 El Hidaja je bila ključna islamska organizacija u Bosni i Hercegovini.

28 Tvrdnja se odnosi na okupaciju Besarabije i Bukovine od Sovjetskog Saveza u ljeto 1940.

Članak iz novina: *Sestrinske crkve. Velike perspektive pravoslavlja Mihaia Burlacua*

Čim je prestao rat na Istoku, pao je crni veo koji je razdvajao dvije susjedne bratske pravoslavne crkve – onaj veo što je stajao između naše starije sestre, Patrijaršije Ruske pravoslavne crkve, i njezine mlađe sestre, Patrijaršije naše Rumunjske pravoslavne crkve. (...)

I u riječima upućenima okrug, njegova svetost Nikodim, patrijarh Rumunjske pravoslavne crkve izrazio je poštovanje Ruskoj pravoslavnoj patrijaršiji, našoj starijoj sestri: “Nedavno se njegova svetost Aleksej, arhiepiskop lenjingradski i novgorodski... obratio pravoslavnim vjernicima naše voljene zemlje bratskim riječima poticanja i okrepljujućeg ohrabivanja nade našega voljenog naroda i za dobrobit naše svete crkve. Te misli naše starije sestre u Isusu Kristu izazivaju u nama veliku radost. Naša je živa želja da je vidimo obnovljenu i ojačanu, zajedno s našom starijom sestrom u Bogu, svetom pravoslavnom crkvom Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika; u duhu kršćanske i bratske ljubavi, najbližu vezu.” (...)

Ali, velike i nove perspektive otvaraju se pravoslavlju u budućnosti. Teolozi i svećenstvo svih pravoslavni crkvi na Balkanu ozbiljno su se pripremali čekajući novi ekumenski sabor. Ali ekumenskog sabora ne može biti bez sudjelovanja starije sestre, ruske pravoslavne patrijaršije. Naši su teolozi poduzeli ozbiljna izučavanja i istraživanja Anglikanske crkve, uspoređujući je s drugim pravoslavnim sestrinskim crkvama. No do konačnog zaključka nisu mogli doći bez ekumenskog razumijevanja svih pravoslavni crkva. Zato je i s našega vjerskog stajališta objašnjivo što je Anglikanska crkva toplom molitvom i pobožnim poštovanjem pozdravila trenutak ponovnog bratskog ujedinjenja dvaju kršćanskih pravoslavni naroda.

“Universul”, 29/28. 10. 1944.

? Na koji se način razlikuju ova dva teksta? Što možeš zaključiti iz ove dvije izjave patrijarha Nikodima o vanjskim pritiscima? Je li se, po tvom mišljenju, promijenio stav spram boljševika? Ako jest, što je mogao biti razlog za tu promjenu?²⁹ Obrazloži svoj odgovor.

I-46. Uhićenje patrijarha Gavrila od Gesta-poa u samostanu Ostrog, 23. travnja 1941.

Posle kapitulacije jugoslovenske vojske 16. aprila, ja sam još ostao u Ostrogu. Imao sam nameru da se vratim što pre u Patrijaršiju u Beograd. No to nije bilo lako izvodljivo. Putevi su bili razoreni, a benzina nije bilo, niti je bilo mogućnosti da se ma sa koje strane nabavi. Okupator je takoreći sve puteve, ionako slabe, upropastio sa svojim blindiranim kolima i tenkovima. Čekao sam koliko pogodan momenat za moj povratak. Nešto pre 6 časova izjutra, 23. aprila, zakucao je Milutin³⁰ na moja vrata. To me je jako iznenadilo. Odmah sam pomislio da se nešto desilo. Tako je i bilo. Samo što je Milutin ušao u moju sobu, saopštio mi je: “Vaša Svetosti, Nemci su došli i traže vas”. Bio je uznemiren i vrlo uzbuđen. Videći to njegovo neraspoloženje, ja mu rekoh: “Budite, molim vas, prisebni i nemojte da klonete duhom. Vama se neće ništa dogoditi, jer vi nemate nikakve krivice. Nemci mene traže.” Tek što sam završio rečenicu, upadoše bez kucanja četiri Nemca u vojničkim uniformama, sa crnim košuljama, ispisanim inicijalima na rukavima i reverima od bluze SD, što znači: Politička policija GESTAPO...

(...) Potpukovnik je izjavio sledeće: “Vi ste optuženi, kao glavni ratni zločinac, za ulazak Jugoslavije u rat protivu sila Osovine.

²⁹ Jedan od razloga mogao je biti promjena stava boljševičkog režima prema ruskoj crkvi u razdoblju između ovih dvaju tekstova. Poslije progona tridesetih i ranih četrdesetih godina, ruska crkva je 1943. ponovno legalizirana. Promjena Staljinove politike mogla je i rumunjskoj crkvi dati nadu u mogućnost (su)života s boljševicima. Više o tome vidi u: Pospiclovsky, *The Russian Church under the Soviet Regime*, sv. I.

³⁰ Stalni patrijarhov pratitelj.

Na osnovu toga imam naređenje Vrhovnog komandanta vojne i civilne sile fira Adolfa Hitlera, da vas saslušam za vaše zločinačke postupke i da ih posle toga sprovedem višem vojnom sudu radi izricanja pravedne kazne, koju predviđa vojni zakon. Vaša se krivica sastoji u ovome: vi ste bili šef grčko-srpske Crkve u Jugoslaviji. Vaše je zvanje Patrijarh srpski. Umesto da gledate vašu Crkvu i vaše potčinjeno sveštenstvo i svoje verne kao glava Crkve, vi ste odstupili od svega i ušli u čistu politiku, da sa toga terena djelujete u vašem narodu i da ga razdražite sa vašim stavom da bude kompaktan u svoje revoltu protivu sila Osovine. Naročito otkako je potpisan bio Pakt 25. marta, kojim je Jugoslavija svojom slobodnom voljom i bez presije od strane sila Osovine, pristupila Trojnom paktu. (...) Sve što ste radili našlo je plodnoga zemljišta kod vaših vernika, da se podaju revoltu i pripreme vojni puč. (...) Vi ste lično gurnuli Jugoslaviju u rat i oborili zakonito Kraljevsko namesništvo i njegovu Vladu. (...) Čim je izbio rat 1939. godine, vi ste učestali svoje posete srpskom narodu i u svojim govorima podizali ste u masama ratoborno raspoloženje koje se sastojalo u tome: da treba dati svaki otpor silama Osovine, kao neprijateljima jugoslovenske države.”

Memoari patrijarha srpskog Gavrila, str. 291, 299, 300

 Patrijarh Srpske pravoslavne crkve Gavriilo (Dožić, patrijarh od 1938. do 1950.) interniran je početkom rata u samostan Ostrog u Crnoj Gori, kao protivnik politike sila Osovine i pristupanja Jugoslavije silama Osovine. Nakon dugotrajnih mučenja, prebačen je u Sarajevo, a zatim u zatvor Gestapoa u Beogradu. Njemačke okupacijske vlasti zatim su ga internirale u samostan Rakovica u blizini Beograda, a poslije u samostan Vojlovica. Tamo je, pod nadzorom i posve izoliran, ostao do rujna 1944., kada je, zajedno s vladikom Nikolajem Velimirovićem, pre-

bačen u koncentracijski logor Dachau, u kojem je proveo nekoliko mjeseci. Iako je bio protivnik novoga komunističkog režima, vratio se u zemlju 1946. godine i pokušao pomoći u obnovi ratom uništene zemlje i ponovnom ustanovljenju gotovo potpuno uništene crkvene organizacije u nekim područjima (posebice na područjima koja su bila u sastavu Nezavisne Države Hrvatske).

 Kako je patrijarh reagirao kada mu je rečeno da ga Nijemci traže? Za što je bio optužen? Usporedi sudbinu patrijarha Gavrila sa sudbinom nadbiskupa Stepinca (sljedeća dva izvora).

I-47. Stepinčev poziv katoličkom svećenstvu da podrži NDH, 28. travnja 1941.

Časovi su ovo, u kojima ne govori više jezik, nego krv svojom tajanstvenom povezanošću sa zemljom u kojoj smo ugledali svjetlo božje i s narodom iz kojega smo nikli. Je li potrebno isticati da je i u našim grudima življe zakucalo srce?

(...) I tko nam može zamjeriti, ako i mi kao duhovni pastiri dajemo svoj prinos narodnom veselju i zanosu, kad se puni dubokog ganuća i tople zahvalnosti obraćamo Božjem Veličanstvu?... Govoreći vam dakle kao predstavnik Crkve i pastir duša molim vas i pozivam, da svim silama nastojite i radite oko toga, da naša Hrvatska bude Božja zemlja, jer će samo tako moći izvršiti dvije bitne zadaće, koje kao država imade da izvrši u korist članova... Odazovite se stoga spremno ovom mom pozivu na uzvišeni rad oko čuvanja i uznapređenja NDH.

Živojinović, Lučić, str. 554-556

I-48. Stepinčevo pismo Paveliću, 14. svibnja 1941.

Poglavniče!

Ovaj čas primio sam vijest, da su ustaše u Glini postrijeljali bez suda i istrage 260 Srba. Ja znam da su Srbi počinili teških zločina u našoj domovini u ovih dvadeset godina vladanja. Ali smatram ipak svojom biskupskom dužnošću, da podignem glas i kažem, da ovo po katoličkom moralu nije dozvoljeno, pa Vas molim, da poduzmete najhitnije mjere, na cijelom teritoriju Nezavisne Države Hrvatske, da se ne ubije nijedan Srbin, ako mu se ne dokaže krivnja radi koje je zaslužio smrt. Inače mi ne možemo računati na blagoslov neba, bez kojega moramo propasti. Nadam se, da mi nećete zamjeriti ovu otvorenu riječ.

Krišto, str. 134-135

Dio visoko pozicioniranog katoličkog svećenstva u Hrvatskoj u početku je podržao stvaranje NDH, a među njima je najvažnije mjesto zauzimao zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. No ubrzo nakon stvaranja NDH on je u više navrata u pismima ustaškim dužnosnicima službeno prosvjedovao protiv zločina ustaškog režima, a potom ih u svojim propovijedima i javno osudio. Slična promjena stava karakteristična je ne samo za Stepinca i veći dio katoličkog svećenstva, nego i za veći dio stanovništva Hrvatske. Stepinac se, međutim, kao radikalni anti-komunist, usprkos osudi ustaškog režima, nije distancirao od NDH kao države, sma-

trajući partizane glavnim neprijateljem. Nakon rata komunistička vlast osudila ga je kao kolaboracionista na šesnaest godina zatvora i prisilnoga rada. Za vrijeme izdržavanja kazne Sveta Stolica ga je imenovala kardinalom, na što je Jugoslavija reagirala prekidom diplomatskih odnosa. Stepinac je umro u zatočeništvu 1960. godine, a 1998. ga je papa Ivan Pavao II. proglasio blaženim.³¹

Protiv čega je Stepinac prosvjedovao? Na koji se način obratio Paveliću? Analiziraj jezik kojim se služi.

I-49. Otac Zlatko Svirčić³² o prelasku pravoslavnih Srba na katoličanstvo

Jednog lijepog srpanjskog dana prije podne nađoše se pred župskim uredom jedno tridesetak postarijih ljudi, i sve pravoslavci, iz već ranije pomenutih sela moje župe. (...) Bili su smrknuti, deprimirani, puni straha, brige i neizvjesnosti, što me se jako neugodno dojmilo.

“Što je braćo moja, ljudi moji, koje dobro vas vodi u tolikom broju dovde?”, zapitao sam glasno, da predusretne to loše i tmurno raspoloženje, a da s druge strane i samome sebi olakšam.

‘Nikakvo dobro, oče, fra Zlate’, povikaše svi kao u jedan glas. ‘Eto, hoće na silu da mijenjamo vjeru pod stare dane. Tko je to vidio i

31 U komunističkoj Jugoslaviji, historiografski prikazivanje Stepinca temeljeno je na presudi za kolaboraciju i bilo je isključivo negativno, a nikakva javna debata o toj temi nije bila dopuštena. Padom komunizma, prevladavajući historiografski prikaz Stepinca u Hrvatskoj promijenio se do te mjere da ga se sada uglavnom prikazuje u pozitivnom svjetlu, kao pravедnika, mučenika, te kao žrtvu povijesnih okolnosti (takav prikaz prevladava u udžbenicima povijesti). Između ovih dviju krajnosti, postoji niz povjesničara koji uzimaju u obzir njegove zasluge (spašavanje Židova, prosvjedi koje je slao vlastima), ali i njegove propuste (činjenicu da se nikada nije u potpunosti distancirao od NDH). U svojoj knjizi *Hrvatska povijest* ugledni hrvatski povjesničar Ivo Goldstein među ostalim tvrdi da Stepinčeva pogreška „... u tim složenim ratnim događajima može biti samo moralna i politička, te stoga nije smio biti suđen za zločin“ (Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003., str. 309). Srbijanska historiografija nije promijenila svoj odnos prema Stepincu, smatrajući ga odgovornim za suradnju s ustaškim režimom.

32 Rimokatolički svećenik.

čuo danas u dvadesetom stoljeću!?!... Govorili su to kroz duboke uzdahe i suze koje su im se kotrljale niz obraze.

Uviđam da ih golema nevolja i strašan udes pritišću. Sjetivši se da nitko od njih nije od jutros ništa ni prezalogajio ni popio, pozvao sam ih da sjednemo u debelu hladovinu i rekao momku da donese nešto za mezu, rakije i vina. Za to vrijeme sam intenzivno razmišljao i donio odluku – ovim ljudima se mora pomoći. Krivotvorit ću “krsne listove”. Nekako mi je u tom momentu laknulo. Zdobio sam opet svoj mir i samouvjerenost. (...)

Kada smo se malo potkrijepili jelom i pićem, i kada je ona njihova napetost prilično popustila, obratio sam se direktno Lazaru, da su me i ostali mogli čuti:

“Odgovori mi, Lazare, jesi li ti rođen kao Srbin pravoslavne vjere?”

“Jesam oče fra Zlatko”. (...)

“A da li živiš kao takav?”

“Jeste, bogami, fra Zlatko.”

“E, onda ćeš i umrijeti kao takav, Lazare. Nećeš mijenjati vjeru dok sam ja živ ovdje, a tako ni ostali!”

Ljudi podigoše glave. Svi pogledi se upriješe u mene. No, odmah se pojavi sumnja, pa i strah. Obasuše me pitanjima. Što sada da rade? Razumljivo, bojali su se. Objasnio sam im svoju odluku. U župnom uredu imao sam nažalost samo nekoliko formulara “krsnih listova”. Rekao sam im da ću ih sutra nabaviti

za sve. Ušao sam u kuću i odmah za neke počeo popunjavati. Prvo za Lazara.

Cvitković, str. 113-114 (bilješka br. 48)

Jedan od načina na koji su ustaške vlasti kanile “riješiti” *srpsko pitanje* bio je njihov prelazak na katoličanstvo.³³ Premda Pavelićeva Nezavisna Država Hrvatska nije formalno podržala prelasku, ona je to u zbilji činila, jer su oni bili uobičajena praksa po župama. Nadbiskup Stepinac se u svojim izjavama distancirao od prisilnog prelaska na katoličanstvo te čak i prosvjedovao protiv te prakse, ali određen broj povjesničara još uvijek smatra da je upitno je li on učinio sve što je mogao da to spriječi. Prelasci su provedeni uglavnom uz obrazloženje da je to bio način da se pravoslavne Srbe spasi od ustaške strahovlade. No premda su takvim postupanjem mogli biti spašeni životi pripadnika i pripadnika religijskih manjina, mnogi od njih nisu rado prihvatili takvu “velikodušnost”. Kako pokazuje ovaj izvadak, neki su se župni svećenici protivili politici prelaska na katoličanstvo.

Što misliš o postupku oca Zlatka? Zašto je on pokušao spasiti ljude?

Opća pitanja za podpoglavlje I d.

Opiši stavove vjerskih vođa prema okupacijskim snagama, partizanskoj vojsci i antikomunističkoj vojsci. Kakve sličnosti i razlike možeš naći u izjavama vođa vjerskih organizacija? Jesu li svećenici smjeli, ili su čak bili dužni, zauzeti određenu stranu tijekom rata?

33 Druga dva načina bili su deportacija i istrebljenje.

DRUGO POGLAVLJE: Život u vrijeme rata

Ovo poglavlje jasno oslikava univerzalnost ljudske patnje za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Glad, neimaština i nesigurnost bili su svakodnevica većine civila na ovom području; razlike su tek u nijansama. Pritom je teško procijeniti je li život bio teži u gradu ili na selu.

Pokušavajući prikazati svakodnevicu pripadnika pokreta otpora nastojali smo, među ostalim, naznačiti mijenjanje položaja žena tijekom toga vremena. Njihovo izjednačavanje s muškarcima unutar pokreta otpora rado je isticano, iako će se s vremenom pokazati da je stvarna promjena bila daleko manje sveobuhvatna no što je to naglašavano u svrhu promidžbe; poslije rata stvari su se vratile u dobro nam poznatu patrijarhalnu kolotečinu, a o ravnopravnosti spolova može se govoriti uglavnom samo na deklarativnoj razini.

Potkraj poglavlja prikazali smo neke izvore koji se bave uočljivim promjenama u kulturi i obrazovanju, i koji na zanimljiv način upotpunjuju sliku tadašnje elite.

II a. Siromaštvo, nesigurnost

II-1. i II-2.

Ograničavanje potrošnje kruha u Rumunjskoj tijekom rata (1942.)

S obzirom na ograničavanje potrošnje žita, državni podsekretarijat za opskrbu vojske i civilnoga stanovništva izvještava javnost da će, počevši danom koji će naknadno biti oglašen, kruh u glavnom gradu biti dije-ljen samo na temelju karata za opskrbu, i to samo za pet dana na tjedan. Tijekom ostalih dvaju dana jest će se kukuruzna kaša i zbog toga se treba na vrijeme opskrbiti potrebnim kukuruznim brašnom koje se može naći u svakoj pekarnici ili u svakoj trgovini u kojoj se dijeli kruh.

“Universul”, 5. siječnja 1942., str. 1

Ograničavanje potrošnje kruha u Rumunjskoj tijekom rata (1944.)

Uredbom prefektуре za kotar Braşov, br. 26/1944., potrošnja kruha za kotar i za grad Braşov utvrđuje se na sljedeći način:

- dani kada se jede crni kruh: utorak, četvrtak i subota
- dani kada se jede bijeli kruh: nedjelja
- dani kada se jede kukuruzno brašno: srijeda
- dani kada se jede krumpir: ponedjeljak i petak.

Stanovništvo se mora pridržavati gore navedenoga. Svaki prekršaj bit će kažnjen u skladu sa zakonskim propisima.

Nacionalni arhiv – Odsjek za kotar Braşov, fond Gradske vijećnice općine Bod, dokument 74/1944., str. 83

? U čemu je razlika između dvaju razdoblja o kojima govore ovi tekstovi? Koja su moguća objašnjenja ovih promjena, ako ih ima? Ovaj primjer odnosi se na Rumunjsku. Jesu li ti poznati slični primjeri iz tvoje zemlje?

Sl. 12. Ograničavanje potrošnje kruha u Istanbulu

Cumhuriyet Ansiklopedisi, sv. 2 (1941.–1960.)

🔑 U Istanbulu je ograničavanje potrošnje kruha počelo 14. siječnja 1942. U svibnju je za osobe iznad sedam godina dnevni obrok iznosio 150 grama po osobi.

? Kako objašnjavate činjenicu da je potrošnja kruha ograničavana u Turskoj, premda ona nije sudjelovala u Drugome svjetskom ratu?

II-3. Grčki seljak opisuje talijanske okupatore

[Talijani i njihovi vlaški suradnici] neprestano su išli gore-dolje, kopilad, gore-dolje, jeli su naše kokoši, pili naše vino, uzimali jaja i uživali! I tjerali nas da ih na našim magarcima vodimo kamo god požele. Nas je to dovelo do bijesa. Govorili smo: “Zar se nitko neće pojaviti, pa da utemeljimo nove Kolo-kotronis [borac za grčku revoluciju] postrojbe – i započnemo revoluciju”?

Van Bouschoten, str. 80

? Opiši seljakove osjećaje. Bi li se i ti isto tako osjećala/osjećao na njegovu mjestu?

II-4. Ivan D. Stančov, bugarski diplomat, o životu svoje obitelji za vrijeme rata

Moja je obitelj provela tri zanimljiva i aktivna mjeseca boreći se protiv stjenica i nastojeći preživjeti na gljivama, borovnicama, mladoj kopriivi i juhi od repe. Sustav kupona bio je nemilosrdan; ne samo što je bilo nemoguće naći meso, nego nitko nije smio ubiti životinju. Možete zamisliti koliko je bilo veselje kad je svećenikovo tele slomilo nogu pa je moralo biti ubijeno. Moji su uspjeli kupiti odrezak; jeli smo ga pomalo, tako da što duže traje. Iako je, iz neobjašnjivih razloga, u Sofiji, kao i na selu, sol potpuno nestala s tržišta, uspjeli su održati meso jestivim cijelih tjedan dana: stavili su ga na cementni pod i pokrili vlažnom tkaninom čiji su krajevi potopljeni u umivaonik napunjen hladnom vodom. Tako su, u vrućim srpanjskim danima, postigli neprestano isparavanje.

Stančov, str. 145

? U kakvim uvjetima živi obitelj još uvijek visokog dužnosnika bugarske države? Ako su to bili uvjeti u kojima je živjela elita, možeš li zamisliti u kakvim su uvjetima živjeli "obični ljudi"?

II-5. Iz povjerljivog izvještaja br. 162, koji je američki generalni konzul u Istanbulu Samuel Honaker poslao državnom tajniku SAD-a Cordelu Hullu o osjećajima bugarske javnosti, rujna 1942.

Istanbul, 4. studenoga 1942.

Svi su počeli osjećati nedostatak hrane, odjeće, drvā i ugljena za ogrjev. Sustav kupona opskrbljivao je gotovo svakoga malom

količinom hrane; no to nije bilo dovoljno ni za koga. Ljudi su stajali u dugim redovima pred trgovinama hranom.

Bugari su još uvijek bili jedinstveni u želji da po svaku cijenu zadrže "nove teritorije". Ali, bilo je nekih kritičkih glasova koji su govorili da će se prava Bugarska, dakle ona bez okupiranih teritorija, sada morati brinuti o namirnicama i za stanovništvo na novim teritorijima, posebno u Trakiji i nekim dijelovima Makedonije. Bugarska vlada također je opskrbljivala brašnom bugarska sela unutar grčke granice, u područjima sjeverozapadno od Soluna. Pričalo se da se više od 300 000 ljudi u tim područjima izjasnilo da su Bugari samo da bi dobili brašno. Naravno, to je bila samo promidžba. Nitko ne treba očekivati da će Bugarska odustati od okupiranih teritorija, osim ako na to ne bude natjerana.

България – своенравният съюзник на Трети райх,
София 1992., str. 90–91

? Zašto su se Grci izjašnjavali kao Bugari? Misliš li da im je to bilo lako činiti, uzme li se u obzir nedavna povijest te regije?

Sl. 13. Redovi pred trgovinom u Ljubljani za vrijeme rata

Sl. 14. Red za meso u Zagrebu

Vojinović

? Što možeš zaključiti o životu u Zagrebu i Ljubljani u vrijeme rata? Postoji li slična fotografija iz tvoje zemlje? Opća nestašica, osobito hrane, i raspodjela potrepština putem kupona i obveznica bili su svakodnevna pojava tijekom rata.

II-6. Tražimo sramne trake za crnoburzijance (iz srbijanskih novina)³⁴

Mi ovde iznosimo otvoreno i bez obzira sve slučajeve nedozvoljene spekulacije i crnoburzijanske pljačke moleći sve od reda da nas i državu pomognu u toj akciji socijalnog spasa. Neka nam svaki svestan građanin dostavi svaki takav slučaj da ga objavimo, da udarimo sramni žig svakom takvom zločincu na ma kakvom položaju on bio. Pozivamo isto tako sve odreda da nam upute predloge o merama kojima bi se efikasno mogla voditi borba protivu ove rak rane našega društva.

Danas objavljujemo predlog jednog našeg čitaoca u vezi sa objavljivanjem lista kažnjenih špekulanata, koje donosi dnevna štampa. Ovaj naš čitalac misli da to nije dovoljno već da treba da ostane kakav vidljiv trag ovih zločina. I kad već

ne može usijanim gvožđem da im se utisne sraman žig, on predlaže da se uvede da svi kažnjeni špekulanti moraju nositi sramnu traku, na kojoj će pisati: "narodna izjelica" ili "crnoburzijanac" ili pak "špekulant sa narodnom bedom".

"Srpski narod" sa svoje strane smatra da je ovaj predlog sasvim umesan i obraća se Vladi narodnog spasa da ga prihvati i sprovede, jer je dala reč i obavezu da će čuvati i spasavati narod od sviju nevolja i nedaća, od komunističkih bandita po šumama kao i od razbojnika sa Terazija³⁵.

"Srpski narod", 3. lipnja 1942.

? Komentiraj zahtjev za uvođenje sramnih vrpca za crnoburzijance. Slažeš li se s tim prijedlogom? Možeš li pronaći isti (ili barem sličan) stav u svojoj zemlji?

Sl. 15. Turska karikatura

„Karikatur“, 24. rujna 1942.

Key **Prijevod:** Debela teta susreće profitera. Njezin muž kaže: "Ne brini se, draga! Njegova prsa nisu Bogom dana kao tvoja!"

34 „Srpski narod“: beogradske službene dnevne novine kolaboracionističke Vlade narodnog spasa generala Milana Nedića.

35 Jedna od središnjih ulica u Beogradu.

II-7. Gradsko stanovništvo prodaje praktički sve za što je moglo naći kupca

Prodavali su iz kuće sve što je seljak hteo da uzme u zamenu za malo hrane. Prvo je odlazilo zlato i nakit, a zatim i stvari iz kuće: nameštaj, posteljina, garderoba. Svet je po gradovima ogoleo, obosio i ostao bez ičega. A seljaci kao seljaci. Uzimaju im razne vojske, uzima okupator, pa ono što je spasio od njih i od svojih usta odvojio, nastojao je da što bolje naplati. Naši seljaci su sa gladnim nevoljnicima bili nemilosrdni i zbog onog većitog antagonizma između gospode i seljaka. Grad je od njega uvek samo uzimao, a nikada mu nije ništa davao. Mislio je, došli su njegovih pet minuta, te da sve naplati.

Nikolić, str. 113

? Kako ocjenjuješ ponašanje seljaka prema stanovnicima gradova? Je li ti poznato nešto slično u književnosti ili na filmu? Ima li autor, po tvom mišljenju, predrasude prema seljacima?

II-8. Nesigurnost civilnoga života tijekom rata u Albaniji

“Ovaj čovjek kaže da su jučer došli Nijemci. Uzeli su pokrivače, hranu, pet pilića i dvije koze. Istjerali su ljude iz kuća pod izgovorom da obavljaju pretres, pa su u kućama podmetnuli požar. Mnogi seljani pobjegli su sakriti se”, rekao je, “jer su se bojali da bi mogli biti odvedeni u zarobljeništvo.” Gary je preko prevoditelja ispitivao seljane: “Znate li, jesu li Nijemci imali ikakav razlog za osvetu? Jeste li prije toga vidjeli mnogo Nijemaca ili njihovih akcija?” Jedan je uzbuđeni seljak bez prestanka govorio sve dok ga Steffa nije blago potapšala po ruci i zaustavila bujicu njegovih riječi. “Kaže da ne zna zašto su upali u njegovo selo, ali čak ako su sve i uzeli, zašto su morali spaliti kuće? Sad nemaju gdje živjeti, a zima je blizu.”

Mangerich, str. 136

Ovaj odlomak prikazuje život u Albaniji tijekom rata i otkriva nesigurnost i neizvjesnost opstanka. Riječ je o izvješću očevidaca, američkih medicinskih sestara koje su se u studenom 1943. slučajno avionom spustile u Albaniju i nakon dvomjesečnog putovanja stigle do savezničkih linija.

Bi li rekla/rekao da je u tvojoj zemlji život za vrijeme rata bio teži na selu nego u gradu? Objasni svoj stav. Što su, po tvom mišljenju, “obični ljudi” osjećali u takvim situacijama – strah, ljutnju, ili nešto treće?

II-9. Građani Beograda uzgajaju povrće (tekst objavljen u beogradskim novinama, rujan 1942.)

Kukuruz i povrće između palača.

Građani Beograda prilično su zadovoljni urodom iz svojih vrtova.

“Varoški zemljoradnici”, oni koji su od neplodnih dvorišta, pustih gradilišta i raznih dečijih igrališta načinili sebi bašte, uveliko beru plodove svog truda. Dok drugi danas čekaju na pijacama, novi baštovani ponosno se šepure po svežem zelenilu, grickaju po cen dan paradajz i čeprkaju po novim lejama [lijehama]. Kroz lep napor oni su pokazali šta može da se uradi sa malo dobre volje i strpljenja.

Ovih dana Beogradska opština uputila je na teren i naročite komisije, koje se blagovremeno interesuju šta je sve zasejano po baštama. Stručnjaci dele i praktične savete, koji mogu da koriste za iduću sezonu uz bogato iskustvo stečeno u dosadašnjem radu. Objavljen je i apel da svaki obrađivač odvoja i čuva seme povrća za novu setvu na svom terenu. Po simpatičnim bašticama, u dekoru varoških palata, nekoliko koraka od asfalta, vidi se život koji smo navikli da vidimo samo kad smo negde na selu, daleko od gradske buke...

“Novo vreme”, 25. rujna 1942.

🔑 Teško stanje opskrbe stanovništva Srbije odgovarajućom hranom, osobito u velikim gradovima, prevladavalo je tijekom svih ratnih godina. Zbog borbi između okupacijskih snaga i pobunjenika, zbog novih granica, oštećenih komunikacija i zabrane slobodnog prometa robe i ljudi, gradovi su bili odsječeni od poljoprivredne unutrašnjosti. Tržišni prehrambeni proizvodi (kruh, meso, mast) bili su strogo racionalizirani i u vrlo malim količinama prodavani su u zamjenu za kupone za opskrbu ili potrošačke karte. Ipak, osnovni proizvodi mogli su se kupiti na "crnoj burzi", po cijeni daleko višoj od uobičajene. Kako bi se gradskom stanovništvu pomoglo u preživljavanju nestašica, poticalo se uzgajanje povrća na svim upotrebljivim površinama.

? Postoji li sličan primjer u tvojoj zemlji?

Sl. 16. Žrtve gladi u Grčkoj za vrijeme tragične zime 1941./42.

Atena, Nacionalni povijesni muzej (Istoria, sv. 16, str. 59)

🔑 Gotovo potpuna nestašica hrane, posebice u Ateni i drugim velikim gradovima, dovela je do teške i dramatične neuhranjenosti većine stanovništva, a svakoga dana mnogo je ljudi umiralo od gladi.

II-10. i II-11.

Faik Okte o turskom porezu na kapital

Na Izmenovu sugestiju porezni obveznici klasificirani su u dva odvojena popisa, popis M za muslimane, i popis G za nemuslimanske manjine (*Gayrimuslim*). Poslije su dodane još dvije kategorije, E za strance (*ecnebi*) i D za *Donme*, pripadnike sabatajske sekte židovskih preobraćenika u islam. [...]

Porezi su trebali biti plaćeni u gotovini u roku od dva tjedna. Dopušteno je bilo prekoračenje od dodatnih petnaest dana, ali s kaznama koje su prvobitnu sumu uvećavale za jedan i dva posto, ovisno o slučaju. Ako porez ni poslije trideset dana ne bi bio plaćen, imala je biti oduzeta cijela imovina poreznog obveznika i njegova prvog srodnika, a on bi bio poslan u logor za prisilni rad. Nikakav prigovor na visinu poreza nije bio moguć. Imovina onih koji nisu mogli platiti prodavana je na javnoj dražbi.

Okte, str. 19, 25

Ova se priča raširila među ljudima u vrijeme skupljanja poreza na bogatstvo. Vrlo je zanimljiva jer otkriva "konkurenciju među manjinama" kao svojstvo ovoga oporezivanja. Nakon što su objavljeni popisi poreza na bogatstvo, Solomon je otišao u kavanu i počeo se raspitivati:

Mišone³⁶, koliko si ti dao?

Deset tisuća pet stotina i pedeset lira i dvadeset kurusa.

Lijep novac... lijep novac...

36 Tipično židovsko ime u Turskoj.

Kirkore³⁷, koliko si ti platio?

Dvadeset tisuća pet stotina i petnaest lira i trideset kurusa.

Jani³⁸, koliko si ti dao?

Dvadeset devet tisuća sedam stotina i petnaest lira i četrdeset kurusa.

Lijep novac... lijep novac...

Ahmet Bej³⁹, koliko si ti dao?

Pedeset lira i deset kurusa.

Solomon raširi ruke prema nebu i reče:

O, veliki Ataturče, kako si samo lijepo rekao: "Sretan je čovjek koji se može nazvati Turčinom."

Aktar, str. 185

Iako je bila neutralna, Turska se ipak borila s problemima sličnim onima koje su proživljavale zemlje koje su bile u ratu. Turske su se vlasti suočavale s ozbiljnim financijskim poteškoćama izazvanim teškim ekonomskim uvjetima, neobuzdanom inflacijom, oskudicom u hrani i drugim potrepštinama. Zato je vlada u posljednjim mjesecima 1942. uvela niz drastičnih povećanja poreza. Najgori među njima, Varlık Vergisi, ili porez na bogatstvo, odnosio se na one koji su imali imovinu i za koje se vjerovalo da, zahvaljujući ratnim prilikama, ostvaruju velike profite. Ovaj porez reguliran je tako da najteže pogađa lako pristupačnu imovinu gradskih trgovaca, među kojima mnogi nisu bili muslimani, i koji su, činilo se, jedini imali spremnu gotovinu lako dostupnu za hitne nacionalne potrebe.

Faik Okte, koji je bio odgovoran za provođenje oporezivanja, napisao je 1949. knjigu o tome, pod naslovom "Tragedija turskog poreza na kapital".

Opća pitanja za podpoglavlje II a.

Kakvi su bili životni uvjeti u zemljama u ratu? Kakve su bile reakcije ljudi na te uvjete? Jesu li svi podjednako trpjeli posljedice rata? Ako nisu, tko je patio najviše?

37 Tipično armensko ime u Turskoj.

38 Tipično armensko ime u Turskoj.

39 Tipično tursko ime.

II b. Civili

II-12. Prijetnja njemačkih vlasti Beograđanima

Stanovništvu Beograda

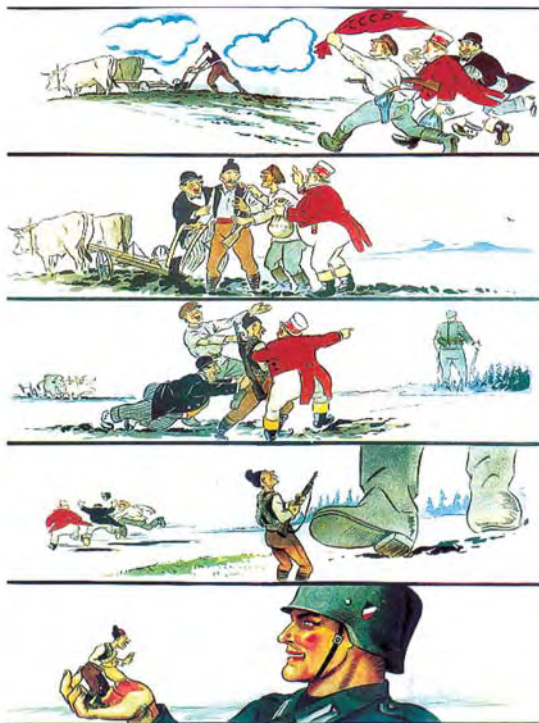
Od strane nemačke oružane sile sve češće su žalbe da civilno stanovništvo u odnosu sa nemačkim oficirima i vojnicima ne pokazuje njima dužnu pažnju i poštovanje. Naročito se sve više primećuje da jedan veliki deo stanovništva u pešačkom saobraćaju ne pokazuje nimalo sklonosti da se ukloni nego često na drzak način preprečava put. Krajskomandantura upozorava stanovništvo da će se ubuduće protiv istupa ove vrste postupiti sa svom strogošću.

Beograd, maj 1941.

Kreiskomandantur

Božović, str. 129

Sl. 17. Njemački promidžbeni plakat

Nikolić, str. 2

🔑 Njemački neprijatelji (komunisti, Britanci i Židovi) "zaveli su" srpskog seljaka lažnim obećanjima i naveli ga da s leđa napada njemačkog vojnika. Golemi njemački vojnik rastjeruje uljeze svojom pojavom, oprašta "zavedenom" srpskom seljaku i uzima ga u zaštitu.

? Što je razljutilo njemačke vlasti u Beogradu? Komentiraj njihovu prijetnju.

II-13. Dolaskom rata, civilna industrija je militarizirana i rad se morao obavljati pod posebnim, ograničavajućim uvjetima. Rad u Rumunjskoj u vrijeme rata

Uredba o pravilima rada za vrijeme rata (2. listopada 1941.)

Članak 2. Ukidaju se svi godišnji odmori, odobreni člankom 49. i 89. zakona o radnim ugovorima od 5. travnja 1929., sa svim daljim izmjenama (...)

Članak 4. U svim industrijskim poduzećima u kojima se radi kontinuirano (u tri smjene) radno vrijeme će biti 8 sati dnevno ili 56 sati tjedno; u svim drugim industrijskim poduzećima, normalno radno vrijeme bit će 10 sati dnevno ili 60 sati tjedno.

Vojni zapovjednici u militariziranim poduzećima, vojni voditelji i upravitelji vojnih poduzeća, u suglasnosti s inspektorima rada, te inspektori rada u odnosu na nemilitarizirana poduzeća, mogu odobriti, najduže na tri mjeseca, da gore navedeno trajanje radnog dana iznosi najviše do 12 sati dnevno ili 72 sati tjedno. Oni također mogu odobriti rad nedjeljom i zakonom određenim praznicima ako potrebe proizvodnje nalažu takva pravila. [...]

Čl. 31. Sljedeća djela smatraju se zločinom sabotaže i bit će kažnjena s 5 do 20 godina zatvora:

a) Svaka – pojedinačna ili skupna – obustava rada do koje dođe bez prethodne suglasnosti vojnih zapovjednika militariziranog poduzeća [...] ili upravitelja vojne ustanove, a u onome što se smatra drugačijim poduzećima, bez prethodne suglasnosti inspektora rada [...]

b) uništavanje, kvarenje, podrivanje, krivotvorenje, manjkava proizvodnja ili namjerne pogreške, manipuliranje ili rukovanje na prijetvoran način ili nesolidno: strojevima, instalacijama, instrumentima za rad, materijalima, robom i proizvodima, u cjelini ili djelomično, bilo zaposlenih ili upravitelja.

Murgescu (coord.), str. 343

? Kako su te mjere utjecale na svakodnevni život radnika u vrijeme rata? Dopušta li ove odredbe ikakvo odstupanje od zapovijedi? Primjerice, je li moguće da osoba koja je na poslu počinila pogrešku bude optužena za sabotažu?

II-14. Izvještaj tajne policije vođi Rumunjske države o stanju duha u stanovništvu i o nezadovoljstvu uvjetima života tijekom rata. Stanje duha u mjesecu svibnju 1943., u izvještaju Tajne policije.

REGIONALNI POLICIJSKI INSPEKTORAT PLOIEȘTI (...) Dužnosnici i njihove obitelji oskudno su odjeveni, na posao moraju ići u staroj odjeći koja im katkad više ne pristaje ili nije u skladu s njihovim položajem javnih djelatnika.

Također, mnogi od njih žive u kućama (ili namještenim sobama) u kojima vladaju nehigijenski uvjeti, što smanjuje njihovu radnu sposobnost i ugrožava im zdravlje. Njihov moral također je vrlo nizak, jer stvari sve više poskupljuju, i oni su zabrinuti budući da ne znaju kako osigurati potrepštine nužne za njihovu budućnost i budućnost njihovih obitelji.

Isto stanje duha vlada i među radnicima u tvor-

nicama i među dužnosnicima i radnicima kod C.F.R.⁴⁰

Ni dužnosnici niti radnici ne pokazuju javno svoje nezadovoljstvo, neki od njih stoga što se boje da bi mogli biti izloženi nevoljama, a neki jer shvaćaju poteškoće kroz koje država danas prolazi.

Između sebe, oni razgovaraju o ovim stvarima, o teškim okolnostima u kojima žive i nadaju se da će vlada uskoro poduzeti mjere kako bi popravila tu situaciju.

QUAESTOR, I. Ciurea

Mărturii documentare, u: "Revista Arhivelor", 2/1969., str. 20-21

? Kakav je stav državnih službenika u odnosu na njihov svakodnevni život? Izražava li se njihovo nezadovoljstvo javno? Zašto? Zašto se vlasti zanimaju za stanje duha državnih službenika?

Sl. 18. Vježbe civilne zaštite na Bajazidovu trgu u Istanbulu

Cumhuriyet Ansiklopedisi, sv. 2 (1941.–1960.)

40 Skraćenica za Rumunjske željeznice.

II-15. Vojni izaslanik Nezavisne Države Hrvatske u Sofiji izvještuje⁴¹ o situaciji u Vardarskoj Makedoniji pod bugarskom vlašću

Prije nekoliko dana moj prijatelj došao je u Sofiju iz Skopja, gdje je radio kao ovlaštenu upravitelja električne centrale. Njegovo ime je Albert Schrieff. Pitao sam ga o situaciji u Skopju i bugarskoj Makedoniji uopće i on mi je u nevezanom razgovoru rekao, između ostalog, i ovo:

“Unutarnje stanje u dijelu Makedonije koji je dodijeljen Bugarskoj prilično je nejasno. Opredijeljeni Makedonci pokazuju stanovito nezadovoljstvo novim bugarskim režimom. Također i dio Bugara koji žive u Makedoniji, njih oko 30 posto, nije oduševljeno bugarskom upravom, jer im ne omogućuje ista prava kao Bugarima u Bugarskoj. Osobito se snažno razočaranje primjećuje kod mlade inteligencije koja je studirala u Beogradu i u staroj Jugoslaviji bila zaposlena u državnoj službi. Ti ljudi nemaju vjere i nezaposleni su. Ima i onih kojima je bugarska država dala nekakvu službu, ali su kasnije otpušteni i također su nezaposleni.

Arnauti⁴² su također vrlo nezadovoljni novim gospodarima i čeznu za Jugoslavijom. S druge strane, Arnauti pod talijanskom okupacijom zadovoljni su, jer su im Talijani dali vlast.

Turci (muslimani) imaju sličan stav kao i za vrijeme Jugoslavije, ali sada pokazuju anglofilske osjećaje.

Trgovci Srbi i Židovi prisiljeni su prodati svoju imovinu u roku od tri mjeseca i likvidirati svoje trgovine, a potom će Srbi koji žive u bugarskoj Makedoniji vjerojatno odande biti uklonjeni.

Prema nama, Hrvatima, Makedonci pokazuju posebno srdačan odnos.

(...) Po svemu sudeći, čini se da u bugarskoj Makedoniji postoji jaka težnja za oslobođenjem i stvaranjem autonomne Makedonije...

Potporučnik

Adam Petrović, vojni izaslanik u Sofiji

Dokumenti za borbata na makedonskiot narod za samosvojnost i nacionalna država, II, str. 308-9

Je li, po tvom mišljenju, ovaj izvor pouzdan? Objasni svoj stav.

II-16. Situacija 1941. godine – prema viđenju Oblasnog komiteta Jugoslavenske komunističke partije za Makedoniju

Veliki dijelovi Makedonije već imaju bugarsku upravu, tamo su već postavljeni policajci, žandari, seoski načelnici, sekretari, računovođe, bilježnici, porezni činovnici, i izgleda da su svi iz Bugarske. Makedoncima se ne nude činovnička mjesta. Oni čak nemaju pravo biti seoski načelnici. Svaki pošten Makedonac s pravom se pita: “Kakva je to sloboda kad Šumadinca (Srbina) zamjenjuje Bugarin, dok se Makedonci drži u izolaciji?” Makedonska inteligencija u najboljem slučaju dobiva službu u bugarskim selima, ali nikada u Makedoniji. Argumenti su isti kao oni kojima su se nekada služili Srbi – “ne znate službeni jezik ove države!”

Terzioski, 309

Kako se (ako uopće) izmijenilo stanje u Makedoniji tijekom 1941. u pogledu administrativnih poslova? Kakvo je objašnjenje vlasti za to?

II-17. Emil Sattolo o svojoj ljubavi prema djevojci iz susjedstva

Ispred kuće gdje smo stanovali (u Novoj Gradiški, gdje je Sattolo išao u školu), prolazila je jedna djevojka svijetle kose. Išla je u osmi razred. Uvijek smo je nastojali vidjeti kad prolazi, osobito ja. Sretali smo se i u parku. Usrećivao me je i sam pogled na nju. Jedne večeri u prosincu, prišla mi je i rekla: – Kolega, ako ideš kući mogla bih prošetati s

41 Riječ je o izvještaju upućenom Ministarstvu hrvatske obrane (domobranstvo) od 21. listopada 1941.

42 Albanci

tobom. – Ostao sam zapanjen od veselja. (...) Razgovarali smo o svemu, ali najviše o užasi- ma rata. Kad smo došli pred njenu kuću (...) Nevenka (tako se djevojka zvala) brzo kaže: – Sada moram ići, ali dođi sutra oko šest kod mene. I pruži mi ruku. – Ja sam je s veseljem prihvatio. Osjetih mekoću, nježnost, kao i hladnoću njene ruke, a ugodan osjećaj mi prostruji tijelom. Jedva sam čekao sutrašnju večer. Došao sam. Pokucao na vrata, a ona je odmah otvorila.

– Zdravo kolega, kako si?

– Dobra večer, Nevenka. Nisam li prerano došao? (...)

Stidljivo i pomalo nespretno uđem u sobu iz hodnika. Stol je bio uz prozor. Ponudi mi stolicu. Sjednem. Onda me ponudi likerom. Kucnuli smo čašama i nazdravili. Živio, kolega! (...) Tražio sam razlog zbog kojeg me je pozvala. Malo smo razgovarali o školi, profesorima i ratu. (...)

– Znaš, kolega, napredna ideja pobjeđuje i još malo, pa će biti ovdje.

– Kako ti to misliš?

– Pa Rusi su naša napredna ideja.

Sad mi je postalo jasno da ona želi mene uključiti u napredne, a ja sam želio nju. Nisam želio nikakvu ideju. (...) Želio sam govoriti o osjećajima, ali nju je zanimala samo politika.

Dogovorili smo se ponovno za sastanak.

Mislio sam da je ona ipak zainteresirana za mene. Kako je trebalo proći nekoliko dana do sljedećeg sastanka, pripremao sam se za to kako ću Nevenku odvratiti od politike. Pokušat ću joj objasniti političku situaciju, mislio sam. Govorit ću joj o namjeri da imam obitelj s puno djece. Mislio sam da kao žena o tome želi slušati.

(Nije mu uspjelo.)

Emil Sattolo, str. 93-94

U vrijeme rata Emil Sattolo bio je učenik srednje škole. Živio je u selu Puska, a u školu je išao u Novu Gradišku. Sattolo je odobravao osnivanje NDH i ustaški pokret, iako je kritizirao njegove zločinačke aspekte. U svakom slučaju, bio je protivnik partizana i komunista. U svojim memoarima piše, između ostalog, o svojoj ljubavi prema djevojci iz susjedstva.

Usporedi udvaranje u vrijeme rata i danas. Zašto je došlo do nesporazuma između djevojke i mladića? Jesu li mladićevi ciljevi i ideje bliski tvojima? A djevojčini? Koju je ideologiju ona podržavala i na čijoj je strani bila u ratu? Što je podrazumijevala pod terminom “napredna ideja”? Zašto su Rusi smatrali predstavnicima “napredne ideje”?

II c. Život vojnika

II-18. Odysseas Elytis, dobitnik Nobelove nagrade za književnost (1979.), opisuje iskustvo običnog grčkog vojnika na albanskoj fronti

Sada smo znali da smo blizu mjesta gdje ne postoje radni dani i praznici, bolesnici i zdravi ljudi, siromašni i bogati. Jer huka je ispred nas, kao bura iznad planina, stalno rasla, tako da smo na koncu mogli jasno razabrati sporo i teško topništvo, suhe i brze strojni-

ce. I zato što smo sve češće nailazili na spore kolone ranjenih, koje su išle u suprotnom smjeru. Bolničari s vrpcama crvenog križa na nadlakticama spuštali bi nosila i pljunuli u ruke, dok im se u očima vidjelo da bi sve dali za cigaretu. Kad bi čuli kamo idemo, zatresli bi glavom i počinjali priče o krvi i užasu. Ali, jedini glasovi koje smo mi slušali bili su oni drugi glasovi koji su se dizali iz tmine, još oprženi vatrom i sumporom iz dubina. “Oi, oi, mana mou”, “Oi, oi, mana mou”. A

katkad, rjeđe, zvuk prigušenog disanja, kao hrkanje; oni koji su znali govorili su da je to čegrtaljka smrti. Katkad su sa sobom vukli zarobljenike uhvaćene prije nekoliko sati u iznenadnim racijama naših patrola. Njihov dah zaudarao je na vino, a džepovi su im bili puni slatkiša i čokolada. A mi nismo imali ništa, iza nas su srušeni mostovi i nekoliko naših magaraca koji su nemoćno stajali u snijegu i skliskom blatu.

Elytis, str. 21

Sl. 19. Litografija koja predstavlja starog ratnika iz bitke kraj Maratona, borca iz grčkog rata za neovisnost 1821. i "evzonea" (modernoga grčkog borca)

IEEE, To epos tou '40. Laiki Eikonografia, 167

II-19. Ivan Šibl, od samog početka sudionik partizanskog pokreta u Hrvatskoj, opisao je svoje iskustvo u ratnim memoarima. Sljedeći tekst je opis prvih Šiblovih dana nakon što je "otišao u šumu" (popularan izraz za odlazak u partizane).

Dijelom sam već partizan. Istina, nemam pušku, ali imam svrab i sav sam namazan žutom, smrdljivom mašću. (...) Osim toga, u mojem donjem rublju nađe se i gdjekoja uš ili, kako se po vojnički kaže, vaška – ta svim vojnicima svijeta najprivrženija domaća životinja. (...) O buhama i stjenicama ne vrijedi

govoriti. To su zapravo sasvim pristojni kukci, koji se na tijelu izdovolje noću, a u rublje i odijelo uopće se ne zavlače.

Šibl 2, str. 13

Na koji način Šibl opisuje neudobnosti partizanskog života?

II-20. U svojim ratnim sjećanjima partizanski veterani često su osobitu pozornost poklanjali visokoj zastupljenosti žena u partizanskim odredima. U svojim memoarima, u poglavlju s podnaslovom "Žene ratnici", Šibl piše:

U četama naše brigade ima mnogo partizanki. To su većinom seljačke djevojke, Slavonke, Kozarčanke, sve još vrlo mlade. Pješače u našoj koloni, bore se na položaju, jurišaju na utvrđena uporišta neprijatelja; zajedno s ostalim borcima prve bojne linije podnose sve napore partizanskog života. (...)

Sestre Milija i Danica Zlokapa su puškomitraljeskinje. Tek su nedavno došle u našu brigadu, no već su stari borci. Hrabru čovjeku je potrebno samo jedno ratno krštenje. Miliji je šesnaest, Danici osamnaest godina. (...) Na smjenu nose puškomitraljez i ranac municije i ne dopuštaju da im itko pomogne. (...)

U napadu na Sirač poginula je jedna od najhrabrijih djevojaka naše brigade i cijele Slavonije, Persa Bosanac. (...) Bila je tanka, vitka osamnaestogodišnja djevojka. Govorili su za nju: "Persa se ne zna bojati"... U borbi na Javorovici, za vrijeme ožujске ofenzive, poslije cijelog dana jurišanja upala je među prvima u neprijateljske postave i tukla se s Nijemcima prsa o prsa sve dok nisu uništeni. (...) Pala je pod siračkom školom, u jednom od mnogih juriša na taj utvrđeni objekt. Persa je morala poginuti. Izlagala se mnogo, nije se znala bojati! (...) Na Javorovici je pokraj nje jurišala i Katica Hacman, Bilogorka. Bile su najbolje drugarice i uvijek su se držale jedna uz drugu. U posljednjem jurišu Kati-

cu je zahvatio neprijateljski rafal i smrtno je ranio. (...)

U ratu i u surovim uvjetima života ljudi mogu lako postati grubo i bezosjećajni. Hoće li se ove djevojke-ratnice prometnuti u muškarče? Možda će ih ratne strahote u kojima su prisiljene sudjelovati lišiti divnih svojstava koja ženu čine ženom i kakva želimo osjetiti kod žena koje volimo!

Šibl 2, str. 308–311

? Zbog čega je, po tvom mišljenju, partizanima bilo važno istaknuti aktivnu ulogu žena? Zašto to isto nije bilo važno ustašama? Jesu li, po tvom mišljenju, žene partizanke doista bile jednake s muškarcima? (Šibl je naveo samo nekoliko istaknutih primjera.) Objasni značenje Šiblova završnog iskaza o ženama u ratu. Kako je on gledao na ulogu žene?

II–21. Žene u selima Grevene (Grčka) zahtijevaju više poštovanja i veće sudjelovanje u javnim poslovima nakon što su sudjelovale u pokretu otpora

– Nastavnik: “Vidjeli biste žene bez vlastita identiteta, kao lutke muškaraca, i onda bi one rekle: ‘E pa, ja sama jesam nešto, postoji nešto što znam raditi’; počele su misliti da možda zaslužuju više nego samo kuhati, prati i primati zapovijedi. To je bilo prvo veliko buđenje ruralnih žena i ostavilo je na njih jak dojam.”

– Seljanka: “Sviđalo nam se to i privlačilo nas je, zato smo i odlazile [na sastanke]. Jednostavno smo htjele malo izaći iz tog kruga neprestanog primanja zapovijedi. Jer tada su muškarci bili takvi – kao diktatura [sic], kako kažu...”

– Seljanka: “Htjele smo jednostavno malo slobode kao žene, pravo da govorimo, da ne budemo podređene muškarcima... radeći i dobivajući batine. Htjele smo malo slobode za sebe same. Otišle smo u planine, nosi-

le smo streljivo na leđima, pravile kutije za strojnice, radile danonoćno – postajale smo čak vezistice, iako smo bile žene. A sve što smo željele bilo je da i mi doživimo nešto dobro. Malo slobode, a ne robovanje, kako vi to kažete – da budemo u stanju govoriti.”

Van Bouschoten, str. 101-102

? Kakve su motive žene imale kad su se priključivale pokretima otpora? Koje je tvoje mišljenje o njihovim motivima?

II–22. Ovu pjesmu skladao je nepoznati autor za vrijeme Drugoga svjetskog rata; vjeruje se da je to makedonska narodna pjesma

MLADA PARTIZANKA

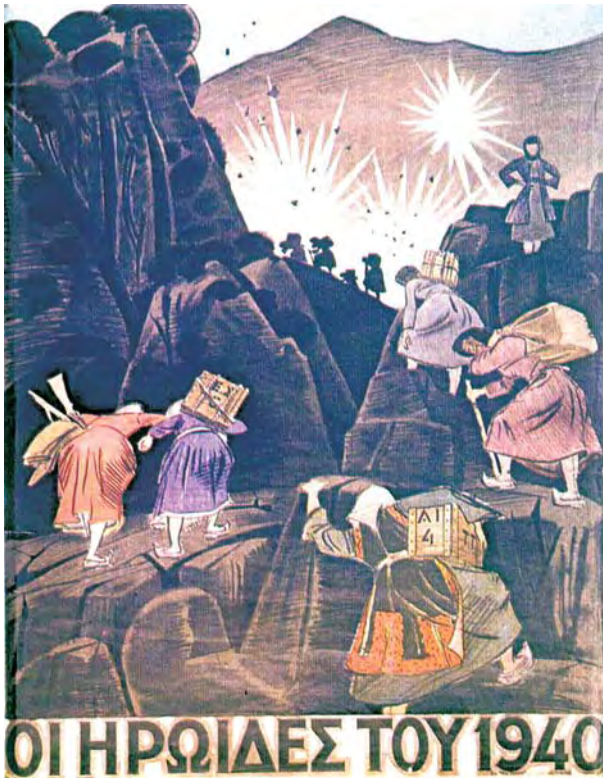
Presretna sam i radosna
Postala sam mlada partizanka
Postala sam mlada partizanka
Na planini Pelister.

Zbogom i oprosti mi, zemljo moja,
Ja idem u bitku, u bitku, u bitku
(...)

Tamo smo se zakleli
Na borbu s fašistima
Za svoju slobodu
Za našu Makedoniju
Zbogom i oprosti mi.

Ženite od Makedonija vo Narodnoosloboditelna vojna,
str. 56

? Objasni razloge za pisanje ovakvih pjesama. Ima li u njima promidžbenih elemenata?

Sl. 20. Heroine iz 1940.

IEEE, To epos tou '40. Laiki Eikonografia, str. 55

🔑 Ova litografija predstavlja žene Epira u vrijeme grčko-talijanskog rata kako na leđima nose kutije sa streljivom kroz planinu Pindos na grčko-albanskoj granici.

II-23. Izdržljivost partizana za vrijeme neprestanih bitaka protiv Nijemaca i njihovih suradnika u Jugoslaviji

Svjedočenje Živka Rodića

Gledao sam neprijateljske tenkove koji neće da pucaju na naše borce, nego hoće da ih gaze. To je ravnica pa je tenkovima olakšano manevrisanje, a našim borcima otežano povlačenje. Jedan od naših boraca bježao je ispred tenka i zaklanjao se oko plasta sijena da bi ga najposlije tenk zgazio prelazeći preko sijena. (...)

Čitava brigada je nosila ranjenike na nosilima. (...) Obično smo noću napadali neprijatelja, a danju bi on napadao nas. Umor je bio toliki da se više

nije moglo, pa se pomišljalo da bi najbolje bilo poginuti, jer je ponestalo snage. Nije u pitanju hrana, jer je bilo hrane, nije u pitanju ni hrabrost, jer više nije bilo straha, ali je umor teži od svega. Tada je komandir čete Petar Marin, krasan momak, hrabar i odvažan, poginuo isključivo zbog umora. Prosto je stojeći zaspao i tako je pogođen.“

Albahari i dr. (ur.), str. 171 i 218

? Pokušaj se staviti u položaj partizana. Možeš li zamisliti da stojeći padaš u san?

Sl. 21. Partizanske novine: Džepne novine čete za vezu, Zadar (Hrvatska), 1944.

Hrvatski povijesni muzej

? Što pokazuje ova karikatura? Kako su partizani vidjeli svoj status u odnosu na druge antifašističke snage (predstavljene zastavama)? Što ti misliš, jesu li Velika Britanija, SAD i Sovjetski Savez gledali na partizane kao na ravnopravne partnere?

II–24. Denčo Znepolski, čuveni bugarski gerilski zapovjednik, o odnosima između žena i muškaraca u skupini i o neuobičajenim potrepštinama koje su primili od Engleza

I mi u gerilskom odredu Tran, kao i Srbi, bili smo vrlo strogi u pitanjima morala. Intimni odnosi nisu bili dopušteni, i u jedinici smo stvorili kult mladih žena, i čuvali smo ih od bilo kakva nasilja. Ali, Srbi su bili još veći nekonformisti u revolucionarnoj situaciji, u kojoj su se nalazili. Drugačije jednostavno nije moglo biti!... Mnogo kasnije, kada su Englezi, u skladu s odlukama konferencije Velike trojke u Teheranu, počeli padobranima bacati oružje i streljivo za gerilce Trana, te sve vrste potrepština za vlastitu vojnu misiju, bacili su nam i igraće karte i kondome. I Srbi su dobili istu pošiljku. Isprva, njihov je bijes bio neopisiv i ubrzo su došli k meni i Vladi Tričkovu (u to vrijeme ja sam već bio zapovjednik gerilskog odreda Tran), psujući i prijeteći da će napasti Engleze. Kada smo čuli o čemu se radi, Vlado Tričkov, koji je bio vrlo obrazovan i dobro obaviješten čovjek, nasmijao se s razumijevanjem i sve im objasnio. Rekao je da svaki vojnik u engleskoj vojsci, još od Prvoga svjetskog rata, obvezno dobiva to zaštitno sredstvo, kao što dobiva odjeću, cipele itd., i da smo mi u prvoj pošiljci dobili osobne medicinske pakete, kondome i igraće karte. Dodao je da smo razdijelili medicinske pakete i da smo ostavili na stranu ono što smo smatrali nepotrebnim, i to je sve. Uspio ih je smiriti, ali je Barko otišao u englesku misiju, bacio im paketiće i sarkastično rekao:

“Hvala, ali ovo nam nije potrebno! Mi smo vojnici!”

Znepolski, str. 112-113

Kakvi su bili odnosi između bugarske i srpske gerile? Kako jedni i drugi reagiraju na neobične pošiljke Engleza? Komentiraj Barkovu reakciju.

II–25. Časnik Viktor Budescu, sudionik događaja, o borbama na okuci Dona – Staljingrad

Ujutro 11. prosinca Rusi su započeli protunapad na cijelom bojištu. Slijedili su dani i noći kad vojnici nisu dobivali ni kruh ni vodu zbog užasne neprijateljske paljbe iz topova i bacača. Danima su njihove ruke stezale puške i sijale smrt u redovima neprijateljā, čija su mrtva tijela hrpimice prekrivala polja ispred njihovih položaja. Deset dana i deset noći vladala je neprestana napetost, vodila se bjesomučna borba i izgledalo je da se počinju pokazivati znaci pobjede te da prestaju brige zapovjednika i vojnika, koji su sve to nadgledali sa svojih položaja, nastojeći zaustaviti kao s užeta puštenu pomamu ruske bujice.

Ali nije bilo tako. S novim i svježim snagama, dovedenima iz pozadine bojišta, Rusi su ponovno napali, čak s još većom pomamom. Zbog velikih gubitaka naše bojište više nije pružalo otpor. Napustili smo položaj koji smo osvojili uz toliko mnogo žrtava i od tog trenutka počeo je užas našeg povlačenja u donsku stepu. Ali riječ stepa vrlo malo govori onome tko nikada nije prošao kroz nju usred zime i u ratnim uvjetima.

Prije svega, tu je mraz, mraz koji grize, a uz njega vjetar koji ovdje bijesno puše. Nad tom pustarom često je ležala gusta i teška magla, koja kao da se spustila da zauvijek baci zemlju u ponor. A iznad svega, ta potpuna, apsolutna tišina pojačana ledenom ukočenošću svega okolo pretvara stepu u okoliš suprotan životu, neprijateljski i nehuman.

“Magazin istoric”, listopad 2002., str. 93

Bitke na okuci Dona – kraj Staljingrada bile su među najstrašnjijima za rumunjske vojnike u Drugome svjetskom ratu jer su se morali sukobiti kako s neprijateljem, tako i s ekstremnim klimatskim uvjetima.

? Kakav je stav vojnika na bojišnici prema ratu? Razmišljaju li oni o slavi i junaštvu? Jesu li sretni što se bore?

II-26. Neagu Djuvara, povjesničar i profesionalni diplomat, sjeća se (u lipnju 2002.) razdoblja kada je sudjelovao u borbama na Istočnom bojištu

Kad sam se vratio na bojište, nakon desetak dana provedenih u odjelu za oporavak, dogodilo se da je u međuvremenu pala Odesa, pa sam tako izbjegao najgori trenutak; jer upravo su tu doživjeli strašnu klaonicu. Moj nekadašnji kolega iz Vojne akademije, koji je bio pukovnikov posilni, rekao mi je da je vidio da je na pukovnikovoj listi, nekoliko dana prije pada Odesa, u našem puku, koji je prvobitno bio sastavljen od 1800 ljudi, a poslije je primljeno još 1200 novaka, bilo još 92 vojnika. Eto što je značilo da je Antonescu zauzeo Odesu. To je ono što govorim na televiziji kad god imam priliku, jer je borba tamo bila potpuno apsurdna – Nijemci su nam rekli: “Okružite Odesu” kako se ruska vojska ne bi mogla izvući odande, ali nisu inzistirali. Rumunjski Glavni stožer i Antonescu htjeli su zauzeti Odesu (izgleda da ta ideja nije bila baš Antonescuova, ali on ju je prihvatio) kako bismo im pokazali tko smo, koliko smo veliki; ali mi nismo imali sredstava da zauzmemo velik grad. Moglo ga se poraziti sve do gorkog kraja... Kad smo preuzeli Odesu – to je bilo stoga što su se Rusi povukli.

Jednog lijepog jutra, premda su u okolini svakodnevno umirale tisuće ljudi, ušli su bez ikakva otpora, jer u gradu nitko nije ostao – svi koji su branili Odesu već su se nanovo ukrcali. Bila je to jedna od prvih Antonescuovih pogrešaka, ali mi, uglavnom mladići – reći ću vam iskreno – kad smo kretali u rat, pošli smo puni entuzijazma, s mišlju da izbrisemo sramotu posljednje godine kad smo bez jednog ispaljenog metka dali Besa-

rabiju i Bukovinu, a onda i Transilvaniju, pa i Quadrilater.

Neagu Djuvara, Despre cucerirea Odessei (O osvajanju Odesa), <http://www.memoria.ro/index.php?option=articles/artid=381>

? Odražava li ovaj tekst junaštvo? Koja je bila cijena kojom je rumunjska vojska platila težnju da osvoji Odesu? Postoji li promjena motrišta u pripovjedačevu stavu (između razdoblja rata i današnjice)? Usporedi motrište mladog čovjeka čije je srce ispunjeno heroizmom i, nasuprot tome, motrište zrelijeg čovjeka koji analizira relativnu političku dobit, ali i ljudske gubitke.

Sl. 22. Oni koji su pjevali ratu

Epopeja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Sqiptar, 1939.–1944.

🔑 Ova slika Andona Lakuriqija pokazuje pojedince različite starosti koji su pripadali partizanskim postrojbama u ratu.

? Usporedi sliku s tekstem III-2.

II-27. Poteškoće boraca u prilagodbi civilnom životu

Svjedočenje Dragomira Radišića: Praktično, 1. bataljon 11. krajiške kozarske brigade završava svoj ratni put kod Zidanog Mosta.⁴³ Tu smo zaustavljeni i vraćeni u Brestanicu. Bio je 12. maj 1945. Zadržali smo se dan-dva, a zatim krenuli u Sv. Nedjelju kod Zagreba, gdje smo ostali 15, 16. i 17. maja 1945. i proslavili dan konačnog oslobođenja naše zemlje. Rat je završen. Nastalo je pravo slobodarsko raspoloženje, ali rekao bih za kratko vrijeme. Počela se uvlačiti tuga. Nema više pokreta, nema borbe i ratnici su počeli prosto da boluju zato što nema borbi, što se ne tuku i što nemaju pokreta, akcije i borbe. Jer, činilo nam se da je najveća radost biti sa borcima, ići u borbu, a mi smo se sada našli u oslobođenom Šibeniku, gdje je tekao sasvim drugi mirnodopski život na koji nismo navikli, odnosno zaboravili smo takav način života.

Kozara u Narodnooslobodilačkom ratu (ur. Žarko Zgonjanin i dr.), sv. 6, str. 399

? Zašto vojnik kaže da se “pojavila tuga”? Misliš li da su se svi vojnici osjećali isto? Znaš li što je PTSP (posttraumatski stresni poremećaj)? Bi li se suglasila/suglasio da ovaj izvor otkriva i elemente fanatizma, što je uobičajen rezultat rata? Objasni svoj stav.

II-28. Zdravko Lazarić o strašnoj zabuni

...prešao sam u Osijek i tamo dočekaao pad grada u partizanske ruke početkom mjeseca travnja 1945. Malo zatim pozvan sam na vojničku komisiju za regrutaciju i primljen

u vojsku. Moj drug Ivan Kosovel, došavši pred komisiju, od straha se zaboravio i podigavši ruku pozdravio sa “Spremni” (ustaški pozdrav). Radi toga je proglašen “umno nesposobnim” te malo kasnije zatvoren u Brodu, gdje je odležao 6-7 mjeseci. Uprkos tome sljedeće je godine primljen u oficirsku školu u Osijeku i promaknut u rezervnog poručnika.

Prcela-Živić, str. 329
“Magazin istoric”, listopad 2002., str. 93

🔑 Partizanske postrojbe bile su sastavljene isključivo od dragovoljaca. Partizanska vojska je tek potkraj rata otpočela s mobilizacijom. Mnogi mladi ljudi bili su prisiljeni pridružiti se partizanima. Jedan od njih bio je Zdravko Lazarić.

? Zbog čega je Lazarićev prijatelj učinio tako tešku pogrešku? Kako je on (makar podsvjesno) doživio promjenu vlasti? Kako inače ljudi reagiraju na (nasilnu) promjenu vlasti?

SI. 23. Kolaž novina jugoslavenskih makedonskih vojnih postrojbi iz 1944.

II d. Kultura i obrazovanje

II-29. Preporuke Školskog inspektorata bitolskog okruga za učitelje

1) Razvijanje bugarskoga nacionalnog osjećaja među učenicima i stanovništvom uopće, ili postizanje nacionalnog i državnog jedinstva kroz naglašavanje prošlosti i kulture bugarskog naroda.

2) Stanovništvu, a osobito đacima objasniti da njihov bugarski nacionalni osjećaj i svijest o pripadnosti bugarskoj naciji i državi nisu ustaljeni zbog dugotrajnog ropstva. Treba naglasiti da su nacija i država neodvojive, te da se za državu moraju prinijeti žrtve jednako kao što su i ranije prinošene za bugarsku naciju.

3) Treba objasniti da je u prošlosti u Makedoniji uništena sva ona kultura koja je ujedinjavala bugarski narod. Bugarska knjiga, škola, crkva, udruge, spomenici, narodne svečanosti, osobito bugarska narodna pjesma, tradicija, mitovi, sve su to turske vlasti progonile. Zbog toga je kod dijela stanovništva u Makedoniji došlo do gubljenja bugarskog osjećaja.

4) Naglasiti da je zbog takvih uvjeta u Makedoniji izgubljeno znanje o prošlosti bugarskoga naroda, dok je u isto vrijeme slobodni dio bugarskoga naroda u samoj Bugarskoj postigao goleme uspjehe.

5) U nastavi pažnju treba dati djelovanju koje se protivi nacionalnom odgoju, a u vezi je s nekim kriminalnim pojavama koje se javljaju u redovima neprijatelja Bugarske. Treba objasniti razvoj vojne situacije na bojištu i hraniti vjeru u uspješan kraj rata.

Terzioski, str. 78

 Kao što je bugarska vlast podijelila jugoslavensku Makedoniju na dvije administrativne jedinice nazvane prema dvama velikim gradovima – Skopju i Bitoli, tako je i obrazovni sustav obuhvaćao bitolski i skopski obrazovni okrug. Ovaj izvor pokazuje što je

Školski inspektorat bitolskog okruga preporučio učiteljima kao glavne ciljeve koje treba ispuniti (tu, dakako, nije bilo velikih razlika u odnosu na druge obrazovne okruge).

 Kakve su preporuke dane učiteljima u jugoslavenskoj Makedoniji? Znaš li što se dogodilo s osmanskom Makedonijom poslije balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata?

Sl. 24. "Partizanska škola"

Epepeja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit
Sqiptar, 1939.–1944.

 Ova slika S. Capoa nosi naziv Partizanska škola. Zanimljiva je jer ilustrira obrazovnu ulogu partizanskoga rata. Oni koji znaju čitati i pisati podučavaju one koji ne znaju.

II–30. Statut “Klimenta Ohridskog”, središnjega kulturnog kluba u Makedoniji

- 1) Ujediniti sve snage zainteresirane za konsolidaciju bugarskoga nacionalnog bića među makedonskim stanovništvom;
- 2) Stvoriti u narodu temeljitu svijest o bugarskoj državi i priznanje bugarske države, cara i domovine;
- 3) Raditi na ujedinjenju svih Bugara kako bi se stvorila Velika Bugarska u njezinim etničkim, povijesnim i organskim granicama;
- 4) Raditi na oblikovanju savršenog identiteta Bugara u Makedoniji i obrazovati omladinu u zdravom nacionalnom duhu; (...)
- 6) Voditi računa o brzom inkorporiranju Makedonije u Bugarsku u svakom smislu riječi, s pozitivnim osjećajima i postupno;
- 7) Raditi na ujedinjenju svih klasa u jednu nacionalnu i gospodarstvenu cjelinu;
- 8) Razviti ljubav prema svemu što je bugarsko: prema bugarskoj nacionalnoj povijesti, bugarskom nacionalnom naslijeđu, čuvanju narodnih običaja i nacionalne biti itd.

Terzioski, str. 198–199

Nakon pripajanja teritorija jugoslavenske Makedonije Bugarskoj, Uprava za nacionalnu promidžbu u svim je većim gradovima organizirala mrežu takozvanih “kulturnih odbora”. Ta tijela trebala su poslužiti kao korak ka formiranju “pučkih sveučilišta”, tj. večernjih tečajeva za širenje pismenosti, čitaonica itd. Ti su odbori, pod nazivom “kulturnih klubova”, vrlo brzo postali sastavni element upravnih jedinica na svim razinama – u gradovima, općinama, većim okruzima itd. U Skopju je formiran središnji kulturni klub – “Kliment Ohridski”. Gornji tekst pokazuje kako njegov statut definira ulogu kulturnih klubova u Makedoniji.

II–31. Nakon što je proglasila namjeru stvaranja novoga obrazovnog sustava za rumunjski narod, Antonescuova vlada je preuzela vodeću ulogu u unapređivanju domoljubne školske politike u kojoj kult heroja ima značajnu ulogu

Kult heroja u školama

Kako bi škola, na temelju uzora iz života, bila kuća nacionalnog obrazovanja za djecu i mladež, svakoj školi treba dati fotografije nastavnika heroja, uz koje će ići objašnjenje o njihovim ratnim zaslugama i o onome što su učinili za školu. Da bi se ilustrirala vjera i žrtva koju su dali seljani pali na bojnom polju, u svakoj školi sakupljat će se njihove slike i uz svaku fotografiju ići će objašnjenje kakvu su hrabrost oni pokazali u borbi.

Na taj će se način, uvodeći heroje našega naroda u škole i odajući im počast, ustanoviti prva knjiga nacionalne povijesti za učenike. Njihova će djela trajno nadzirati svijest djece i imat će jedan od najjačih utjecaja na njihov moral i nacionalno formiranje...

Svaki vrtić i osnovna škola odredit će jedan sat na tjedan za ovaj kult.

Program sata posvećenog kultu heroja sastojat će se od sjećanja na borbe iz sela, i to s pomoću sljedećih sredstava:

Slike lokalnih heroja...

Opisi koje su dali seoski heroji koji su se vratili kući...

Zemljovidi koji se odnose na borbu protiv boljševizma (dječji radovi)...

Aleja heroja: na jednoj strani školskog dvorišta posaditi stabla koja će nositi imena heroja. Ta stabla će tvoriti lug ili aleju lokalnih heroja, koju će održavati skupina djece.

Svaka škola imat će raspelo u znak sjećanja na seoske heroje.

Posjeti grobljima heroja i održavanje groblja.

Universul, 44/15. 2. 1942.

? Koji su ciljevi školskoga obrazovanja kako ih ocrtava ovaj izvadak, u skladu s Antonescuovom perspektivom? Što je cilj "kulta heroja"? Postoje li za učenike ikakvi uzori osim njihovih učitelja? Koji je tvoj stav prema "kultu heroja" u školi i "kultu heroja" uopće? Odražava li njihova borba tvoja današnja uvjerenja? Postoje li danas u školama slični projekti?

II-32. Izvadak iz udžbenika za osnovno obrazovanje koji je objavila Nacionalna oslobodilačka fronta (predvođena komunistima) u oslobođenim dijelovima Grčke

Tko je tvoj susjed?

Kiki se danas probudila s visokom temperaturom. Gušila se cijele noći. Boljelo ju je grlo.

Njezina majka zamolila je susjeda, koji se upravo uputio u ulicu u kojoj je živio liječnik, da svrati do njega i kaže mu da dođe. [...]

Majka nema mira; čim čuje korake na pločniku, trči do prozora. Kada će stići liječnik?

Liječnik je na kraju došao, pregledao dijete i rekao:

– Morate jako voditi računa o djetetu, gospođo. Imate li još djece? Morate ih razdvojiti, jer je bolest zarazna. Nabavite ovaj lijek što prije možete, u roku od četvrt sata.

Čim je liječnik otišao, majka je zgrabila šal i torbu i otrčala u ljekarnu.

[...]

– Tassia Ioannidou – pozvao ju je ljekarnik – preparat je gotov i stoji 55 drahmi. Majka otvara torbu. Ima samo 35 drahmi. Što da čini? Prilazi pultu. – Mogu li vam sada dati sve što imam i uzeti lijek? Ostalo ću vam poslati tijekom poslijepodneva.

– Ni govora, gospođo uzviknu ljekarnik. Izigravate li vi ludu? Nabavite novac, pa ćete dobiti lijek.

Majci je neugodno, počinje plakati. Zakasnit ću. Mojem je djetetu potreban ovaj lijek. Život joj je u opasnosti.

Ali ljekarnik ne želi slušati, a ljudi oko nje gledaju

je sumnjičavo.

Onda s klupe ustaje radnik. Odjeven je siromašno, umorna je lica.

– Što je bilo, gospođo? Nemojte tako. Mi smo samo ljudi. Evo, uzmite novac koji vam je potreban.

Majka se saginje da poljubi radnikovu ruku. Ali on žuri da se skromno vrati na svoju klupu.

Ta aetopoula, 97/98, anatyposi ASKI

? Kako je u ovom izboru prikazan radnik? Što je smisao takvog prikaza?

II-33. Iz povjerljivog izvještaja br. 162, koji je američki generalni konzul u Istanbulu poslao državnom tajniku SAD Cordelu Hullu, o promidžbi u bugarskim školama

Istanbul, 4. studenoga 1942.

Drugi iznimno snažan čimbenik koji formira javno mnijenje, pa stoga i osjećaje kod ljudi, jest nacional-socijalistička promidžba koja se provodi u školama. Najčešće se provodi kroz nastavu bugarske geografije, povijesti i književnosti. Svaki bugarski pisac i nastavnik je propagandist bugarskog nacionalizma. Svi mladi Bugari, koji su završili osnovno obrazovanje s četrnaest godina, ili srednju školu s devetnaest, znaju napamet kartu Balkana i vrlo su dobro obaviješteni o bugarskim pretenzijama na različite balkanske teritorije. Na zidovima svake škole stoje karte Bugarske iz različitih razdoblja njezine povijesti, i one su snažno utisnute u pamćenje svakog bugarskog djeteta. Tako su se teritorijalne pretenzije pretvorile u dio nacionalnih interesa. One ne izražavaju samo mnijenje dinastije i vlade, nego i cijelog stanovništva. Na taj je način školsko obrazovanje iz nacionalizma u njegovim različitim oblicima dobilo golemo promidžbeno značenje.

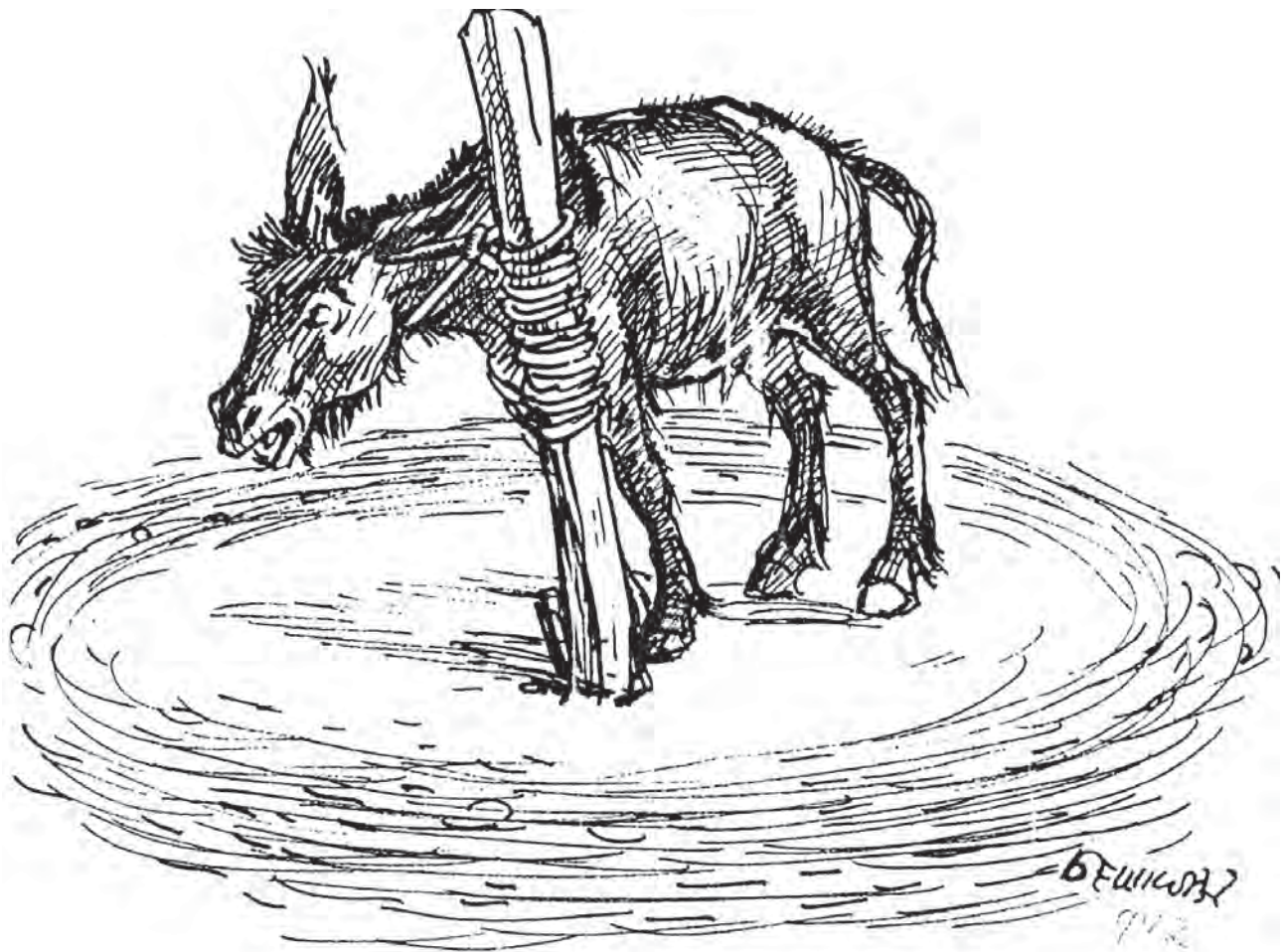
България – своенравният съюзник на Третия райх,
str. 91

? Zbog čega je bilo toliko važno provoditi promidžbene programe u školama? Postoji li, po tvom mišljenju, i danas nešto slično u udžbenicima povijesti, geografije i književnosti? Objasni svoj stav.

🔑 Ilija Beškov (1901.–1958.) jedan je od najznamenitijih bugarskih umjetnika, karikaturista i slikara.

? Kakvu poruku nastoji poslati ovom karikaturom?

Sl. 25. Ilija Beškov: Bez životnog prostora, 1942.

Sl. 26. Rumunjska novinska fotografija: članak o ženskoj modi (1942.)

"Universul", br. 30, 1. veljače 1942.

❓ Misliš li da je u to vrijeme mnogo čitatelja bilo zainteresirano za ovaj članak? Objasni svoj stav.

Sl. 27. Prizor iz filma *Nevinost bez zaštite* Dragoljuba Aleksića

Jugoslavenska kinoteka, Beograd

🔑 Film je ilegalno snimljen u Beogradu u vrijeme okupacije. Aleksić, cirkuski artist, nije imao iskustva u snimanju filmova, a isto vrijedi i za većinu njegovih suradnika. Ipak, cenzura je odobrila film, pa je s velikim uspjehom prikazivan kao jedini srpski film na domaćem repertoaru, na kojem su prikazivani samo njemački filmovi i filmovi iz drugih zemalja Osovine.

II-34. Rumunjska uredba za reguliranje obrazovanja Židova (11. listopada 1940.)

Članak 1. Židovi su slobodni, u okviru privatnog obrazovanja, organizirati vlastite osnovne i srednje škole.

Članak 2. Židovske škole navedene u prethodnom članku mogu zapošljavati samo židovske nastavnike i upisivati samo židovske učenike.

Članak 3. Oni čija su oba roditelja Židovi ili čiji je otac Židov, bez obzira na vjeru, ne mogu raditi kao nastavnici ili administrativno osoblje i ne mogu biti primljeni kao učenici ili studenti u rumunjskim osnovnim i srednjim školama, niti u visokim školama, bilo državnim ili privatnim, a niti u školama drugih kršćanskih etničkih zajednica. Izuzetno i u pojedinim slučajevima, Ministarstvo nacionalnog obrazovanja, kulture i umjetnosti može odobriti onima rođenima od židovskog oca koji je prešao na kršćanstvo i majke kršćanke drukčijeg etničkog podrijetla rad u privatnim i profesionalnim kršćanskim školama ako su kršteni kao kršćani do druge godine života.

Izvanbračna djeca imat će pravni status svoje majke. [...]

Članak 5. Ministarstvo nacionalnog obrazovanja, kulture i umjetnosti otpustit će i uklopiti sve one koji odgovaraju odredbama članka 3 ove uredbe.

Evreii din România între anii 1940/1944, sv. I: Legislație antievrească, str. 70–71

? Na koji su način diskriminirani učenici Židovi u odnosu na druge učenike? Jesu li slični stavovi prema Židovima ili bilo kojoj drugoj etničkoj ili religioznoj skupini prisutni i danas?

II-35. Promjene u školskim programima u Albaniji u vrijeme talijanske okupacije

Ministarstvo obrazovanja počelo je ostvarivati širok izdavački program za objavljivanje visokoškolskih tekstova. Kao što je poznato, jedva su postojali ikakvi tekstovi za visoke škole i umjesto udžbenika primjenjivao se sustav zapisivanja bilješki. Zato je Ministarstvo obrazovanja razmotrilo ovaj problem i može se reći da će do početka iduće školske godine velik broj tekstova biti spreman za uporabu. Danas niz pisaca i prevoditelja radi na tome. Nedavno je objavljen prvi tekst koji nosi naslov "Doktrina fašizma" Benita Mussolinija; predgovor za škole napisao je Salvatore Valittuti, a knjigu je preveo profesor Kole Shiroka.

Publikacije Ministarstva obrazovanja, "Tomori", 6. kolovoza 1940., 2.

? Komentiraj naslov prvog teksta prevedenog i objavljenog za uporabu u visokim školama u Albaniji. Koja je doktrina imala središnje mjesto u albanskom obrazovnom sustavu?

Sl. 28. Najava filmskog programa u beogradskim kinima sredinom rujna 1942.

"Novo vreme", Beograd, 16. rujna 1942.

Key Naslovi ukazuju na to da je riječ o njemačkim, talijanskim i mađarskim filmovima. Na početku okupacije Srbije, u travnju 1941., sva kina i filmska distribucijska poduzeća stavljena su pod strogu "komesarsku upravu" i uvedena je cenzura, dok su kina u vlasništvu Židova konfiscirana. Njemačka promidžba i domaće kolaboracionističke filmske vijesti bile su obvezan dio programa.

Sl. 29. Djeca ulaze u osnovnu školu "Hasan Prishtina"

Key Ova je slika značajna zbog promjena do kojih je nakon talijanske okupacije došlo u školama. Slika prikazuje djecu kako ulaze u osnovnu školu "Hasan Prishtina". Lako se može uočiti da djeca nose odore kakve je nosila talijanska fašistička mladež. To je bio jedan od načina da se u albanskim školama pod okupacijom proširi fašistički utjecaj.

II-36. Život u kampu za mladež "Italo Balbo",⁴⁴ jednom od brojnih središta koja su fašisti organizirali u Albaniji

Ovi posjetitelji idu gledati sretnu mladež koja ima veliku povlasticu da prvi put doživi fašističko gostoprimstvo u zabavnim sunčanim vrtovima, gdje svakodnevno dobiva dobro tjelesno i moralno obrazovanje i uči voljeti fašizam i Ducea. Tijekom dana na brdu, na svježem zraku i suncu, u vježbanju, plivanju, igrama, plesu i drugim zabavnim i sportskim aktivnostima, oni upoznaju imperiju, čiji dio Albanija ima sreću biti, njezina suverena, život osnivača imperije i herojska djela Itala Balboa, čije ime središte nosi.

"Tomori", 11. kolovoza 1940., 2.

? Što je, po tvom mišljenju, bio glavni cilj ovih kampova? Za koje je ciljeve zabava zapravo korištena?

Sl. 30. Nacionalna nogometna vrsta Nezavisne Države Hrvatske

Vojinović

? Zašto su nogometaši podigli ruku? Što ta gesta danas simbolizira? Trebaju li, po tvom mišljenju, sportaši predstavljati svoju zemlju iako se ne slažu s postupcima državnih vlasti?

44 Talijanski dragovoljac koji se borio u Albaniji 1913. tijekom balkanskih ratova.

Sl. 31. Rumunjske novine izvještavaju o nogometnoj utakmici između Rumunjske i Hrvatske 1942. godine

Koje je tvoje mišljenje o sportskim događajima za vrijeme rata? Usporedi ovu ilustraciju s ilustracijom br. 30.

UNIVERSUE

CRONICA SPORTURILOR

In prima lor întâlnire

Croația și România au terminat la egalitate 2-2 (2-1)

Oaspeții au fost mai buni în prima repriză, dar românii și-au revenit după pauză și i-au întrecut în însuflețire

Prima întâlnire dintre echipele naționale ale României și Croației s'a desfășurat Duminică după amiază pe stadionul A. N. R. F. și s'a bucurat de adevărată strălucire. Pe lângă spectatori au poposit tribunele stadionului frumos pavozate cu draperii, celor două țări amice și altele. Jocul s'au avut două aspecte născut diferite și s'a terminat la egalitate, fiecare dintre cele două echipe înscrind câte două puncte. Partida s'a desfășurat într-o perfectă notă de sportivitate, ciocnirile rare dintre jucători fiind involuntare. Inerente într-o întâlnire în care fiecare ține la un rezultat cât mai bun, publicii noștri a făcut și de data aceasta dovada obiectivității aplaudând fără rezervă echipa noastră sau pe oaspeți când merita.

ASISTENȚA
 În tribuna oficială am putut remarca în numeroasă acțiuni pe domnul Benzon ministru Croației la București, gen. N. Pălungău președintele poliției Capitalei, generalul Arhip, generalul Victor Iliescu subsecretar de stat al educației extracolective, Zebici șeful sportului croat, colonelul Medeleanu șeful sportului românesc, generalul von Manu, Al. Iliășkiu secretar general al ministerului Propagandei, dr. Mizea Șteoaie cu președinția F. R. F. H. colonelul Radcu, colonelul Ionuț Mihăilescu vicepreședintele Clubului Sportiv Studențesc, dr. Lepe, Constantinache, av. Detav Luchide secretar general F. R. F. H. imp. gen. Paul Roman, G. Păduraru, locotenent Ionel Popescu, judecător V. Bănter, col. dr. G. Biceanu, maior Bărbăneș și Al. Căstălea, Tudor, Vuinea, C. Dinulescu, etc.

UN REZULTAT REAL.
 După cum am spus partida s'a terminat cu rezultatul de 2-2, care reprezintă fidel desfășurarea jocului pe teren. Într-adevăr în prima parte oaspeții ne-au fost superiori când au și luat conducerea, iar după pauză românii s'au întrecut, dominând mai mult, egalând situația și fiind câștigătorii pe punctul de a obține victoria. Apărarea bună a croațiilor

constituit o bună linie de fund muncind din răspuseți pentru stăvirea atacurilor adverse.
 Din linia intermediară cel mai bun a fost Constantinache, urmat de Wetzer, Lupay mai greu decât ne obișnuim să-l vedem, iar Drăgan a scutrit către sfârșitul jocului.
 În aceste Filotti s'a micșorat mai în vâde pe extremă decât ca inter. Beraru a jucat bine și nu putea face mai mult. Mihăilescu a condus șarat o activitate intensă, dar n'a dat ceace se aștepta de la el. Bogdan a jucat unei mingi pe mijloc înfățișând jocul. Florian a dovedit frumoase calități în centrul liniei de atac iar Marian s'a comportat conform așteptărilor, dând „vastă” înaintări.

La oaspeți Monider în poartă a apărut bine făcând însă greșală la punctul înscris de Bogdan. Bărbăneș și Duhat au știut să strice aproape toate atacurile noastre. Linia de mijlocă Kokotović, Bărbăneș, Fukey

a alimentat înaintarea și a marcat a jucătorii adverse.
 În atac Zimermanović a înscris, mai prin viteză. Wolfi prin putere, iar Kactan prin strălucire. Anko-ković și Piese au fost la fel de buni iar Kodra mai slab.

ARBITRUL ȘI ECHEPELE

D. Atanasoff (Budaști) șeful a huse de dinți Nicol Iliescu și Măru Petreacu, a condus fără greșală. A știut să stăpânească jocul și la urmărit cu atenție însă a arbitrat normalitate înmănoasă.

ROMANIA: Pavlović, Moldoveanu, Negrescu, Constantinache, Drăgan, Wetzer, Lupay, Beraru, Iliescu, Mihăilescu (Marian), Florian, Filotti (Mihăilescu), Bogdan.

CROAȚIA: Monider, Bărbăneș, Duhat, Kokotović, Bărbăneș, Fukey, Zimermanović, Wolfi, Kactan, Kodra (Piese), Piese (Antokitch), N. MATESCU.

Echipele României și Croației înainte de joc

măgala în cercul nostru. Toți atacanții adversei trag la poartă însă mingia este respinsă pe rând de Moldoveanu, Negrescu și Pavlović. Croații domină mai departe obținând o lovitură de colț în minutul 9 dar Negrescu respinge și de asta dată o nouă lovitură de colț a oaspeților au aduce modificarea rezultatului.

Jocul se mută la poartă lui Monider unde Bogdan bate o lovitură de colț, mingia fiind respinsă de Duhat. Antokitch trage frumos în minutul 14 dar pe lângă bară trei minute mai târziu Wolfi trece mingia lui Zimermanović la o lovitură liberă, dar acesta o trimite pe lângă poartă.

În minutul 18 Florian trage puternic de la aproximativ 30 m Monider primește mingia însă.

ROMANIA EGALEAZĂ
 În minutul 21 Moldoveanu expune răd de ineficiența înalțărilor trece la atac. Fieciștie la rând pe Fukey și Duhat și trimite mingia în careu pe partea lui Bogdan. Acela o oprește și din apropiere o

Românii atacă acum mai organizat reușind să domine timp de câteva minute.

În minutul 23 Filotti execută două lovituri de colț la rând, dar apărarea croaților respunge mingia.

Două minute mai târziu Piese trage frumos dar balonul întâlnește bara.

În minutul 30 Zimermanović scapă pe extremă, dar trage și el pe lângă bară. După două minute Pavlović respinge în corner o mingie trasă de Piese.

În minutul 34 Marian este trântit în afara cercului și tot el execută lovitura trimetând mingia în „air”.

Un minut mai târziu Filotti trece frumos de adversarii și centrează trimetând mingia lui Florian. Acesta trage pe jos însă Monider apără.

Cu cinci minute înainte de sfârșit Filotti execută o lovitură de colț dar rezultatul rămâne neschimbat.

Dacă la sfârșit mai rate de remarcat plăcerea terenului de către Fukey și partida se termină cu rezultatul 2-2.

Pavlović în poarta noastră a înscris de câteva ori cu succes, deși în cele din urmă mai stăruie decât

Masa oferită în cinstea d-lui Zebici Misko, șeful sportului croat

Duminică seara la Capșa, O. S. R.-ul a oferit o masă în cinstea d-lui Zebici Misko, șeful sportului croat. La această masă au mai luat parte, d-nii: Zdravko Santei, președintele federației croațice, colonelul Medeleanu, șeful sportului românesc, toți președinții de federație și directorii la O.S.R.

A vorbit d. colonelul Medeleanu, șeful sportului românesc, subliniind înfrățirea sportivă dintre reprezentanții sportului celor două țări amice. A răspuns d. Zebici Misko, șeful sportului croat, care a arătat cât de sincer și prețioase sunt aceste legături de prietenie sportivă româno-

bit ministrul plenipotențiar al Croației d. Bruno Benzon.

La sfârșit, șeful sportului croat, d. Zebici Misko, a oferit d-lui colonelul Medeleanu, șeful sportului românesc, un cadou: o mapă de birou cu copertele tenute în culori și motivele naționale croate.

*

Duminică seara la orele 8 a fost o masă oferită în cinstea oaspeților croați, de Federația Sportivă Română. Cu acest prilej a fost înmănată echipei naționale a Croației o frumoasă cupă oferită de d. prof. Mihai Anăsoaie, vice-președintele consiliului de

„Universul”, br. 28, 14. listopada 1942.

II-37. Ministarstvo nacionalnog obrazovanja Rumunjske zabranjuje geografske karte koje podsjećaju ljude na sovjetsku invaziju 1940.

Primjena Konvencije o primirju u školama

Ministarstvo nacionalnog obrazovanja obavještava sve škole u zemlji, kao i kulturne in-

stitucije ovisne o ovom odjelu, da je u skladu s odredbama čl. 16 Konvencije o primirju zabranjeno tiskati, uvoziti, distribuirati ili prikazivati geografske karte s rumunjskim granicama prije 28. lipnja 1940., koje prikazuju Sjevernu Bukovinu i Besarabiju kao dijelove ove zemlje. Također je zabranjeno u školama rabiti obrazovnu građu bilo koje vrste ako

taj materijal nije odobren i nije u suglasnosti s naputcima koje su dale kontrolne komisije koje je ustanovilo Ministarstvo koje ga analizira i koje ne odobrava ništa osim građe u kojoj nema ničega što bi moglo izazvati probleme u prijateljskim odnosima između Rumunjske i saveznika. Također je zabranjeno iz sveučilišnih i školskih knjižnica izdavati knjige koje mogu sadržati dijelove koji narušavaju odredbe Konvencije o primirju i koje bi mogle ugroziti uspostavljeno primirje sa saveznicima.

“Universul”, 318 / 26. studenoga 1944.

 Donosi li novi režim Rumunjskoj demokraciju i slobodu, kao što je obećavala Kraljevska proklamacija? Iznesi dokaze koji će potkrijepiti tvoj odgovor. Po tvojem mišljenju, tko su promicatelji ovih zabrana? Zašto oni zastupaju takve stavove?

II–38. Ilija Jakovljević – zatvorenik ustaškog logora u Staroj Gradiški o Pavelićevu jezičnom purizmu

U glavnom ustaškom glasilu “Hrvatskom narodu”, netko se zaboravio i upotrijebio riječ “pogreb” (srbizam). Zaprepastio se Poglavnik, zaprepastio se njegov “dvor”, prestravio

se njegov osobni ured. Sve je alarmirano. Tko je zločinac? “Hrvatski narod” objavi na čelu lista dva puta uzastopce strogi ukor iz Poglavnikova osobnog ureda s Poglavnikovim upozorenjem da će dotični prestupnik biti kažnjen. (...) Očekivah da ćemo u najskorije vrijeme pozdraviti u logoru jedno “lice” (osobu koja je upotrijebila riječ “pogreb”). Ali kako to “lice” bijaše Pavelićev osobni stenograf ili “brzopisac”, pomilovan je, i tako nam je izostala ta senzacija.

Jakovljević, str. 205–206

 Služeći se represivnim mjerama, ustaška vlast je poduzela korake da “očisti” hrvatski jezik od stranih, prvenstveno srpskih utjecaja. Imajući na umu sličnosti dvaju jezika, ustaše su pokušale (umjetno) stvoriti hrvatski jezik koji bi bio bitno drugačiji od predratnog jezika.

 Opiši i objasni Jakovljevićev stav spram Pavelića. Kakvu sliku o Paveliću stječeš na temelju Jakovljevićeve interpretacije – posebice u vezi s anegdottom o srbizmu “pogreb”? Treba li se vođa države baviti pitanjima jezika? Usporedi sliku o Paveliću koju si stekao na temelju ovoga izvora s tekstom I–2.

Opća pitanja za podpoglavlje II d.

U ovom je pod-poglavlju mnogo primjera promidžbe u obrazovanju tijekom Drugoga svjetskog rata. Napravi popis raznih promidžbenih ciljeva u raznim zemljama i pokušaj naći sličnosti među njima. Je li propaganda nestala iz obrazovnog sustava poslije Drugoga svjetskog rata? Ako je odgovor niječan, nađi primjere. Ima li primjera u tvojoj zemlji?

TREĆE POGLAVLJE:

Užasi rata

Užasna okrutnost Drugoga svjetskog rata uzrokovana je složenom mješavinom mnogih čimbenika, okolnosti, stavova i pokretačkih ideja. Zbog ove složenosti i opsega, moguće je spomenuti, i ispitati, samo neke od ovih čimbenika: brisanje granice između bojišnice i pozadine pa stradava velik broj civila; njemački planovi za proširenje životnog prostora, koji su podrazumijevali čišćenje okupiranih područja od nenjemačkog stanovništva; okrutnost kao neizostavni element ostvarenja njemačke ideologije utemeljene na rasizmu i antisemitizmu; zadržavanje kontrole na okupiranom teritoriju posredstvom nemilosrdnog i brutalnog kažnjavanja nevinoga civilnog stanovništva; i napokon, uloga nacističke/fašističke okupacije u dovođenju na površinu potisnutih međuetničkih napetosti. Ovo posljednje bio je jedan od uzroka građanskog rata u nekim zemljama jugoistočne Europe – okupacijske snage poticale su svaku od strana, što je vodilo nezamislivo okrutnim sukobima.

Drugi svjetski rat "obogatio" je naš rječnik obema novim pojmovima: genocid i holokaust. Iako je, u skladu s nacističkim rasnim shvaćanjima, oznaka *Untermenschen* vezivana ne samo uz Židove, nego i uz Rome, Poljake, Ukrajince, Ruse..., „konačno rješenje“ je ipak slučaj za sebe zbog svoje stravične sustavnosti. Zato je ono u ovom poglavlju obrađeno posebno, kao izdvojen entitet koji ima vlastitu posebnu prirodu, zamah i ciljeve, sasvim neovisno o ciljevima i dinamici rata, ali u njegovu kontekstu. Na žalost, u jugoistočnoj Europi je „konačno rješenje“ izvedeno s tako okrutnom djelotvornošću da je broj Židova pao s oko 900 000 na 50 000.

Neki od ovih užasa zabilježeni su u sljedećim izvorima – počevši od onih na bojnom polju do onih izvršenih protiv civila u njemačkim i talijanskim osvetničkim pohodima, u koncentracijskim logorima, u tamnicama, u partizanskim osvetničkim operacijama poslije rata itd.

III a. Bojišnica

III-1. Ratno pravo albanskih partizana

Samo u jednoj prilici zarobljeni su neki talijanski vojnici; stožer je ovaj neobični događaj objavio s velikim ponosom, i ja sam pozvan da ih pogledam. Otišao sam u kuću obitelji Vitkuq i tamo zatekao četiri talijanska časnika i četvoricu vojnika s drugim činovima. Izgledali su pomireni sa svojom sudbinom, s obzirom na to da jedva da je bilo neke sumnje u to da će biti strijeljani – u svakom slučaju časnici. Držali su se upadljivo mirno i odbili su dati ikakve druge podatke, osim svojih imena i adresa svojih obitelji u Italiji; bio sam tužan, jer mi je strijeljanje zarobljenika bilo odvratno. Odbijanje da se u akcijama uzimaju zarobljenici bilo je druga stvar – Talijani su jednom zaprijetili da će za svakoga zarobljenog Talijana strijeljati deset albanskih talaca, što sigurno nije ohrabrivalo samilost. U gerilskom ratu zarobljenik je smetnja, morate ga hraniti i čuvati da ne pobjegne; stoga je razumljiva politika bila ne uzimati zarobljenike. Gerilci su računali s tim da će biti na mjestu strijeljani ili ubijeni, vjerojatno nakon mučenja, tako da je sustav neuzimanja zarobljenika postao ustaljenim obilježjem gerilskog rata.

Smiley, str. 66

❓ Komentiraj ponašanje talijanskih časnika: može li se ono nazvati herojskim, iako su oni u ratu bili agresori? Zbog čega albanski gerilci nisu uzimali zarobljenike? Kako je talijanska politika utjecala na takvo ponašanje?

III-2. Kako su albanski nacionalisti tretirali zarobljenike

Međutim, najznačajniji događaj, koji je obilježio boravak vojske u selu, bilo je hvatanje dvojice partizana, prvih zarobljenika u ovoj

akciji. Obojica su bili sasvim mali dječaci, od dvanaest i deset godina, i iscrpljeni glađu i nespavanjem, ispali su iz stroja prilikom povlačenja iz Šupala. U vrijeme kada smo ih vidjeli, već su jeli i odmorili se, i bili su spremni, premda vrlo plašljivo, sklapati poznanstva. Govorili su u jakom komunističkom žargonu; rekli su nam da je već gotovo godina dana od kada su pobjegli od kuće, u blizini Valone, i pridružili se partizanima. Obojica su tvrdili da su vidjeli akcije protiv balista i Nijemaca.

Amery, str. 222–223

❓ Komentiraj životnu dob uhićenih partizana. Što misliš o djeci vojnicima? Što misliš o vojskama koje ih novače i njima se koriste? Postoje li danas djeca-vojnici? Usporedi ovaj tekst s ilustracijom 22.

Usporedi stav spram zarobljenika iz ovoga izvora sa stavom iz prijašnjeg. Je li moguće stvoriti opći zaključak samo na osnovi ovih dvaju kratkih izvadaka? Objasni svoj stav.

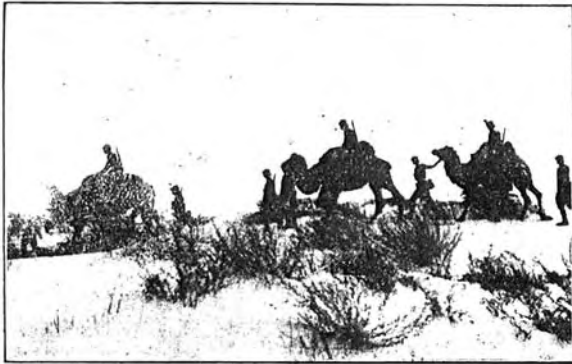
Sl. 32. Četvrta partizanska divizija u crnogorskim planinama 1944.

Dedijer, Dnevnik

SI 33. Rumunjski vojnici na devama u kavkaskim bitkama

PRIN NISIPURILE CAUCAZULUI

Soldații români folosesc cămilele ca mijloc de transport (P. P.)

Universul, br. 272, 5. listopada 1942.

III b. Okrutnosti

III-3. Proglas njemačkoga vojnog zapovjednika u Grčkoj (1943.) upućen Grcima

PROGLAS

Svaka osoba uhvaćena u uništavanju ili oštećivanju telefonskih žica bit će strijeljana. Ova kazna primjenjivat će se i na žene i malodobne osobe.

Ako počinitelj ne bude uhvaćen, pet osoba iz susjednog sela bit će uhićeno i strijeljano. Zajednice kojima te osobe pripadaju bit će kažnjene imovinskom kaznom.

Primjena ove zapovijedi počinje od dana njezina objavljivanja.

Krf, 23. listopada 1943.

Zapovjedništvo otoka Krf

PROGLAS O ZABRANI ŠTRAJKA

Svaki štrajk bit će smatran neprijateljskim činom protiv okupacijskih vlasti, čak i ako nikakvi vojni interesi ne budu izravno ugroženi.

Upotrijebit ću sva raspoloživa sredstva da unaprijed onemogućim takve pokušaje.

Ubuduće će teški prekršaji biti kažnjavani

? Imajući na umu da je velika većina rumunjskih vojnika bila iz redova seljaka, kratko komentiraj moguće reakcije vojnika na devama – bio je to prilično egzotičan način putovanja za rumunjsku vojsku. Može li se rat shvatiti i kao način stjecanja novih iskustava – ne samo loših?

smrću. Smrtna kazna primijenit će se osobito na podstrekače i vođe. Ostali sudionici štrajka biti će kažnjeni dugotrajnim kaznama, koje će služiti u zatvoru ili u logorima za teški rad.

Atena, 10. rujna 1943.

Vojni zapovjednik Grčke

Fleischer, sv. 2, str. 169

III-4. Njemački pamflet (listopad 1943.) nakon prvog vala masovnih odmazda u Grčkoj

PROGLAS

NARODE EPIRA!

Njemačka vojska bila je prinuđena uništiti vaše selo jer ste pružili pomoć gerilcima koji su ubijali naše vojnike.

Na vama je da spriječite gerilce da napadaju njemačke trupe.

Vaša je obveza da najbližoj njemačkoj vojnoj postaji odmah prijavite nazočnost gerilaca.

Na taj način njemačka vojska može zaštititi vaš život, vašu obitelj i vašu imovinu.

Njemačka vojska nije u Grčkoj kao neprija-

telj grčkog naroda. Naš jedini neprijatelj su gerilci koji narušavaju mir i red u zemlji. (...) Od sada morate njegovati dobre odnose s njemačkom vojskom radi obnove zakona i reda, a osobito radi zaštite vaših osobnih interesa.

NJEMAČKO ZAPOVJEDNIŠTVO

Fleischer, sv. 2, str. 223

? Jesu li stanovnici uništenih sela zaista mogli spriječiti gerilce da napadaju njemačke jedinice? Je li cilj njemačke vojske u Grčkoj zaista bio zaštita života i imovine domaćega stanovništva, kao što su tvrdili u ovom proglasu? Što misliš o primjeni smrtne kazne na žene i djecu zbog navedenih djela?

III-5. Hitlerova zapovijed (iz rujna 1941.) o ponašanju vojske na okupiranim teritorijima u jugoistočnoj Europi

Da bi se zavjere u korijenu sasjekle, prvom prilikom i bez oklijevanja, treba poduzeti najoštrije mjere tako da se uspostavi ugled okupacijske sile i preduhitri svako daljnje širenje ideja o zavjeri. Čineći to, morate imati na umu da u tim zemljama ljudski život nema nikakvu vrijednost i da se učinak zastrašivanja može postići samo neuobičajenom oštrinom. Kao osvetu za jednoga njemačkog vojnika treba izvršiti proporcionalnu smrtnu kaznu nad pedeset do sto komunista. Način pogubljenja mora stvoriti zastrašujući učinak.

Krizman, str. 520

? Budući da su temeljena na zapovijedi, njemačka vojska ova pogubljenja nije smatrala zločinom tj. smatrala ih je zakonitima. Slažeš li se s tim stavom? Može li zakon uvijek točno odrediti što jest zločin, a što nije?

Sl. 34. Odmazda njemačke vojske u Grčkoj: fotografija masovnih pogubljenja u Agriniju 1943.

Fleischer, sv. 1, str. 347

III-6. Njemački zločini u vrijeme okupacije Albanije (srpanj 1943.)

Na povratku sam vidio dim iz drugih sela u plamenu, i pretpostavio da su ih Talijani zapalili, u znak osвете; pogriješio sam, sreo sam naime Safeta Butku i njegovu četvu Bali Kombetar, rekli su mi da je selo koje sam vidio u plamenu selo Barmash te da su ga Nijemci zapalili. Rekao mi je da su spalili žive žene i djecu u kućama te da su ih puškom ubijali ako bi pokušali pobjeći; dodao je da je njemačka divizija upravo stigla u Korçë iz Florine. To je bila prva vijest koju smo dobili o Nijemcima u Albaniji.

Smiley, str. 52

Stav njemačkih vojnika spram talijanskih vojnika nakon njihove kapitulacije (listopad 1943.)

Imao sam još jedno zakašnjenje jer su seljaci inzistirali da mi pokažu grobove šezdeset pet talijanskih časnika, koje su po zapovijedi Nijemaca morali pokopati. Gledali su kako ih Nijemci ubijaju. Nijemci su vezali Talijanima ruke, postavili ih na crtu, strijeljali strojnica- ma i ranjene dokrajčili bajunetama. Zbog svega što su vidjeli, seljaci su se jako bojali Nijemaca i laknulo im je kad sam se pozdravio i krenuo dalje.

Smiley, str. 93

? Što je bio cilj tako okrutnog ponašanja njemačke vojske? U koje se vrijeme mogao odigrati drugi događaj? Postoje li slični zločini koje su Nijemci izvršili u tvojoj zemlji?

III-7. Don Pietro Brignoli:⁴⁵ Sveta misa za moj strijeljani narod (fragment iz dnevnika)

Dvadeset peti kolovoza. Očajne žene. Jedna od njih moli za pravdu.

U selu u koje smo upravo ušli zatvorili smo, kao i drugdje, sve muškarce. Na početku operacija ljudi nisu bili uplašeni kad smo uhitili odrasle muškarce, jer nisu znali što mogu očekivati. Kad su se vijesti o onome što se događa počele naokolo širiti⁴⁶, podigao se val očaja. Isto je bilo u ovom "oslobođenom" selu.

Budući da su okupili muškarce i držali ih pod stražom na livadi, nedaleko su se okupile žene, moleći za muškarce i plačući s toliko emocija da su čak i manje osjetljivi vojnici bili dirnuti. S vremena na vrijeme netko bi

opsovao ovu jadnu skupinu i zaprijetio da će svi muškarci biti strijeljani ako žene ne prestanu moliti. Na trenutak bi sve ušutjele, a zatim smo čuli prigušeno jecanje i na kraju su zaplakale još očajnije nego prije...

Repe, *Naša doba*, 1996., str. 201

? Pisac ovog dnevnika nije samo svjedok, nego i sudionik događaja koji opisuje. Ima li u njegovim riječima ikakav znak suosjećanja?

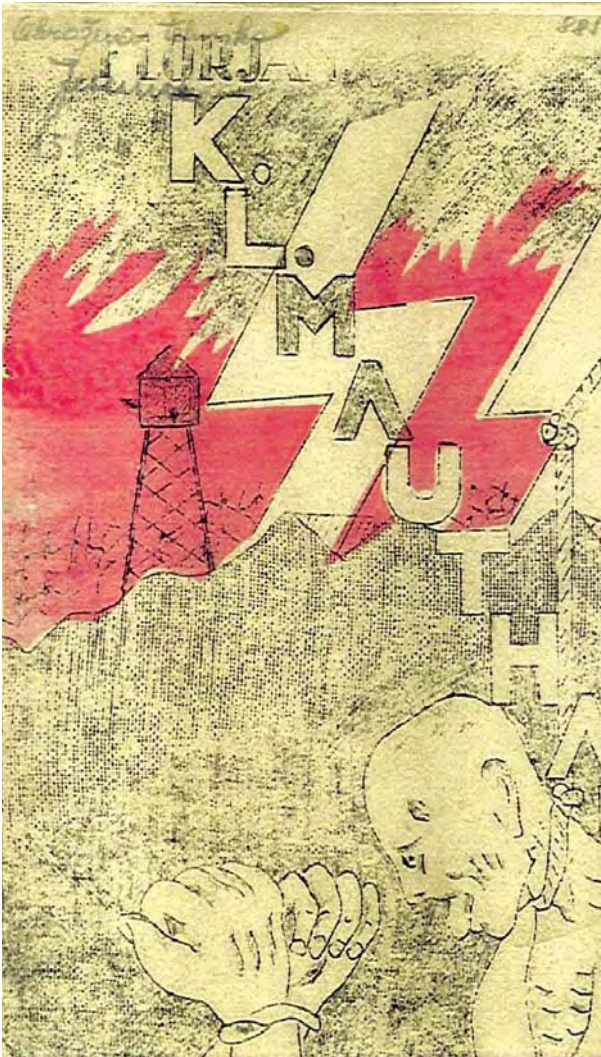
Sl. 35. Fotografije spaljenih ili uništenih sela (osvete)

Fleischer, tom 2, str. 497

⁴⁵ Don Pietro Brignoli bio je kapelan u okupatorskoj Talijanskoj vojsci u Sloveniji i Hrvatskoj. Tijekom rata pisao je dnevnik koji je objavljen šezdesetih godina. Bio je lojalan Italiji, ali je također opisao i osudio okrutno postupanje talijanskih vojnika prema civilnom stanovništvu u Sloveniji i Hrvatskoj. Za vrijeme talijanske ofenzive u ljeto i jesen 1942.: paljenje sela, ubijanje talaca, odvođenja u koncentracijske logore, pljačka... Brignoli je za sve užase koje je vidio krivio sam rat i pokušavao je odgovor za svoj nemir naći u gledanju na rat kao na univerzalnog krivca.

⁴⁶ Strijeljanje talaca ili slanje ljudi u koncentracijske logore.

Sl. 36. Naslovnica brošure o Mauthausenu

🔑 Ovu brošuru napisao je Cvetko Kobal u lipnju 1944. i to je, koliko se zna, prvi objavljeni tekst o jednom od najstrašnijih koncentracijskih logora.

III–8. Dio iz intervjua s Cvetom Kobalom⁴⁷

Nakon nekoliko dana skupili su nas za prijevoz. Oko 1000 ljudi prevezeno je jednim jedinim vlakom. Vozili smo se dva dana. Neki ljudi u našem vagonu umrli su već tijekom putovanja. Vrućina je bila strašna. Uvjeti nemogući. Vagoni su bili za prijevoz stoke, bez ikakve mogućnosti za korištenje nužnika. Onda smo nosili mrtva tijela od željezničke stanice na vrh brda, gdje se nalazio koncentracijski logor. Netom prije dolaska do Mauthausena jedan je zatvorenik strijeljan jer je sa zemlje podigao zelenu jabuku...

Govoreći na temelju vlastita iskustva, htio bih reći mlađim naraštajima kako je nužno boriti se protiv svakog nasilja. Nikakvo nasilje, makar i iz najboljih namjera, ne može se opravdati...

Repe, intervjua s Cvetom Kobalom (video)

? Što Cvetko Kobal, čovjek koji je preživio koncentracijski logor Mauthausen, misli o nasilju? Dijeliš li njegovo mišljenje?

III–9. Pismo Hitleru⁴⁸

Paraćin, 25. marta 1941. godine.

ADOLFU HITLERU

Berlin, 1. april 1941.

Nit pravde prekinuta je. Zacarila obest i sila. Veliki tlače male i u svojoj osionosti ne poznaju boga; nemaju dušu.

Krvožedni Hitler hita da nijedna njiva na ovo zemaljskoj kugli ne ostane nezasejana ja-

⁴⁷ Cvetko Kobal rođen je 15. 12. 1921. Postao je član pokreta otpora u Sloveniji 1941. U siječnju 1942. uhićen je i poslan u koncentracijski logor Auschwitz, a zatim u Mauthausen. U proljeće 1944. pobjegao je iz radnog logora u Linzu (Austrija) i pridružio se partizanima u Sloveniji. U lipnju 1944. ilegalna partizanska tiskara objavila je njegovu brošuru o Mauthausenu i to je, koliko je poznato, prvi objavljeni tekst o jednom od najstrašnijih koncentracijskih logora (vidi ilustraciju).

⁴⁸ Na dokumentu se nalazi bilješka na srpskom jeziku: „Osoba je umrla u logoru 14. siječnja 1942.“ Pismo je napisano na dan kada je Jugoslavija prišla silama Osovine. Dva dana kasnije, jugoslavenska vlada zbačena je vojnim udarom, i 6. travnja počeo je njemački prodor u Jugoslaviju. Stoga možemo pretpostaviti da osoba koja je pisala ovo pismo nije mogla biti potpuno svjesna kakvoj se opasnosti izlaže.

dom i čemerom. Ni naša napaćena Otadžbina nije pošteđena. Pružamo ti svoju poštenu ruku, ali ti hoćeš i srce. U želji da osvajaš i tlačiš ti nam gaziš ono što nam je kroz sva robovanja i kroz vekove bilo najsvetije – gaziš nam slobodu i čast, gaziš nam ponos.

Tebi Hitleru, Kajinov sine, mi deca velikih otaca i dedova uzvikujemo dosta. Ne slušali naići ćeš na bodre mišice naše. Prolićemo ti krv i nogom ti aždaje stati na vrat da se ne digneš. Upamti da nas je možda Bog odredio da kod nas dobiješ odmazdu za sva nedela. Upamti.

Svetolik M. Dragačevac
sreski načelnik u penziji

Glavna uprava za sigurnost Reicha
Berlin, 16. svibnja 1942.

Sigurnosna policija i Služba sigurnosti (SD),
Einsatzkommando u Beogradu

Predmet: Okružni načelnik u penziji Svetolik
Dragačevac, Paraćin (Jugoslavija)

Führerov ured NSDAP-a šalje priloženo pismo gore spomenutog okružnog načelnika u penziji, u prijevodu. Pismo sadrži najgrublje uvrede i optužbe protiv Führera. Molim da poduzmete potrebne mjere protiv autora pisma i izvijestite u slučaju uspješnog uhićenja.

Po nalogu:
potpis: Bastz

Istorijski arhiv grada Beograda, BDS, d-77

 Pokušaj razumjeti motive pisanja takvog pisma. Je li, po tvom mišljenju, Svetolik Dragačevac bio svjestan moguće opasnosti kada je pisao ovakvo pismo? Ako jest, zbog čega ga je usprkos tome pisao?

III-10. Njemačke mjere protiv ustanka u Srbiji

... smatram – pošto je ugled oružane sile pretrpeo znatne štete usled neuspjeha... da je već iz razloga prestiža potrebno da se sa krajnjom bezobzirnošću postupi bar na jednom određenom mestu, kako bi se ovim primerom zastrašili ostali delovi Srbije... Deca i žene održavaju vezu, a staraju se i o snabdevanju. Prema tome, kaznu mora iskusiti celokupno stanovništvo, a ne samo muškarci....

Sam general Böhme je odmah po dolasku u Srbiju izdao naredbu da "bezobzirne mere moraju biti zastrašujući primer, što će se za kratko vreme proćuti po celoj Srbiji".

Ovakva politika oslanjala se na naredbe o gušenju pokreta otpora u okupiranim zemljama, koje su stigle sa "najvišeg mesta", iz Hitlerovog glavnog stana. Njih je, po Hitlerovom nalogu izneo feldmaršal Keitel, 16. septembra 1941. Na jednom mestu se podvlači: "Da se pokret uguši u samom zametku imaju se upotrebiti najdrastičnije mere... U vezi s tim treba podsetiti na to da ljudski život u tim zemljama često ne vredi ništa i da se samo neobičnom strogošću može postići zastrašujući efekat."

Božović, str. 23

Tekst ocrta oružani ustanak koji je izbio u Srbiji u ljeto 1941. Potpora koju je stanovništvo pružilo pobunjeničkim snagama, u kombinaciji s gubicima koje su okupacijske sile trpjele, izazvala je val sustavnih osveta koje su zahvatile cijelu Srbiju u jesen te godine. U rujnu 1941. zapovjednik njemačke okupacijske uprave, general Turner, predložio je generalu Böhmeu (glavni zapovjednik u Srbiji) uzvratne mjere protiv ustanka.

III-11. Masakr civilnih talaca u Kragujevcu⁴⁹

Oko 7 časova ujutro (20. oktobra) nemačke jedinice su pod komandom majora Königa napravile obruč oko grada:

“Zatim se obruč sve više stezao a nemački vojnici kupili su muškarce, sve odreda... Ljudi su uzimani sa ulice, iz kuća, radnji, kafana, crkve i svih drugih ustanova. Iz suda su uzimali sudije, pisare i stranke; iz škola profesore, učitelje, đake..., pa i same bolesnike u pojedinim kućama nisu poštedeli.

Ovako sakupljen ogroman broj građana, koji je iznosio oko 8.000–9.000 ljudi bio je pritvoren u topovskim šupama...”

Dvadeset prvog oktobra ujutro počelo je streljanje:

“Ubijanje su vršili na sledeći način: oni su uzimali ljude po grupama... i tako ih pod jakom stražom vodili na gubilišta, koja su se nalazila kod Sušičkog potoka, Šumarica i topovskih šupa. Gubilišta su se otezala na desetine kilometara. Tu su ih ubijali iz mitraljeza, puškomitraljeza i puščanim plotunima [...] Dotle su svi ostali, koji su čekali na red da idu na gubilišta, slušali kloktanje mitraljeza, puškomitraljeza i prasak pušaka, a oni pak koji su bili na putu za gubilište imali su prilike, uoči same smrti na nekoliko minuta, i sve to da vide svojim očima.”

“Oni (Nijemci – op. prev.) su u lecima objavili da su ubili 2.300 Srba. Ovo je isto tako neistinito, jer su ubili samo u Kragujevcu, a ne uzimajući u obzir broj ubijenih u okolnim selima Kragujevca, 7.100–7.300 Srba.”⁵⁰

Božović, *Poruke streljanog grada*, str. 50

Masakr talaca civila u Kragujevcu uslijedio je (u skladu sa “zapovijedi za Srbiju”, koja je nalagala da se za svakoga pri-

padnika okupacijskih vlasti koji je ubijen od početka okupacije uzme sto talaca, a pedeset za svakoga pripadnika koji je ranjen) nakon napada partizanske jedinice u blizini Gornjeg Milanovca sredinom listopada, u kojem je deset njemačkih vojnika ranjeno, a dvadeset šest ubijeno. Domaće kolaboracionističke postrojbe (“Srpske dobrovoljačke jedinice”) pružale su pomoć prilikom uhićivanja i zatvaranja talaca.

Ovo je izvadak iz svjedočenja Danila Mihailovića, visokog časnika policije u domaćoj kolaboracionističkoj upravi, koji je posjetio Kragujevac nekoliko dana nakon masakra.

Je li njemačka vojska poštovala ratno pravo? Je li ti poznat sličan slučaj iz tvoje zemlje?

III-12. Partizanski izvještaj o talijansko-četničkim djelovanjima na području Like u ljeto i jesen 1942.

Četnici su, gdje god su mogli, pljačkali i ubijali Hrvate, posebno pristaše NOB-a⁵¹ (Narodnooslobodilačka borba). Tako su ubili Ivana Šebelja iz Glibodola, oca devetoro djece, Miju Mesića iz Lipca, Miju Fertića i njegovu ženu, inženjera Šarića iz Plaškog, inženjera Denisova iz Drežnika. Većinu ubistava i pljački izvodili su maskirani partizanskim kapama kako bi svoje zločine prikazali kao djelo partizana. Početkom rujna 1942. godine nalaze se u akcijama zajedno s Talijanima u selu Ponikve i okolini, gdje su zapalili i opljačkali 96 srpskih kuća. (...) Svoja zlodjela

⁴⁹ Listopadska pogubljenja koje je Wehrmacht izvršio u Kragujevcu, Kraljevu i drugim gradovima širom Srbije, s tisućama ubijenih, predstavljaju tragičan dokaz o istinskoj, goljoj biti okupacijskog sustava. Od početka kolovoza 1941. do sredine veljače 1942. ubijeno je u borbama 7776 ljudi, a njih 20149 su u znak osвете pobili streljački vodovi.

⁵⁰ Ovaj broj dugo je važio kao službeni. Srbijanski povjesničar Venceslav Glišić ranih sedamdesetih, a neki drugi autori kasnije, pokazali su da je broj žrtava preuveličan, ali i da je viši od 2.300.

⁵¹ Narodnooslobodilačka borba – partizanski naziv za antifašistički pokret otpora.

četnici su često opravdavali time da su ih na to prisilili Talijani, izražavajući žaljenje što su spalili srpske kuće, ali da su zato spalili više hrvatskih.

Jelić-Butić, str. 161

🔑 Glavni cilj četničkih postrojbi bila je obnova Jugoslavije s velikom i etnički homogenom Srbijom, koja bi imala dominantnu poziciju. Kako bi to postigli, smatrali su da željena područja treba "očistiti" od nesrpskog stanovništva. Najvećim protivnicima bile su proglašene partizanske postrojbe, pa su, radi uništenja partizanskog pokreta, neki četnički zapovjednici prihvaćali suradnju s talijanskim jedinicama u akcijama "odmazde" i "čišćenja terena" u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. U tim akcijama stradalo je brojno civilno stanovništvo, hrvatsko i muslimansko, ali i srpsko.

? Kako su četnici opravdavali svoje zločine? Koje su kriterije četnici imali prilikom izbora svojih žrtava? Zašto i u kojim slučajevima su palili i kuće svojih sunarodnjaka?

III-13. Užasi u ustaškim zatvorima u Sarajevu. U ovom slučaju žrtva je mlada Hrvatica komunistkinja

Svjedočenje Štefice Belak-Pavičić
Najgore mi je bilo izdržati batine pod ledenim tuševima, i to u prosincu, u podrumu UNS-e, gdje su se agenti, tukući me, smjenjivali. Sjećam se, iz golog tijela dizala se para, a hladna voda iz tuševa držala je tijelo da ne padne. A onda su gazili čizmama, udarali pendrecima, korbačima, tijelo je bilo išarano krvavim modricama. Ležali smo na betonu u ćelijama, vezani. Poslije takvih ba-

tina, buncali smo od temperature. Primjenjivali su batinanje pendrekom po tabanima, u obliku "ražnja". Svi smo uglavnom prošli kroz takve torture. Neki su izdržali, neki ne.

Albahari, str. 432

🔑 Štefica Belak-Pavičić preživjela je strašna mučenja. Ne trebaš odgovoriti ni na kakva pitanja, samo pokušaj zamisliti kakve je posljedice takvo mučenje imalo na svakog pojedinca koji je preživio.

Sl. 37. Fotografija beogradskoga glavnog gradskog trga, 17. kolovoza 1941.

Istorijski arhiv Beograda, Zbirka fotografija

🔑 Svakodnevne scene pod okupacijom, s iluzijom "normalnosti" (ljudi šeću u ljetnoj odjeći, plakat koji poziva publiku na konjske trke na gradskom trkalištu, i slogan njemačke organizacije za masovno ljetovanje "Kraft durch Freude" /snaga kroz radost/), ruku pod ruku s okrutnošću okupacije, s obješenim tijelima talaca na glavnom gradskom trgu Terazije 17. kolovoza 1941.

III-14. Izvještaj rumunjske policije o položaju Roma deportiranih u Transnistriju

Bulletin Žandarmerijskog inspektorata u Odesi o stanju duha u žandarmeriji za mjesec rujan 1943.

Cigani su smješteni na teritorij okruga Bereзовca i Oceacov, ukupno 2441. Ista nastojanja da se izbjegnu poljoprivredni radovi potvrđena su u vezi s Ciganima i ovog mjeseca.

Oni su duboko nezadovoljni premještanjem u Transnistriju. Svi se pokušavaju, služeći se svim sredstvima, vratiti u zemlju. Uхваćene su veće skupine Cigana koji se pokušavaju vratiti u zemlju s pomoću lažnih dokumenata i odobrenja. Žandari bi trebali intenzivno i stalno motriti na njih kako ne bi pobjegli iz kolonija na Bugu.

Nedostaje im odjeće. Budući da su gotovo goli, boje se zime koja dolazi. Zahvaljujući takvom stanju stvari, u zimu će umrijeti od hladnoće i neuhranjenosti, kao što su umirali prošle zime – i tako će sljedećeg proljeća nestati problem Cigana u Transnistriji kad oni sami nestanu.

Minoritati etnocolturale. Marturii documentare. Tiganii din Romania (1919.–1944.), dok. 339

 Što su glavni uzroci smrti među deportiranim Romima? Jesu li vlasti poduzele ikakve mjere zaštite za deportirane ljude? Kako su vlasti namjeravale riješiti "problem Cigana"?

III-15. Ilija Jakovljević opisuje život u koncentracijskom logoru Stara Gradiška (dio logorskog kompleksa Jasenovac)

Ispod ćelije je podrum koji je u proljeće bio pun vode što je prodirala iz Save kroz kanal, izmiješana s fekalijama. Kanal je, naime, povezan sa Savom. Prije nego Sava počne rasti, izlaz

se kanala zatvori, tako da voda ne prodire. (...) Ustaše, preuzevši bivšu kaznionu, nisu to znali, ostavili su u proljeće izlaz otvoren i Sava je prodirala kroz kanal ispunjavajući podrum do visine svojega vodostaja. (...) Da ugase žeđ, ovi su izbežumljeni ljudi⁵² spuštali cipele do podrumskog prozorčića, a kroz taj prozorčić u podrum. (...) Tako su se opskrbljivali vodom. (...) Cipele su provlačene također kroz cijev dimnjaka, da se dođe do prljave tekućine.

Jedan zatočenik, koji je imao dužnost da svakoga dana pere hodnik pred tom ćelijom, pripovijedao mi je:

– Od svih poslova koje sam obavljao u logoru, ovaj je, pod takvim okolnostima, bio najstrašniji. Donesem kantu s vodom i zapljusnem hodnik. Ispod vrata proklete ćelije pokažu se prsti. To netko moči ruke. Vidim također gdje koju žlicu. Nesretnik hvata prljavu vodu. Neki podmeću čak i cipele, a neki legnu na pod i ližu zamazanu tekućinu. Prag je nizak, i kako zapljusnem, voda prodire pomalo u ćeliju. I dok se jedni bacaju na svaku kap, drugi viču: "Ne pljušti, ne pljušti! Prestani već jednom, ne možemo slušati kako voda pljušti."

Jakovljević, str. 164–165

Ilija Jakovljević, predratni političar i član Hrvatske seljačke stranke, bio je zatvoren u logoru Stara Gradiška. Logor Stara Gradiška bio je sastavni dio logorskog kompleksa Jasenovac. Broj žrtava logora Jasenovac, od kojih su većinu činili Srbi, ali i Židovi, Romi, Bošnjaci i Hrvati protivnici ustaškog režima, bio je kontroverzan. Recentne procjene kreću se između 70 000 i 100 000 žrtava⁵³.

⁵² Zatvorenici mučeni žeđu.

⁵³ Vidi, primjerice, Igor Graovac, Dragan Cvetković: *Ljudski gubici Hrvatske 1941-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati...*, Zagreb 2005.

Sl. 38. Plakat s imenima mrtvih talaca u nje- mačkoj okupacijskoj zoni u Sloveniji

III-16. Pismo obitelji iz koncentracijskog logora Stara Gradiška

Neki dan je u mojoj sobi (Dikinoj) ronio suzice. Znete li vi da je on meni očitovao nešto kao ljubav!? Rekla sam mu neka to sada pusti na stranu. Nije meni ovdje do toga. On mora najprije steći moje poštovanje, mora popraviti što je pogriješio, ljudima pomagati. Obecava da će biti "dobar". Uvjerava me da me neće ni u najkritičnijem času napustiti. Dok je on ovdje, mene neće nitko mrcvariti. Stigne li nalog da me likvidiraju, on će osobno doći po mene i to obaviti. Dat će mi kuglu u zatiljak. Uvjerava me da to ništa ne boli, ali ne bi htio da na sebi isproba. Takve, eto, razgovore mi vodimo. Već sam preko njega uhvatila neke druge veze. Postala sam gatarom. Bacam im (ustašama u logoru) karte, pogađam, da je to čudo. (...) Nema druge, odoste vi na slobodu, a mene ne puštaju ni unutar zatvorskog kruga. Triput sretan put. Jeste li upamtili sve što imate poručiti mojima? Ne zaboravite pusicu djevojčici od mamice.

Jakovljević, str. 304

Ovo pismo Jakovljeviću je potajno dala njegova supatnica u logoru, žena po imenu Dika, pripadnica partizan-

skog pokreta otpora. Jakovljević je očekivao skoro puštanje. U dodatku pismu, Dika opisuje svoj neobični odnos s jednim od zatvorenika u logoru, poznatim po nadimku Uzvišeni. Budući da je bio ustaša, Uzvišeni je u logoru imao bolji tretman nego ostali zatvorenici (komunisti, Srbi, Židovi, Romi).

? U prvom je odlomku opisano kako su ustaše logoraše mučili žeđu. Je li moguće pronaći ikakve valjane razloge za takvo mučenje? Je li to povezano sa stranom za koju su se borili u ratu ili s njihovim karakterom, temperamentom itd.? Postoje li i danas takvi ljudi? Što misliš o ponašanju Uzvišenoga? Kakav je bio njegov stav prema logorašima, ubijanju logoraša i boravku u logoru uopće?

III-17. Ustaški vojnik opisuje svoje okrutnosti

Tratio je (Uzvišeni) dane u trgovini – bio je, kaže, poslovođa velike tvrtke – a noći po barovima i gostionicama, i jedva je dočekao dan da se posveti svojem novom životnom pozivu. (...) Uzvišeni je više od političara. On je rođeni organizator na svim područjima. Osobito mu je teško što ne može vojnički djelovati, iako je njegov strateški talent neobičan. Brzo bi on očistio zemlju od svih njezinih neprijatelja. Eto, kako je u Bosni uspješno izvršio povjereni mu zadatak! Kada Mađari prilikom sloma potjeraše dobrovoljce (jugoslavenske vojske), požuriše se u svoj bosanski zavičaj, na zemlju davnju, ali ipak rođenu. Trebalo je ove ljude popisati – Kako ste to učinili?

– Jednostavno, dao sam ih pozvati, a oni su se odazvali. Rečeno im je da privremeno idu u jedno selo gdje će im sigurnost biti zagaran- tirana. Ja sam se pobrinuo da nakon popisa budu dobro hranjeni. Onda sam ih dao otpri- viti u zatvorenim teretnim vagonima.

– Kamo?

– Do jedne manje postaje. Nemate pojma kako je za sve to potrebno samo nekoliko dječaka. Bio je prevrat, bjegunci su izgubili glavu. Likvidaciju su obavili Cigani. Nakon toga smo se riješili i te gamadi. Žao mi je što sam, osim Cigana, morao likvidirati i nekoliko naših koji su u tome poslu sudjelovali. Radili su na svoju ruku, a ustaška vlast ne može preuzeti odgovornost za njihovu samovolju. Šteta ih je, ali domovina traži žrtve od svojih najboljih sinova. Bili smo pokriveni – krivce smo kaznili. Rezultat je bio jedan prema sto. (...) Volio je umjesto mržnje i osjetljivosti isticati druge, više motive svoje djelatnosti. Tražio ih je, a vjerovao je da ih je našao, u čišćenju hrvatske zemlje od Srba i hrvatske privrede od Židova.

Jakovljević, str. 54, 57

Ustaške vlasti u NDH provodile su represiju nad određenim etničkim manjinama: Srbima, Romima i Židovima. Pripadnicima ovih manjina oduzimana je imovina, a oni sami tjerani su u logore i ubijani. Na isti način postupalo se s Hrvatima i Bošnjacima koji se nisu slagali s ustaškim režimom. Politika prema Židovima nije se razlikovala od one u nacističkoj Njemačkoj. Židovi su lišavani svih građanskih prava, a brakovi između Židova i osoba "arijevskog" podrijetla bili su zabranjeni "Zakonskom odredbom o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskoga naroda".

Ovo je jedan od brojnih razgovora koje je već spomenuti Ilija Jakovljević vodio s (također već spominjanim) jednim od zatvorenika, ustašom zvanim Uzvišeni u logoru Stara Gradiška.

Je li Uzvišeni mislio da je počinio zločin? Kako on opravdava svoje postupke i kako je sam sebe motivirao da ubija ljude? Kako opravdava ubijanje pripadnika svojega naroda?

III-18. Partizanski zločini u Bleiburgu. Collin Gunner, poručnik Kraljevske irske pješadije, svjedoči kako zarobljenici prolaze kraj njega dok on promatra...

... ustaše koje su pripadnici Titovih postrojbi vodili u smrt. Ustaše su bili zapravo Jugoslaveni koji su se od početka borili na njemačkoj strani. Sada, nakon pobjede Titovih komunisti, oni trebaju biti poklani, doslovno poklani. Kolona se činila beskrajnom, a vodili su je preko dravskog mosta na jugoslavensku stranu. Muškarci, žene, djeca i dojenčad u naručju, svi izgledniji, kretali su se dalje gonjeni Titovim ljudima koji su jahali na ponijima i imali zloglasne kozačke bičeve s čeličnim vršcima, nagajke, kojima se jednim udarcem može rasparati čovjeku lice. Slobodno su ih upotrebljavali...

Bleiburg, str. 141-142

Jugoslavenski partizani sebe su smatrali borcima koji poštuju ratno pravo i ne trpe zločin, i prikazivali su se u tom svjetlu. Tvrđili su da se po tome razlikuju od zločinačkih fašističkih vojski. Ipak, nisu oklijevali kazniti smrtnom kaznom zarobljenike i civile koji su identificirani (ili samo osumnjičeni) kao suradnici okupatorskih snaga ili ustaških vlasti.

U svibnju 1945. partizani su tjerovali različite fašističke vojske s teritorija Jugoslavije prema sjeverozapadu. Ustaše su, zajedno s mnogobrojnim civilima iz Hrvatske, išli prema sadašnjoj slovensko-austrijskoj granici, kako bi se predale britanskoj vojsci (a ne partizanima). No Britanci nisu prihvatili njihovu predaju, pa su se morali predati partizanima. Mnoge ratne zarobljenike i civile ubijali su i mučili vojnici pobjedničke vojske. To je počelo u malom gradu Bleiburgu (Austrija), a nastavilo se poslije kad su zarobljenici bili prisiljeni marširati na jug, dublje u jugoslavenski teritorij (taj je marš poznat kao "Križni put").

? Što je uzrokovalo masovne osvete na kraju rata? Usporedi to sa sličnim manifestacijama “pobjedničkog bijesa” na ostalim ratnim scenama (Hirošima, Dresden, sudetski Nijemci, francuski kolaboracionisti itd.). Može li se osvetničko ponašanje nakon rata opravdati borbom za pravednu stvar tijekom rata?

III-19. Tito o partizanskim zločinima u svibnju 1945.⁵⁴

Što se tiče ovih izdajnika koji su se našli unutar naše zemlje, u svakom narodu posebice – to je stvar prošlosti. Ruka pravde, ruka osvetnica našeg naroda dostigla ih je već ogromnu većinu, a samo jedan mali dio uspio je pobjeći pod krilo pokrovitelja izvan naše zemlje.

Bleiburg, str. 41

? Je li “ruka osvete” uvijek i “ruka pravde”, jesu li one identične, kao što to sugerira izvor? Objasni tvrdnju: ono što je za jednoga zločin, za drugoga je pravda.

III c. Holokaust

III-20. Iz bugarskog Zakona o zaštiti nacije

24. prosinca 1940.

Članak 21. Pojedincima židovskog podrijetla nije dopušteno:

- a) postati bugarskim državljanima; žene židovskog podrijetla dobivaju državljanstvo svojih muževa;
- b) birati ili biti birani, na javnim izborima ili izborima za bilo koju neprofitnu udrugu, osim u slučaju kada se izbor obavlja u organizacijama čiji su članovi isključivo pojedinci židovskog podrijetla;

Sl. 39. Žrtve, Vladimir Filakovac, ulje na platnu, Zagreb 1943.

Hrvatski povijesni muzej

? Opiši sliku. Kakav se teret nalazi na kolima? Što misliš o korištenju užasa rata kao predmeta umjetničkog djela? Kakav je, po tvom mišljenju, bio umjetnikov stav prema užasima koje je slikao?

c) zauzeti službeni položaj u bilo kojoj državnjoj, općinskoj ili drugoj javnoj vlasti – osim u organizacijama čiji su članovi isključivo pojedinci židovskog podrijetla;

e) sklapanje braka ili život u izvanbračnoj zajednici s osobama bugarskog podrijetla; brakovi pojedinaca židovskog podrijetla i Bugara, sklopljeni nakon stupanja ovoga zakona na snagu, smatraju se nevažećima.

Članak 23. (...) Osobama židovskog podrijetla ubuduće je zabranjeno naseljavanje u Sofiji.

Članak 24. Osobama židovskog podrijetla nije

⁵⁴ Zločini počinjeni potkraj rata bili su mnogo godina tabu u poslijeratnoj Jugoslaviji.

dopušteno posjedovanje ili iznajmljivanje nekretnina, bilo osobno, bilo preko opunomoćenika, kao što im nije dopušteno da u selima, osim skloništa, posjeduju ikakve zgrade.

Članak 26. Vijeće ministara, slijedeći izvještaj Ministarstva trgovine, industrije i rada, ima pravo u cijelosti ili djelomice ograničiti, osobno ili putem kapitala, udio pojedinaca židovskog podrijetla u nekim granama trgovine, industrije ili zanatstva.

U roku od mjesec dana od stupanja ovoga zakona na snagu, svi pojedinci židovskog podrijetla obvezni su prijaviti svu svoju imovinu.

Opstanak. Zbirka dokumenata. 1940.–1944., str. 157–161

 Postoji li u tvojoj zemlji sličan dokument iz toga vremena? Je li antisemitska politika u zemljama jugoistočne Europe iznuđena isključivo njemačkim utjecajem? Jesu li njemački saveznici imali izbora? Treba analizirati i naziv toga zakona: je li se bugarska (ili bilo koja druga) nacija zaista trebala štititi od Židova?

III–21. Bugarski zastupnici prosvjeduju protiv odvođenja Židova⁵⁵

(...) Ima glasina da bugarske vlasti hoće protjerati te ljude iz naše zemlje. Te glasine su, po svoj prilici, neosnovane i zlobne, jer su ti ljudi bugarski građani i protjerivanje bi imalo negativne posljedice ne samo stoga što bi obilježilo nacionalni karakter Bugarske, nego bi utjecalo i na buduće međunarodne odnose.

Mala nacija nema slobodu zanemarivati moralne obzire. Snažan moralni karakter naše je najjače oružje protiv budućih nepravdi. On je za nas vrlo značajan, jer se Vi, dragi Premijeru, svakako sjećate da smo ne tako davno i mi patili zbog teških moralnih i političkih posljedica pojedinih moralno iskrivljenih zakona koje su

formulirali neodgovorni pojedinci.

Koju bugarsku vladu želimo opteretiti takvom odgovornošću za budućnost?

Židovi su u Bugarskoj malobrojni; snaga države je moćna, država je naoružana mnogim zakonskim sredstvima kojima svladava svaki kriminalni element, bez obzira na njegovo podrijetlo. Stoga nema potrebe posezati za novim i iznimno okrutnim mjerama koje mogu voditi budućim optužbama da je Bugarska sudjelovala u masovnu ubojstvu. Držanje sadašnje bugarske vlasti omogućit će te optužbe, ali one će narodu Bugarske ostati u naslijeđe sada i u budućnosti. Rezultate te politike lako je predvidjeti i zbog toga ju se ne smije dopustiti. Za nas će biti nemoguće dijeliti ikakvu odgovornost za to. (...)

Оцеляването. Сборник документи 1940–1944 str. 216–218

Ovo je prosvjedna izjava (od 26. prosinca 1943.) koju su potpredsjednik 25. zasjedanja bugarske Nacionalne skupštine D. Pešev i četrdeset dva zastupnika uputili premijeru, protiveći se odvođenju Židova. Inzistirali su da nove protužidovske mjere treba zasnivati na stvarnim političkim interesima i na etičkim stavovima bugarskoga naroda. Oni postavljaju pitanje hoće li vlada preuzeti golemu, povijesnu odgovornost za odvođenje nevinih osoba kako bi služila stranoj sili.

Komentiraj sljedeću rečenicu: “Mala nacija nema slobodu zanemarivati moralne obzire.” Znači li to da velike nacije imaju tu slobodu? Što je brinulo autore prosvjedne izjave u odnosu na budućnost?

⁵⁵ U skladu s dogovorom između Bugarske i Njemačke od 22. veljače 1943., s područja koje je Bugarska okupirala (gotovo cijela današnja Republika Makedonija, dijelovi južne Srbije te dijelovi sjeveroistočne Grčke) trebalo je deportirati 20000 Židova. U ožujku 1943. njih približno 15000 deportirano je u koncentracijski logor Treblinka. Bugarska vlada nije deportirala bugarske Židove.

III–22. Zapovijed Vojnog zapovjedništva, Beograd

25. april 1941.

VOJNA KOMANDA BEOGRAD

NAREDBA

- 1) Svi Jevreji nastanjeni u Beogradu mogu kupovati životne namirnice i drugu robu na trgovima i pijacama svakoga dana samo od 10,30 časova pa nadalje. Trgovci im ne smeju ranije prodavati.
- 2) Na javnim česmama i ostalim mestima gde čekaju u redu građani, Jevreji se mogu uvrstiti u red tek pošto se ostali građani arijevcima snabdeju sa odnosnim potrebama.
- 3) Svima trgovcima se zabranjuje, da povećanim cenama i uopšte ispod ruke prodaju životne namirnice i drugu robu Jevrejima.
- 4) Jevreji koji se ogreše o gornju naredbu kazniće se do 30 dana zatvora ili novčanom kaznom do din. 10.000. Po oceni biće upućeni i u koncentracione logore. Istom kaznom biće kažnjeni i trgovci pomenuti u članu 3) ove naredbe.
- 5) Za izricanje kazni po ovoj naredbi nadležna je Policija u Beogradu, odnosno njeni kvartovi.

Ova naredba stupa odmah na snagu.

Naređeno 25. aprila 1941. godine u Beogradu.

Pukovnik i komandant
Von KAISENBERG

Božović, Beograd pod komesarskom upravom 1941.,
str. 54

Zašto je Židovima bilo zabranjeno kupovati namirnice prije 10.30 ujutro? Kako je kažnjavan onaj tko nije poštovalao tu zapovijed?

III–23. Ion Antonescu osuđuje pogrom u lašiju⁵⁶

4. srpnja 1941.

Zapovijed br. 255 generala Iona Antonescua, vođe države, vojnim i žandarmerijskim postrojbama u zemlji, u vezi s krvavom osvetom nad židovskim stanovništvom u lašiju.

Neredi koji su se prije nekoliko dana odigrali u lašiju bacili su krajnje nepovoljno svjetlo na vojsku i vlasti.

Prilikom povlačenja iz Besarabije, za vojsku je doista bilo sramota bez reakcije prihvatiti uvrede i napade Židova i komunista. Sramota je još veća kad vojnici, na vlastitu inicijativu i duže vrijeme pljačkaju, zlostavljaju ili napadaju židovsko stanovništvo i nasumice ubijaju, kao što se dogodilo u lašiju.

Židovi su stoljećima otimali od rumunjskog naroda, siromašili ga, špekulirali i zaustavljali njegov razvoj. Neporecivo je da se rumunjski narod mora osloboditi ove kuge, ali samo vlada ima pravo poduzeti potrebne mjere. Te se mjere provode i bit će nastavljene u skladu s pravilima koja ću ja odrediti.

Ne može se svaki građanin ili svaki vojnik upustiti u rješavanje židovskog pitanja tako što će krasti i ubijati.

Takvim postupcima svijetu pokazujemo da smo nediscipliniran i neciviliziran narod i bacamo vrlo neugodno svjetlo na državni autoritet i prestiž.

Ovime u potpunosti obustavljam svaku akciju poduzetu samoinicijativno i proglašavam vojne i civilne vlasti odgovornima za striktno provođenje ove zapovijedi. Onima koji se ogriješe ili su se ogriješili o gornju zapovijed sudit će se i dobit će najteže kazne propisane zakonom.

General Ion Antonescu

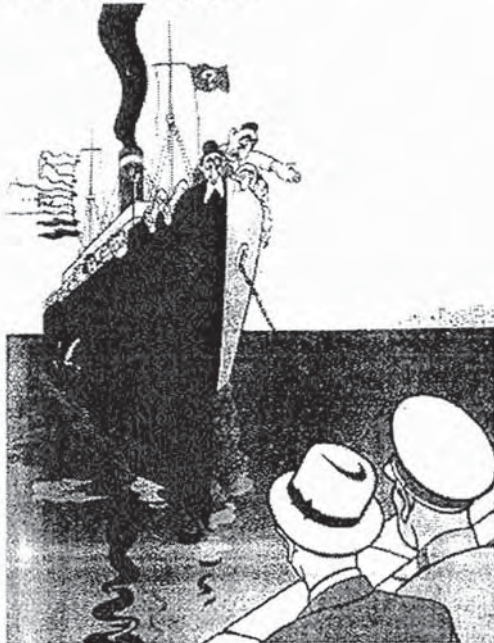
Evreii din România între anii 1940–1944, sv. II., dok. 98

⁵⁶ Tridesetoga lipnja 1941. rumunjska vlada objavila je da je 500 "židovskih komunista" strijeljano u lašiju, jer su otvorili vatru na rumunjsku i njemačku vojsku. Zaista, čini se da su 28. - 29. lipnja na trupe ispaljeni meci. Nije bilo žrtava, ali su se širile glasine da se Židovi komunisti spremaju s leđa napasti vojske na bojišnici. Tisuće Židova je uhićeno, neki su ubijeni. Zapovjednik 14. rumunjske divizije oslobodio se uhićenih Židova tako što ih je deportirao. Prema službenim podacima, od ukupno 4430 ljudi deportiranih u dva vlaka, oko polovice je preživjelo.

❓ Kakav je bio službeni stav Iona Antonescu spram pogroma u lašiju? Pokazuje li osuda nereda u lašiju prožidovski stav? Tko je proglašen odgovornim za rješavanje židovskog pitanja u Rumunjskoj? Iako Antonescu optužuje židovsku manjinu za poduzimanje akcija protiv rumunjske vojske, on izjavljuje da je protiv upuštanja u "konačno rješenje" židovskog pitanja. Slažeš li se da je u pitanju bila samo reakcija na pojedinačne akcije krađe i zločina? Kakvi mogu biti rezultati takva stava vođe države? Koje je tvoje mišljenje o kolektivnoj krivnji?

Sl. 40. Turska karikatura

Gazetelerden: Bir vapur dolusu Yahudi muhaciri İzmir limanından geçti...

Yahudi - Açız, parasiziz.. Allahşkiniza beş dakika karaya çıkmamıza izin verin da zingın ulup yelelim!..

Akbaba, 24 Ağustos 1939

Akbaba, 24. kolovoza 1939.

🔑 Prijevod: Brod pun Židova uplovlja u izmirsku luku. Židov: "Nemamo novca! Gladni smo! Dopustite, molim Vas, da se iskrcamo na pet minuta, pa da se vratimo na brod kao bogati ljudi!"

❓ Koji je smisao ove karikature? Kakav stereotip ona zastupa?

Sl. 41. Turska karikatura

Bali, Cumhuriyet'in Yurttaşlar?

🔑 Hobotnica koja drži u zagrljaju svijet predstavlja Židove (objavilo Anticisionističko društvo Turske): "Opasnost koja okružuje svijet – svjetsko židovstvo – cionizam. Nema mira na zemlji dok postoji ta kuga."

III–24. Koncentracijski logor Sajmište, Beograd

Iz iskaza Hedvige Schönfein, zatvorenice Judenlagera Zemlin (logora Sajmište)

Odmah po našem dolasku u logor Nemci su saopštili da će se logor postepeno isprazniti, jer će na Sajmište dovesti komuniste, ali nisu hteli reći kuda će nas odvesti... Za prve transporte pozivali su lica da se dobrovoljno jave, i to su prvo pozivali grupu sa kojom sam i ja došla – Jevreje iz Kosmeta. (...)

Onima koji su bili određeni za transport, naređeno je – ili, tačnije, ljubazno savetovano – da najvrednije stvari ponesu sa sobom, a da sve ostalo brižljivo upakuju i na paketu stave svoju tačnu adresu. (...)

Tako su ti transporti odlazili skoro svakog dana. Nedeljom i praznicima obično nije bilo transporta, ali je bilo dana kada je automobil dolazio i dvaput. Šofer sivoga automobila ulazio je često u sâm logor, sakupljao decu oko sebe, milovao ih, uzimao u naručje i delio im bombone. Deca su ga volela, i uvek kad bi došao, trčala mu u susret po bombone. Niko u logoru nije slutio da ljude odvođe u smrt. Čvrsto se verovalo da se radi o preseljenju u neki radni logor.

Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Židova u Jugoslaviji, str. 33 i 34

Na okupiranom teritoriju Srbije bilo je oko 17 800 Židova. Oko 6320 Židova iz Srbije nestalo je u logoru na Sajmištu u Beogradu. Za potrebe logora na Sajmištu dovezen je iz Njemačke poseban kamionet s plinskom komorom. Osim logora na Sajmištu, većina Židova muškaraca usmrćena je, zajedno sa Srbima i Romima, u masovnim strijeljanjima talaca 1941. i u prvoj polovici 1942. Tu zločinačku akciju organizirala je i sustavno izvodila njemačka vojska (uglavnom njemačka regularna vojska Wehrmacht).

Komentiraj ponašanje vozača sivog kamioneta. Je li on znao što se događa unutra?

SI. 42. Nepoznata djevojčica čeka na deportaciju blizu Celja u Sloveniji

III–25. Patnje mlade Židovke iz Sarajeva

Svedočenje Hibe Zildžić-Čehajić

Stravični događaji koji su nastupili izbijanjem rata definitivno su uobličili fizionomiju hiljada mladih Sarajlija, među njima i velikog broja ženske omladine. Imala sam šesnaest godina i pohađala šesti razred gimnazije. U gradu su prvo bile raspuštene škole, a u školske zgrade se uselila vojska. U mom komšiluku stanovalo je dosta Jevreja. Imala

sam blisku drugaricu Reginu Finci. Majka joj je tada držala malu trafikku na uglu Bašćaršije. Posjećivala sam ih i gledala kako danima strepe na svaki šum, na svaki korak, u očekivanju kada će ih deportovati u koncentracijski logor. Stvari su im stajale spakovane. Jednog dana su ih odveli u sabirni logor, iz kojeg je Regina uspjela da pobjegne i da se skloni u našu kuću. Nažalost, i pored našeg nagovaranja da je sakrijemo, ona nije imala snage da se otrgne od porodice. Ponovo je otišla u logor da podijeli sudbinu sa svojim najbližim. Taj progon jevrejskog stanovništva i atmosfera užasa u njihovim porodicama, koju sam i neposredno doživljavala, ostali su kao jedan od najsnažnijih dojmova koje nosim iz tog perioda. U grad su počeli prodirati glasovi o koncentracionim logorima Gradiška i Jasenovac i deportovanju i mučenju komunista i rodoljuba. Stizale su vijesti o monstruoznim pokoljima srpskog stanovništva po selima, o bacanju u jame i ponore, o spaljivanju sela, a nešto kasnije i vijesti o četničkom pokolju Muslimana u krajevima prema Drini, o krvavim rijekama, spaljenim selima i gradićima, o stanovništvu čitavih naselja u bezglavom bjekstvu bez igdje ičega. U grad su počeli pristizati muhadžiri – izbjeglice iz krajeva oko Foče, Rogatice, Višegrada. Muslimanske porodice primale su izbezumljenu djecu koja su ostala siročad. Navodim samo djeliće te užasne atmosfere kako sam je ja doživjela. To je, dakle, bio fašizam na djelu, u svoj svojoj svireposti i izopačenosti.

Albahari i dr. (ur.), str. 495–496

 Procijeni ponašanje Regine Finci. Što bi ti učinila/učinio da si bila/bio na njezinu mjestu? Je li odluka koju je donijela bila lagana? Što ti ovaj izvor govori o ustrajnosti ljudskog duha u okolnostima represivnog režima?

III–26. Protužidovske mjere u Grčkoj

Bilješke o trenutnom stanju grčkih Židova - A. L. Molho

Kairo, 12. listopada 1943.

Protužidovske mjere i kvislinške vlade

(...) Ostaje činjenica da su Židovi u Grčkoj do veljače ove godine uživali, de jure i de facto, isti status kao svaki drugi grčki građanin. Mjere protiv Židova, koje su od gornjeg datuma nadalje usvojene u Solunu i u cijeloj Makedoniji potječu isključivo od njemačkih okupacijskih vlasti. Te su vlasti, prema vlastitom priznanju, postupale u skladu s veoma detaljnim zapovijedima dobivenim s visokih instanci. Grčke su vlasti nepopustljivo odbijale poistovjetiti se s tim mjerama. Pravoslavna crkva podigla je glas protiv njih (Memorandum arhiepiskopa Atene njemačkim vlastima). Vođe političkog svijeta, kao i profesionalne i pučke organizacije odmah su se poistovjetile s tim prosvjedom. Pritisak grčkog javnog mnijenja bio je tako jak da je kvislinški premijer, g. Ioanis Rallis, bio prisiljen izjaviti kako će intervenirati u korist židovskog elementa. Nije poznato je li održao obećanje. U svakom slučaju, ono nije došlo do izražaja na služben način.

Documents of the History of the Greek Jews, str. 280

Kada su u Grčkoj uvedene mjere protiv Židova, niz različitih organizacija i institucija, uključujući crkvu, atensku policiju i komuniste, pružio im je djelotvornu i jasnu potporu. EAM, najsnažnija među grčkim organizacijama otpora, bila je najdjelotvornija u pružanju pomoći Židovima da se sakriju ili pobjegnu, kako bi preživjeli. Pripadnici ove organizacije ometali su planove nacista uništavajući podatke o Židovskoj zajednici u Ateni, a pomogli su i rabinu da prijeđe na EAM-ov teritorij. EAM-ov ilegalni tisak redovito je objavljivao pozive stanovništvu da pomaže židovskim sugra-

đanima, dok je sama organizacija omogućavala grčkim Židovima prebacivanje na Bliski istok, a uz to je novačila i dobrovoljce u svoje redove. Pravoslavna crkva također je pomagala Židovima nastojeći zaustaviti deportacije. Arhiepiskop Damaskin susreo se s opunomoćenikom Reicha u Grčkoj i uložio snažan prosvjed u vezi s mjerama koje se poduzimaju protiv Židova u Solunu (v. dokument I–40).

Kako su grčke vlasti reagirale na mjere poduzete protiv solunskih Židova?

III–27. Dio iz uspomena jednoga grčkog Židova iz Soluna (1941. – 1943.)

U prvim danima srpnja 1942. solunske novine objavile su službeni proglas Njemačkoga vojnog zapovjedništva za Solun i Egej, prema kojem su se svi muškarci Izraeliti obvezni pojaviti na Trgu Elefterias u subotu 12. srpnja ujutro, pod prijetnjom oštrih kazni u slučaju neodazivanja. Bila je to prva manifestacija antisemitske politike u Solunu od početka okupacije. [...] Okupljene su teško zlostavljali njemački časnici i vojnici. Neki Židovi, koji su zakasnili, okrutno su udarani rukama, nogama i bičevima. Jedna skupina njemačkih mornara pokazala se iznimno okrutnom u ovim akcijama. Članovi njemačke vojne policije (F.G.) puštali su svoje buldoga na Izraelite koji su se usudili pušiti ili pokriti glavu kako bi se zaštitili od vrućega srpanjskog sunca. Druge, koji bi sjeli na tlo zbog umora nakon čekanja od nekoliko sati, njemačka vojna policija tukla je dok ne bi prokrvarili. Drugi Izraeliti bili su prisiljavani po nekoliko sati izvoditi teške tjelesne vježbe, a prijeto im se batinama ako stanu. Napokon, neke skupine Nijemaca prisiljavale su Izraelite da rade ponižavajuće akte (salto) pred očima radoznalih kršćana. Nijemci i novinari fotografirali su cijelu predstavu, fotografije bi se već

sljedećeg dana pojavljivale u grčkom tisku, s tipičnim antiizraelitskim opisima. (...)

S vremenom je bilo sve više proizvoljnih akcija protiv Izraelita, recimo prisilno izbacivanje petnaest vlasnika trgovina (povrtlara, trgovaca, mesara i dr.) sa središnje tržnice u ulici Cara Iraklija i njihova zamjena trgovcima kršćanima koji su premješteni iz drugih dijelova grada. Ovakav način, koji je odgovarao trgovcima kršćanima, budio je apetite kod drugih konkurenta Izraelita i Nijemci su neprestance intervenirali izbacujući trgovce Izraelite sa središnjih lokacija i dovodeći na njihovo mjesto trgovce kršćane koji su ili bili u prijateljskim odnosima s Nijemcima, ili su bogato potkupili neke poznate posrednike.

Giakoel, str. 57–58, 98–99

Analiziramo li čimbenike koji su utjecali na broj preživjelih Židova u različitim židovskim zajednicama u Grčkoj, trebamo uzeti u obzir udaljenost od najbližih krajeva pod kontrolom pokreta otpora i nazočnost djelatnoga antifašističkog pokreta, stupanj asimilacije u društvo i prihvaćenosti u društvu, i sposobnost i volju lokalnih vlasti. Većina Židova koji su preživjeli govorili su grčki i živjeli u istim četvrtima kao i grčko pravoslavno stanovništvo. Stupanj asimilacije ne samo da je otežavao njihovo lociranje, već je utjecao i na želju ostalog stanovništva da im pomogne. Razlog što je većina grčkih Židova koje su nacisti pogubili tijekom Drugoga svjetskog rata potjecala iz Soluna nije ležao u činjenici da je to bila daleko najveća židovska zajednica u Grčkoj (oko 50 000 od 73 000 Židova u Grčkoj živjelo je u Solunu), nego se to može pripisati i okolnosti da su solunski Židovi govorili španjolski “sefardski” (ladino) i uglavnom živjeli odvojeno od grčkoga pravoslavnog stanovništva. Židovsko stanovništvo ovoga grada deportirano je uglavnom u Auschwitz. Samo 17 posto Židova koji su živjeli u Grčkoj prije rata preživjelo je nacističku vladavinu.

? Kakvo je tvoje mišljenje o ponašanju grčkih trgovaca koji su preuzeli trgovine koje su prije toga pripadale Židovima?

Sl. 43. Koncentracijski logor Banjica u Beogradu

Zločini fašističkih okupatora, str. 211

Sl. 44. Koncentracijski logor Uštica, 1942. (dio logorskog kompleksa Jasenovac)

Mataušić, Jasenovac 1941–1945.

Skupina žena i djece ispred "Kuće leleka".

? Opiši fotografiju. Kakvi se osjećaji vide na licima zatvorenika? Objasni ime "Kuća leleka".

III–28. Pismo Rozalije Kramer Pavelićevu uredu 20. listopada 1941.

Majka sam 17. god. kćerke Bele zvane Beluške. Moja kćer je uhapšena 1. srpnja 1941. god., potpuno bezrazložno t.j. sa ostalim hapšenjima, koja su uslijedila proti Židova i Židovki iz Kustošije gdje imamo malu trgovinu mješovitom robom.

Nekoliko dana nalazila se je moja kćerka u uzama redarstva u Petrinjskoj ulici, te sam joj tamo i jelo nosila.

Jednog dana kada sam donijela onamo jelo, izjavili su mi, da jelo ne mogu primiti, jer da se ona više kod redarstva ne nalazi. Od tog časa nijesam više mogla uopće saznati, gdje se moja kćer nalazi, te joj se zameo svaki trag. Koliko znam ne nalazi se ni u jednom od postojećih logora, barem nisam mogla saznati, tako da već uopće sumnjam, je li još na životu.

Napominjem, da se moja kćerka politikom nije nikada bavila, da živi od svog djetinjstva samnom u Kustošiji, te da mi pomaže u mojoj trgovini. Moja kćer je bila mlada i vrlo dobra djevojka, te ju je cijelo pučanstvo u Kustošiji vrlo voljelo, jer je prema svakome bila ljubazna, uvijek nasmiješena i spremna svakome pomoći.

Molim, da me se obavijesti, što je sa mojom kćerkom, je li ista na životu, te u koliko jeste u kojem se logoru nalazi da bi joj mogla poslati, barem malo toploga rublja, jer nemože u jednoj lahkoj ženskoj haljini u kakvoj je otišla provesti cijelu zimu.

Napominjem da je moj suprug šlogiran, te da osim Beluške imam još dvoje čisto male djece, oko kojih još imam mnogo brige i posla, tako da mi je nemoguće svladati sama cijeli posao, a moja starija kćer bila mi je jedina pomoć.

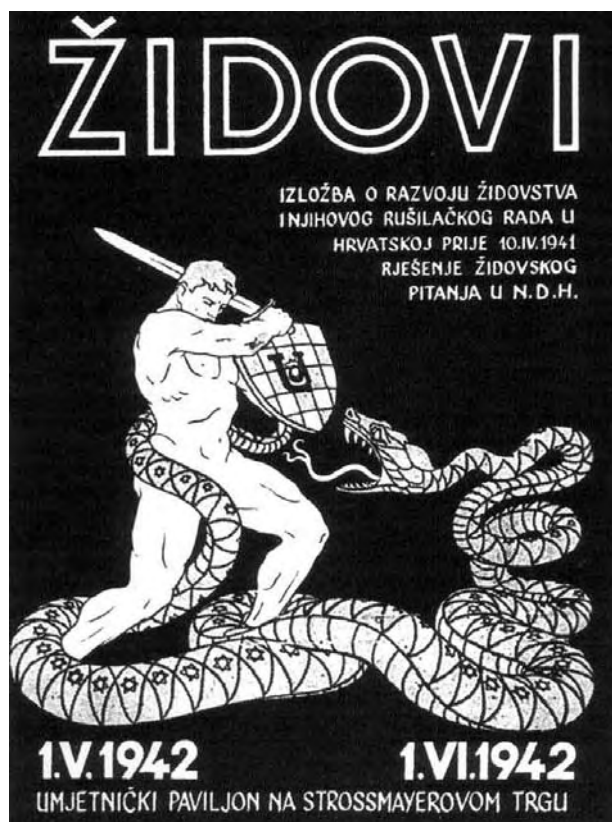
Goldstein, 365–366

Kad je ovo pismo napisano, Bela je već bila ubijena.

? Kako gospođa Kremer objašnjava svoj zahtjev? Zašto ne kaže izravno da je učinjena velika nepravda, tj. zločin? Misliš li da su u nekim slučajevima i same žrtve počinjale prihvaćati zločinačku stvarnost kao nešto normalno? Isto se pitanje postavlja u vezi s onima koji su počinili zločine, kao i onima koji su bili šutljiva većina.

Sl. 45. Naslovnica kataloga protužidovske izložbe u Zagrebu 1942.

? Opiši ilustraciju i njezino značenje. Je li neka takva protužidovska izložba bila održana u tvojoj zemlji? Možeš li zamisliti kako je izgledala?

ČETVRTO POGLAVLJE: **Ljudska solidarnost**

Cilj je ovoga poglavlja unijeti tračak optimizma u mračna zbivanja rata i pokazati da čak i najtragičnije epizode u povijesti čovječanstva nisu bile lišene humanosti, da je čak i u najkaotičnijim ratnim okolnostima bilo ljudi spremnih pomoći, katkad i uz rizik i dovodeći u opasnost osobnu sigurnost i živote.

K tome, ovo poglavlje sadrži nekoliko izvora koji prikazuju neuobičajeno, neočekivano ponašanje u ratnoj svakodnevnici. Ti izvori prikazuju situacije koje s moralnog stajališta nisu bile jednoznačne: one nisu uvijek bile jasne i upravo stoga daju mogućnost analize i diskusije (recimo: IV–1. i IV–2.). Rasprava će se zasigurno najbolje razviti ako posegnemo za metodom uživljavanja u događaj tj. ako učenici preuzmu uloge stvarnih osoba iz pojedinog izvora i pokušaju predvidjeti svoje ponašanje u opisanoj situaciji, te shvatiti njihove osjećaje u opisanim okolnostima.

IV-1. Razgovor između partizana i ustaše

“Što trošiš moju municiju, mater ti ustašku!”

On, naime, ustašku municiju već unaprijed smatra svojom i žao mu je svakog ispaljenog metka.

“Dođi po nju, ne boj se, majku ti tvoju!” odgovara ustaša.

Ali to je samo uvod u dalji sadržajni razgovor, koji ima pretežno “politički” karakter. (...) U postojanje partizana ustaša ne vjeruje, i sve nas smatra četnicima. Četnici i odmetnici, a sve je jedno te isto, i svi se bore protiv Hrvata u korist Srba i Židova. Zatražio je (ustaša) od Svrabe da opsuje kralja Petra i kraljicu Mariju, kao dokaz da nije četnik. Svrabo mu je s najvećim užitkom ispunio želju, ali je odmah zatražio od ustaše da opsuje Pavelića. (...) I baš u času kad je ustaša umuknuo, jer nije htio ni mogao opsovati Pavelića, i kada mu se ponovo obratio, neki je čarkar raspalio na njega rafal. Nije ga, doduše, pogodio, ali ga je prekinuo u pol riječi i Svrabo se zavuču u zaklon.

“Jesi ranjen?” upita ga njegov ustaša zabrinuto.

“Nisam!” odgovori Svrabo.

“Što pucaš na njega, majku ti ustašku, vidiš da razgovaram s čovjekom?” okosi se ustaša na onog koji ih je prekinuo. (...)

“Da ga uhvatim, pustio bih ga, časti mi!” izjavi Svrabo velikodušno. Ali u toj njegovoj izjavi nema ni trunke istine. Prije bi vrba grožđe rodila nego što bi Svrabo pustio ustašu.

Šibl 2, str. 203–204

Na nekoliko mjesta Ivan Šibl opisuje iznenadne i neočekivane izraze poštovanja između pripadnika zaraćenih vojski u Hrvatskoj. Silovite borbe odigrale su se u Slavoniji početkom 1943. U svojim bazama u Voćinu, neprijatelji (u ovom slučaju partizani i ustaše) nalazili su se na udaljenosti od šezdesetak metara zračne linije, tako da su vojnici dviju vojski mogli komunicirati bez poteškoća. Šiblov partizanski

zapovjednik Milan Svrabić Svrabo često je razgovarao s jednim od ustaša. Ovo je jedan od razgovora koji je počeo pucnjem s ustaške strane.

? Jesu li, po tvom mišljenju, takvi razgovori bili uobičajeni na drugim bojištima i u drugim ratovima, ili je to bio samo hir vojnika kojima je bilo dosadno pa su se malo zabavljali? Odobravaš li takve razgovore? Što misliš o naklonosti koja se razvila između dvaju vojnika? Koliko daleko seže ta naklonost? Misliš li da bi ti vojnici bili spremni na čin kojim bi onome drugom spasio život? Je li Šibl u pravu kad u svojem završnom komentaru tvrdi da je takvo što nemoguće?

SI. 46. Plakat iz rumunjskih novina: Spasite siročad

„Universul” br. 249, 12. rujna 1943.

 Ovaj plakat nastoji potaknuti građanstvo da pomogne siročadi. Koji su događaji bili glavni uzrok da mnoga djeca postanu siročad? Jesu li političari poduzeli ikakve mjere glede uzroka?

IV-2. Proslava imendana u koncentracijskom logoru

Gazda (logora) je nekoliko dana prije toga kuharima nabacio: "Baš ćemo vidjeti kako će se iskazati na imendan." O momemu je držanju ovisilo hoću li ispasti kao "čovik" ili kao "kenjac". (...)

Pomeo sam ćeliju, pospremio stol, napravio red na prozoru, nabacao u peć nešto kartona od kutija i malo trijeska, iz kuhinje posudio par čaša – još je samo trebalo izvjesiti sliku Pavelića, pa bi ova samica mogla poslužiti kao soba za primanje uglednika.

(...) S Gaonom sam dogovorio da mi se navrati kada odu ovi uglednici, pa da se kao ljudi uz čašu vina porazgovaramo. Ti gadovi ne bi htjeli sjesti s njime za stol, jer je Židov. (...)

Okolo deset sati otvoriše se vrata i u sobu uđe njih četvoro na čelu sa zastavnikom.

– Spremni! Gospodine doktore, čestitam!

– Hvala, lijepi moj Ante, srce moje iz njedara! Baš mi je drago, k'o da mi je sultan došao! (...) Eh, baš je lijepo što ste došli! Kakav bi to bio imendan bez ovakvih po izbor ahababa? (...)

Natočih čaše, kucnusmo se, poljudikasmo, budučki, strogo hrvatski. Daj bože, da se dogodi ne nađemo u Zagrebu, pa da se napijemo k'o ćuskija i da se vozamo od birtije do birtije.

– Doktore, volite li lumpati?

– A tko ne voli? Nema gorega čovjeka nego koji sjedi na parama. Dok imaš, troši, zabavljaj se, tjeraj kera! Ih, sunce mu, neću vam nikad zaboraviti što ste došli. Dogodine moramo udesiti da se opet nađemo zajedno, ali po mogućnosti ne u ovoj kući. Uzet ćemo nekog ciganina, pa neka nam svira i pjeva – uz svirku i pjesmu bolje se pije.

– Gdje su ti cigani, đavo te odnio? Nema ih više – nasmija se Gazda.

– Što? Valjda niste potamanili i svirače? Ja se s tim ne slažem. Nenadoknadive ljude treba štedjeti – tko će zamijeniti svirca ciganina?"

Tako je razgovor na proslavi imendana skrenuo na tematiku genocida:

"Ustaška vlast, čisteći zemlju nožem, maljem, vatrom i olovom, smatrala je naime, svojom dužnošću da i cigane istrijebi. U novinama su objavljene bilješke kako se temeljito rješava cigansko pitanje. Cigani se više neće uokolo skitati, varati po sajmovima, krasti djecu. (...)

– Što su vam cigani smetali? – [upitao je Jakovljević svoje goste] – oni barem nisu političari.

– A što će nam cigani? – [odgovara jedan od "gostiju"] – niti rade niti vojsku služe. Ako je baš do toga, ja bih prije Vlaha (Vlah = Srbin, u ovom slučaju) ostavio. On barem ore i kopa... ako se prorijede, neće biti opasni. (...)"

Zatim je Jakovljević, kao čovjek literature, gostima recitirao pjesme. Istodobno se iz podruma čula buka; ustaše su mučile nekog od zatočenika.

"Morao sam se savladati da se ne zagrcam. Dok ponavljam pjesnikov uzdah za slobodom, sam bez nje, u ime te slobode izvršen je istoga časa još jedan zločin. (...) Morao sam se prenavljati, praviti se glupim, kao da ne znam što se zbiva u sobi ispod nas. (...)"

Jakovljević, str. 173–179

Ilija Jakovljević, logoraš u Staroj Gradiški, imao je poseban status u logoru. Kao predratni hrvatski domoljub koji je "malo skrenuo s linije", ali će se možda u budućnosti i pridružiti ustašama, on je uživao povjerenje logorskih čuvara. Usprkos tome, u svakom je trenutku mogao pasti u nemilost i biti na mjestu strijeljan – kao što se mnogima događalo. Stoga je morao održavati prividno prijateljske odnose s čuvarima i s upravom logora. Tako je bio prisiljen pozvati cijelu upravu logora u svoju ćeliju – na proslavu svojega imendana.

 Smatraš li ponašanje “zatvorskog osoblja” neobičnim i neočekivanim? Jesu li se oni, po tvom mišljenju, ponašali na isti način i prema drugim zatvorenicima? Zašto je Jakovljević imao donekle povlašten položaj u logoru? Što misliš o “neobaveznim razgovorima” koje su vodili zatvorenik i njegovi gosti? Stavovi koji su ustašama bili normalni Jakovljevića su užasavali – ali on to nije smio pokazati. Što misliš o njegovu ponašanju? Što bi ti učinila/učinio na njegovu mjestu?

IV-3. Pismo intelektualaca upućeno I. Antonescu (travanj 1944.)

U ovom trenutku, kada užasna nevolja prijete našem narodu, mi, članovi Rumunjske akademije i profesori sveučilišta u Bukureštu, Iaşiju i Cluju, svjedoci narodnog egzodusa i uništavanja rumunjskih sela i gradova, pretvorenih u bojna polja, odlučili smo, poslije dugog razmišljanja, obratiti Vam se ovim apelom. U postojećim uvjetima, naša bi šutnja bila zločin. Dužnost nam je izreći svoje iskrene misli pred vođom države: moramo odmah završiti rat s Rusijom, Velikom Britanijom i Sjedinjenim Državama...

Gospodine Maršale,

Bombardiranje glavnog grada, uništavanje drugih gradova, upozorenja primljena od Londona, Washingtona i Moskve, pretvaranje Moldavije u bojno polje – sve su to znaci neposredne propasti. Rumunjski narod, iscrpljen ratom predugim za njegove kapacitete, više se ne može boriti. Izadite na ulice i pitajte prolaznike, idite u sela i gradove, slušajte glas ljudi. Svuda ćete vidjeti očaj u očima ljudi i isti odgovor: NE. Za što se trebamo boriti? Životni interesi naše države i našeg naroda zahtijevaju žuran prekid rata, ma koliko to moglo biti teško. Žrtva koju će Rumunjska morati podnijeti bit će mnogo manja i manje mučna od nastavka rata.

Scurtu et al., str. 439–440

 Prevladavajuća politika tolerancije političke opozicije motivirala je mnoge političke, kulturne i druge ličnosti da se prosvjednim pismima obrate državnom vođi i tim putem izraze svoje nezadovoljstvo politikom koju vodi vlada. Takvo djelovanje, u načelu, nije bilo praćeno represijom.

 Koji je društveni položaj autorā ovoga pisma? Kakav je stav autorā pisma prema glavnim političkim problemima u Rumunjskoj 1944.? Je li to samo stav ovih autora? Jesu li autori riskirali pišući ovo pismo?

IV-4. Izvadak iz pisma predsjednika vlade Grčke (7. listopada 1943.) njemačkim vlastima

ŠEF KABINETA

Urudžbeni broj E 312 1/10 POVJERLJIVO
Njegovoj Ekscelenciji predstavniku Reicha u
Grčkoj Dr. G. A. Altenburgu

Atena, 7. listopada 1943.

Vaša Ekscelencijo,

Zapovjednik SS policije u Grčkoj izdao je zapovijed za sve grčke građane izraelitske vjere da se prijave radi registracije. Vijest da je izdana takva zapovijed stvara kod mene dojam da će se mjere protiv Židova, koje je poduzelo vojno zapovjedništvo u Solunu, ovdje ponoviti protiv grčkih građana židovskog podrijetla.

[...] Mogućnost da grčki građani, koji su oduvijek živjeli na grčkoj zemlji, budu preseljeni u nepoznate krajeve ispunjava žalošću i grčku vladu i svako grčko srce.

Izraeliti stare Grčke (Grčke kakva je bila prije balkanskih ratova) u potpunosti su, jezično i povijesno, integrirani u lokalno stanovništvo i dali su pjesnike koji se ističu svojim grčkim duhom.

Kao zakoniti građani uvijek su se borili za Grčku i mnogi od njih istaknuli su se u bitkama. Njihova marljivost, sposobnost i osjećaj dužnosti pomogli su im da zablistaju kao državni službenici, osobito kao suci i vojnici. Uvijek su uspješno rješavali teške državne poslove i odano se borili za unapređenje interesā zemlje.

Grčka crkva uvijek je pružala zaštitu izraelskoj zajednici u Grčkoj i nadahnjivala grčki narod duhom tolerancije i plemenitosti u pitanjima vjere. Izraelska zajednica stare Grčke predstavlja zanemarivu manjinu bez ikakve političke ili kulturne moći.

[...] Nametanje ovih mjera protiv grčkih Izraelita u staroj Grčkoj povrijedilo bi osjećaje naroda čija je duša upila velike tradicije grčkog duha...

Enepekidis, str. 50–51

? Kako je predsjednik grčke vlade objasnio svoj zahtjev? Zašto nije izravno rekao da je holokaust velika nepravda i zločin? Je li preuzeo neki rizik pišući ovo pismo? Što bi ti učinila/učinio na predsjednikovu mjestu?

IV–5. George Enescu⁵⁷ pokušava zaštititi Rome

7. studenoga 1942.

NOTA

Obaviješten sam da se i sâm George Enescu založio u prilog glazbenikā Cigana kod maršala Antonescua, rekavši da će i on poći ako njegovi glazbenici budu upućeni u Bug.

Minoritati etnocolturale. Marturii documentare Tiganii din Romania (1919.–1944.), dok. 281

? Zašto je, po tvom mišljenju, Enescu intervenirao u prilog Roma? Možeš li pogoditi njegove razloge?

IV–6. Memorandum skupine bugarskih brijača i frizera upućen ministrima – u vezi sa Zakonom o zaštiti nacije

11. studenoga 1940.

Poštovana gospodo,

Danas, kada proživljavamo teške dane koji zahtijevaju jedinstvo cijele bugarske nacije, donose se određene odluke protiv Židova, koje ne samo da se protive volji bugarskog naroda, nego su i opasne po njega. Riječ je o odluci da se donese Zakon o zaštiti nacije. Ne znamo hoćete li poslušati naš pravedni glas, koji potječe iz klase koja je dala najviše sredstava i žrtava za dobrobit našeg naroda. Danas mi radimo zajedno s našim zemljacima Židovima i ako zatreba – poginut ćemo zajedno na bojnopolju, kao što su to činili naši i njihovi očevi. Mi u njima ne vidimo ništa loše, ali vi ih hoćete otkinuti od našega tijela lišavajući ih svih njihovih prava. Ako je cilj da se kazne židovski profiteri, onda valja kazniti i naše.

Борбата на българския народ в защита и за спасяване на българските евреи по време на Втората световна война, str. 49

? Postoji li sličan dokument u tvojoj zemlji? Da si ti bio/bila jedan od bugarskih brijača u ono vrijeme, bi li potpisao/potpisala njihov memorandum?

IV–7. Turska pomoć i potpora Grčkoj

Zahvala iz Grčke

Spomenut ću prijepode pisama zahvalnosti, koje sam primio kao odgovor na svoje napore i na nastojanja komisije ustanovljene pod mojim predsjedništvom u našem ministarstvu, da se narodu Grčke i Egejskih otoka, koji je gurnut u stanje gladovanja pod okupacijom za vrijeme Drugoga svjetskog rata, pošalje potpora u hrani:

57 George Enescu, (1881. - 1955.) bio je najveći rumunjski glazbenik i jedan od najdarovitijih glazbenika dvadesetog stoljeća: veliki violinist i skladatelj, istaknuti dirigent, uspješan pijanist, sposoban čelist i slavan učitelj violine.

Pismo gradonačelnika Atene

Ljubazno Vas molim da primite ovaj album grada Atene. Darujem Vam ga kao malen dar za Vašu višestruku pomoć u strašnim vremenima za Grčku i narod Grčke.

Pismo guvernera Hiosa

S radošću sam od gospodina Courvoisiera, predstavnika Crvenog križa i prijatelja naše zemlje, primio obavijest o svim detaljima u vezi s Vašom pomoći u slanju brašna Crvenom križu na Hiosu.

Dopustite mi da, kao guverner ove regije, izrazim svoje oduševljenje i zahvalnost za Vašu ljubaznu pomoć napaćenom narodu malog otoka Hiosa.

Također, ljubazno Vas molim da primite zahvalnost svekolike Grčke i grčke vlade za slanje pomoći sa susjednih obala na naše obale. Veoma smo dirnuti kad vidimo brod Lav (Arslan) s turskom nacionalnom zastavom kako uplovljava u našu luku.

Tijekom svojega povijesnog života naši su narodi godinama živjeli zajedno. Sačuvali smo blisko prijateljstvo i cijenimo uspomene na vašu naciju iz tog doba suradnje. Jer turska je nacija u vrijeme mira i u vrijeme rata, kad god smo se susretali, uvijek na nas gledala kao na braću, prijatelje i voljene rođake. Tijekom ove surove i strašne nestašice kroz koju smo prošli, vi ste nam pružili ruku; potvrdili ste naše mišljenje o plemenitoj turskoj naciji.

Ljubazno Vas molim da primite ovaj mali dar s Hiosa, koji Vam predajem posredovanjem gospodina Courvoisiera.

Erkin, str. 130–31

Erkin je bio službenik turskog Ministarstva vanjskih poslova u vrijeme Drugoga svjetskog rata. U ovom izvještaju iz prve ruke on govori o turskoj pomoći i potpori pruženoj različitim dijelovima Grčke, uključujući i egejske otoke koji su patili zbog pomanjkanja hrane. Ovo su pisma zahvalnosti grčkih vlasti.

Što znaš o povijesti grčko-turskih odnosa? Potvrđuju li ovi izvori stereotipe o mržnji između dviju nacija?

IV–8. Svjedočanstvo umirovljenog veleposlanika Necdeta Kenta u vezi s njegovim spašavanjem turskih Židova u Marseilleu u Francuskoj

Jedne večeri turski Židov iz Izmira, po imenu Sidi Iskan, koji je radio u konzulatu kao činovnik i prevoditelj, došao je vrlo uzbuđen u moju kuću. Rekao mi je da su Nijemci skupili oko osamdeset Židova i odveli ih na željezničku postaju, u namjeri da ih ukrcaju u stočne vagona i prebace u Njemačku. (...) Odmah sam ga pokušao smiriti, a potom sam uzeo najbrže raspoloživo vozilo i odvezao se do željeznikog kolodvora Saint Charles u Marseilleu. Prizor koji sam tamo zatekao bio je nevjerojatan. Došao sam do stočnih vagona, punih uplakanih i ridajućih ljudi. Tuga i gnjev izbrisali su sve ostalo iz moje svijesti. (...)

Kada je časnik Gestapoa, nadležan za željezničku postaju, čuo da sam tu, došao je do mene i na vrlo oštar način upitao što mi treba. S onoliko ljubaznosti koliko sam se mogao natjerati pokazati, rekao sam mu da su ti ljudi turski državljani, da je njihovo uhićenje pogreška i da se ona mora ispraviti tako što će oni odmah biti pušteni. Časnik Gestapoa rekao je da on izvršava zapovijed koju je dobio, i da ti ljudi nisu Turci nego Židovi. Shvatio sam da prijetnjama koje se ne mogu ostvariti ništa ne bih postigao, vratio sam se Sidiju Iskanu i rekao: Dođite, i mi ćemo se ukrcati na vlak. Gurnuo sam u stranu njemačkog vojnika koji mi je pokušao prepriječiti put i zajedno sa Sidijem Iskanom popeo sam se u vagon. Sada je na njemačkog časnika došao red da više i čak moli. Nisam slušao što mi govori i dok je bacao molećive poglede prema nama, vlak se počeo kretati. To je bilo vrlo davno, i ne sjećam se baš najbolje, ali se sjećam da je vlak stao kad smo došli ili u Arles, ili u Nimes. Ne-

koliko njemačkih časnika popelo se u vagon i smjesta došlo do mene. Primio sam ih vrlo hladno, čak ih nisam ni pozdravio. Rekli su mi da je u pitanju pogreška, da je vlak krenuo nakon što sam se ja ukrcao, da će odgovorna osoba biti kažnjena, i čim se iskrcam, mogu se vratiti u Marseille vozilom koje će mi biti osigurano. Rekao sam im da nije u pitanju nikakva pogreška, da je više od osamdeset turskih državljana utovareno u stočni vagon zato što su Židovi, a budući sam ja građanin te nacije i predstavnik vlade koja smatra da vjerska uvjerenja ne smiju biti razlog za takvo postupanje, nema govora o tome da ih ostavim same i da sam stoga ovdje. Časnici su rekli da će sve počinjene pogreške biti ispravljene i pitali su jesu li svi koji su u vagonu turski građani. Svi ljudi oko mene, žene, muškarci i djeca stajali su skamenjeni dok su gledali kako se odvija igra u kojoj je ulog njihov život. Najvjerojatnije zbog mojega odbijanja da učinim kompromis, kao i zbog zapovijedi primljene od nacističkog časnika, svi smo zajedno sišli s vlaka. (...) Nikada neću zaboraviti što se dalje događalo. Spašeni ljudi grlili su nas i rukovali se s nama, s izrazom zahvalnosti u očima. (...)

Shaw, str. 342–344

 Komentiraj kako je veleposlanik riješio situaciju. Je li ugrozio svoj život nastojeći spasiti ove ljude?

Što bi ti učinila/učinio da si bila/bio na njegovu mjestu?

IV–9. Iz dnevnika bugarskog vojnika u Zapadnoj Trakiji – grčkom području pod bugarskom okupacijom

Dvadeset trećeg svibnja 1941. otišli smo u Ksanti da bismo sudjelovali na paradi.

Stanje je ovdje bilo isto kao u Gyumurdjini (Komotini). Gdje god da je vojnički logor, tu su uvijek djeca, stari muškarci i žene, koji dolaze

s tanjurima u rukama. Mi nemamo ni mnogo hrane, niti je ona raznovrsna, ali uvijek smo u stanju dati nešto graha ili vojničke juhe da nahranimo gladne ljude.

U podne se mnogo djece skupilo oko skladišta. Današnji ručak bio je poseban, gladni su mogli uzeti i drugi obrok, a mnogi vojnici dali su svoj obrok djeci. Popeo sam se na drugi kat skladišta i otvorio prozor. Oči su mi se zaustavile na mladoj ženi, možda još djevojci, odjevenoj u crno. Stajala je na susjednom uglu i gledala djecu koja su pažljivo koračala da ne proliju juhu koju su nosila u posudama.

Nije mi bilo teško pogoditi zašto je žena bila u crnini. Sigurno je netko koga je voljela umro u ratu, otac, brat, muž ili voljeni. Ali, što je čekala tamo na uglu? Možda je i ona bila gladna, možda je i ona željela komad kruha?

Iznenada, kao da je odlučila da ne obraća pažnju ni na kakve prepreke, žena je krenula prema ogradi. Nekoliko momaka iz naše čete stajalo je u dvorištu kraj metalne ograde. Žena je prošla kraj njih i čuo sam njezine stidljive riječi:

“Kirie (Gospodine), kruha...”

Bila je na rubu suza i naši su momci to shvatili. Jedan od njih uvukao je ruku u vojničku torbu i dao joj cijeli vojnički kruh. Taj je vjerojatno trebao biti prodan na crnoj burzi, gdje se za kruh moglo dobiti sve: od obezvrijeđenih grčkih drahmi do prstenja i narukvica.

Žena je već odlazila kad je zapovjednički glas zaustavio:

“Achtung! Halt!”

Dobri⁵⁸ i Elena Djurov, str. 159–160

 Možeš li predvidjeti kako je završio ovaj događaj?

58 Djurov, Dobri (1916. - 2002.) – zapovjednik gerilske brigade, general armije, ministar obrane.

IV-10. Stojan Petrov Čomakov, bugarski ministarski opunomoćenik u Bukureštu, priča smiješnu i dirljivu priču o odnosima između rumunjskih vojnika, ruskih ratnih zarobljenika i bugarske zajednice u Rumunjskoj u vrijeme Drugoga svjetskog rata

Nekoliko mjeseci nakon što je Rumunjska ušla u rat, broj ljudi koji su u crkvi bili na misi jedne se nedjelje iznenada povećao kada je stigla skupina ruskih ratnih zarobljenika koje je vodio rumunjski vojnik. On je, kako i treba, nosio pušku s bajunetom na vrhu. [...] Uspravio je pušku pokraj drveta i, kao što je zajedničko svim vojnicima, nastojao je privući pozornost sluškinje koja je na balkonu prašila tepih, očigledno mnogo duže no što je bilo potrebno. Vojnik je, čini se, bio zadovoljan razvojem stvari i procijenio je da su mu izgledi za uspjeh sasvim dobri, jer je, umjesto da skupi povjerene mu zarobljenike i da ih vrati u logor, dopustio da se pomiješaju sa župljanima i s njima stupe u razgovor.

Ubrzo je postalo jasno da postoje uzajamne simpatije i rezultat je bio da su ljudi počeli skupljati novac za zarobljenike i dali im priličnu količinu cigareta. Očigledno, susret je bio uspješan za sve njegove sudionike, uključujući vojnika i djevojku, jer je iduće nedjelje dvostruko veći broj zarobljenika došao u crkvu. Doveo ih je isti vojnik, samo je ovoga puta obukao novu odoru i svježije se obrijao. I djevojka je obukla novu bluzu i brižljivo je četkala odjeću na balkonu. Još jednom je skupljen novac za sirote ratne zarobljenike prije no što ih je njihov čuvar, koji je gotovo zaboravio svoju pušku jer je bio zaposlen slanjem poljubaca djevojci pocrvenjelih obraza, vratio u logor.

Napokon je postalo jasno da će naši posjetitelji početi dolaziti u četama, ili čak bataljunima. Crkveni savjet morao je, na žalost, zamoliti rumunjske vlasti da ograniče broj novih posjetitelja crkve i da naglase kako samo polovica njih mogu biti pušači.

S. Petrov Čomakov, str. 346–347

Zašto rat ne mijenja obične ljudske osjećaje? Igra li nacionalnost ikakvu ulogu u ovom događaju?

IV-11. Grčki Židov opisuje kako su pravoslavni Grci pomagali njegovoj obitelji u vrijeme njemačke okupacije

Usprkos prijetnjama zatvorom, mnogi nežidovi skrivali su svoje prijatelje Židove u svojim stanovima ili su im pomagali u bijegu. Alfred Cohen, atenski odvjetnik, bilježi spontanu potporu prijatelja i susjeda: "Nikad neću zaboraviti strah koji smo osjećali one noći kad sam sakrio svoju mnogobrojnu obitelj u jednoj od tih kuća i kad je objavljeno da su Nijemci izdali zapovijed prema kojoj će svaki Židov uhvaćen u skrivanju biti strijeljan, dok će oni koji ga skrivaju biti poslani u koncentracijski logor.

Tada je jedan od nas rekao da nije u redu što ostajemo u toj kući i dovodimo u opasnost život i mir ljudi u godinama, čak i žena. Njihov je odgovor bio: 'Ne, vi morate ostati. Zašto bi naši životi bili vredniji od vaših?'"

Mazower, str. 287–288

Postoji li sličan primjer iz tvoje zemlje? Što bi ti učinio/učinila u takvoj situaciji?

IV-12. Humani postupak rumunjskog službenika prema Židovima

Ja sam prvi narednik Prisăcaru Gheorghe, načelnik okruga Băcani, koji uključuje i područje u kojem se trenutno nalazite. I uime ovog okruga želim vam reći – dobro došli! Znam kakva previranja muče vaše duše i kakav je bol u vašim srcima pri pomisli da ste u ovim ratnim danima odvojeni od onih koje volite. Znam sve vaše patnje. I savjetujem vam da se ne obeshrabrite, jer bez obzira na to kako se molimo, svi mi imamo istog Boga i nitko nas nije pitao hoćemo li se roditi kao Rumunji, Židovi, Turci ili Bugari. Svi smo mi ljudska bića

i želim vas uvjeriti da će ova vremena proći, da će isto tako proći i ludilo koje danas postoji u ljudskim umovima. Svi ćete se vratiti svojim kućama i svojim obiteljima i misliti o ovim danima kao o ružnim uspomjenama. Poduzet ću mjere smještaja za vas kod ljudi u selu, jer ne možete spavati na zemlji; također ću poduzeti mjere kako biste, dok ste na teritoriju mojega okruga, mogli održavati vezu sa svojimima kod kuće. (...)

Poslije ovoga neočekivanog govora, saslušao je sve naše primjedbe. Ohrabren takvim njegovim nastupom, ispričao sam mu o nehumanom ponašanju policije u Huşiju, koja je nas dvanaestoricu, sam pravedni Bog zna zbog kojih aktivnosti, označila kao "osumnjičene za komunizam", a znajući običaje onog vremena, čovjeku je bilo jasno što nakon toga može očekivati. Obećao mi je da će tijekom našeg boravka kroz dva–tri tjedna na njegovu teritoriju ta kategorizacija nestati.

Valja razumjeti da je ovo divno ponašanje odmah proizvelo očekivani učinak, pa su i vlasti i stanovnici u mjestu Bogdana postupali s nama kao prava braća. Smješteni smo u kuće, dobili smo hranu, žene su oprale i zakrpale naše rublje, i kad smo nakon nekoliko dana dobili zapovijed da napustimo Bogdanu, svi smo bili tužni. Seljaci su nas otpratili do odredišnog sela Băcanija i odvezli našu prtljagu, odbivši bilo kakvu naknadu za tu uslugu.

Istoria României în texte, str. 339–340

Ovaj odlomak pokazuje da deportacija Židova, u kontekstu antisemitske politike koju je vodila Antonescuova vlada⁵⁹, nije nužno imala za posljedicu nestanak ljudskih osjećaja kod svih službenika, kadrova vojske ili žandarmerije. Postoje mnogi primjeri u kojima su službenici pokazali humano ponašanje prema

žrtvama rumunjske državne politike. Skupina Židova okupljena je u dvorištu policijske postaje i odvedena iz Huşija. Nakon tri dana hoda, stigli su u okrug Tutova (20. – 21. lipnja 1941.), gdje su predani načelniku žandarmerijskog okruga, koji im se obratio navedenim govorom.

Je li Gheorghe Prisacaru preuzeo ikakav rizik pomažući deportiranim Židovima? Što mu se moglo dogoditi da su njegovi nadređeni saznali što je učinio? Kako bi se ti ponašala/ponašao na njegovu mjestu? Misliš li da je mogao učiniti više?

IV–13. Bugarski diplomat Ivan D. Stančov priča kako ga je njemački časnik spasio od Gestapoa u Bugarskoj

Ujutro me je probudio neočekivani posjetilac: krupan njemački časnik kopnenih postrojbi. Pozdravio me je i rekao da ga je poslao "Herr Major" sa sljedećom porukom: "Morate smjesta napustiti Sofiju. Smeđi su vas – tako su nazivani pripadnici Gestapoa, zbog svojih smeđih uniformi – krenuli uhititi." Pita sam ga zbog čega je njegov "major", koji je, znao sam, bio pripadnik vojne obavještajne službe u Bugarskoj, toliko zabrinut za mene.

"Weil Sie doch ein Offizier und ein Herr sind!" (Zato što ste časnik i gospodin), odgovorio je čovjek, bodro salutirao i nestao.

Uhvatio sam prvi vlak za Varnu, i dok sam putovao, razmišljao sam o tome koliko je za nas dobro što između Wermachta i nacista postoji toliko neprijateljstvo... Poslije mi je vratar rekao da je jedan sat nakon mojega odlaska došla i tražila me „skupina Nijemaca“.

Stančov, str. 172

⁵⁹ Antonescuova vlada deportirala je Židove, uglavnom iz Bukovine i Besarabije, preko Dnjestra (izvan ratnog rumunjskog teritorija), gdje je organizirala nekoliko deportacijskih logora. U rujnu 1942. vlada je počela vraćati deportirane Židove natrag, a u sljedećem razdoblju nastojala je podržati njihovu emigraciju u Palestinu. General Antonescu smatrao je da židovsko stanovništvo mora biti uklonjeno s rumunjskog teritorija, ali to nije moralo uključiti fizičko uništenje; stoga je emigracija izgledala kao pravo rješenje.

? Je li nužno i valjano "Nijemce" uvijek izjednačavati s "neprijateljem"? Zašto su jedni Nijemci radili protiv drugih Nijemaca? Kakav argument je imao njemački časnik kada je odlučio pomoći Stančovu?

Sl. 47. Turski Židovi stoje ispred turskog konzulata u Parizu 1943. godine, kako bi dobili putovnice i vize da bi se mogli vratiti u Tursku

Židovi iz Osmanskog Carstva i Turske Republike

IV-14. Alfonz Baron, povjerenik tvornice bombona i čokolade "Union", Ravnateljstvu ustaškog redarstva 9. srpnja 1941.

Danas je odvedena Židovka Draga Gerber stajući Ivkančeva 7/III. Rečena Draga Gerber vrši u ovom poduzeću službu blagajnice.

Ona se nalazi u otkazu, pa je imala ovih dana predati blagajnu, čim se vrati sa dopusta jedna činovnica, i tada je trebala napustiti podu-

zeće. Kako je Draga Gerber odvedena iz stana poslije naših uredovnih sati nije dospjela niti da preda ključeve od blagajne niti da preda samu blagajnu. Postoji opasnost da će se ključevi negdje zametnuti a bit će i neprilike ako sutra, kad dođu stranke, ne budemo mogli otvoriti blagajnu.

Stoga molim da se omogući da Draga Gerber što prije preda u poduzeću ključeve u blagajnu.

Goldstein, str. 370

? Što je Baron htio postići pišući i šaljući ovo pismo? Je li on, po tvom mišljenju, doista želio oslobađanje zatvorenice zbog razloga koje je naveo? Je li to možda bila varka (ili jednostavno pokušaj), s obzirom na to da vlasti NDH ne bi ni uzele u razmatranje druge razloge? Zašto Baron o zatvorenici koju želi (bar privremeno) osloboditi piše s prezirom?

Sl. 48. Tajna partizanska bolnica "Franja" pokraj Cerkna u Sloveniji

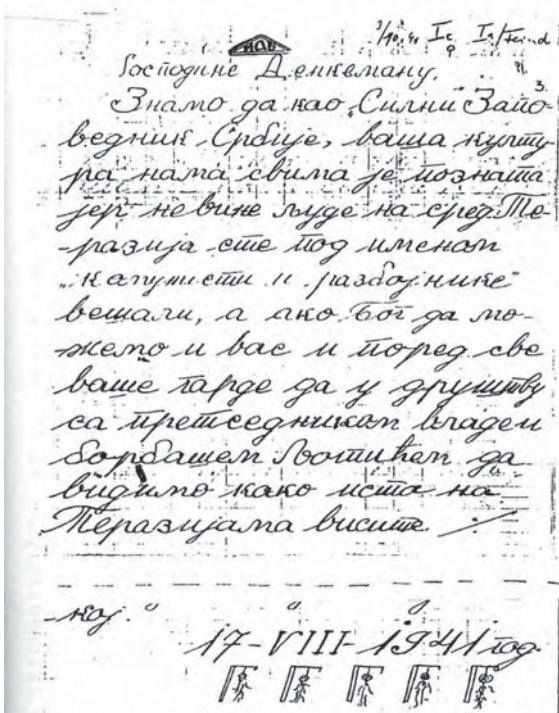

🔑 Ilegalna medicinska služba u okviru Osvobodilne fronte – vjerojatno najhumanija misija u vrijeme rata – bila je vrlo dobro organizirana usprkos iznimno teškim uvjetima. U siječnju 1945. imala je 281 tajnu i šest legalnih bolnica (još 62 u izgradnji), s ukupno 2260 kreveta. Za vrijeme rata 11 321 ranjenik i bolesnik dobio je medicinsku njegu od 30 liječnika, 652 medicinske sestre i drugih medicinskih djelatnika; 19 liječnika izgubilo je život.

🔑 Ovo je pismo njemačkom vojnom zapovjedniku u Srbiji, generalu Heinrichu Dankelmannu, u povodu vješanja talaca na Terazijama, središnjem beogradskom trgu, 17. kolovoza 1941., s upozorenjem da bi njega i njegovog pomoćnika mogla zadesiti ista sudbina.

❓ Misliš li da je ovo pismo bilo herojski čin? Objasni svoj stav.

Sl. 49. Pismo jednoga anonimnog Beograđanina njemačkom vojnom zapovjedniku u Srbiji

Istorijski arhiv Beograda, Uprava Grada Beograd, SP III-48,
k 157/15, 25. rujna 1941.

❓ Opća pitanja za poglavlje IV.

Jesu li, po tvom mišljenju, humanizam i solidarnost neka vrst povlastice izdvojenih velikodušnih i hrabrih pojedinaca, ili je svatko sposoban za to? Je li moguće da ista osoba u jednoj situaciji postupa kao ratni zločinac, a u drugoj kao plemeniti humanitarac? Objasni svoj stav. Imajući u vidu da se ljudi često žele prikazati kao bolje osobe no što doista jesu, koliko su pouzdani neki od izvora (memoari)?

PETO POGLAVLJE:

Posljedice

Drugi svjetski rat, kao najveći sukob u povijesti čovječanstva, ostavio je brojne neizbrisive, duboko urezane tragove. Dio ratnih posljedica nastojali smo približiti izvorima koji slijede – počevši od broja ranjenih i ubijenih, preko prisilnih migracija stanovništva za vrijeme i poslije rata, do naznaka političkih promjena u većini zemalja u ovoj regiji.

Zbog ograničenog prostora, neke su posljedice rata samo periferno dotaknute, ili nisu čak ni spomenute. To je slučaj s promjenama etničke strukture stanovništva, ratnim razaranjima i poslijeratnom obnovom, kažnjavanjem kolaboracionista nakon rata, poslijeratnim političkim promjenama i s građanskim ratom u Grčkoj.

V a. Ratni gubici, žrtve rata

V-1. Enver Hoxha na mirovnoj konferenciji u Parizu o žrtvama i materijalnoj šteti u Albaniji

Žrtve našeg naroda bile su vrlo velike. Od jednog milijuna stanovnika ubijeno je 28 000, ranjeno je 12 600, a 10 000 političkih zarobljenika zatvoreno je u Italiji i Njemačkoj; 35 000 je odvedeno na prinudni rad; od 2500 gradova i sela u Albaniji 850 je razoreno ili srušeno sa zemljom; sve komunikacije, sve luke, rudnici i električna postrojenja uništeni su; opljačkani su naša poljoprivreda i stoka, a propalo je cijelo naše nacionalno gospodarstvo. Na drugoj strani, neprijatelj je pretrpio sljedeće gubitke: ubijeno je, ranjeno ili zarobljeno 53 639 Talijana i Nijemaca, a oko 100 tenkova i oklopnih kola je onesposobljeno; 1334 artiljerijska oružja i topova, 1934 kamiona i 2855 strojnica oduzeto je i uništeno, da ne spominjemo uništene ili oduzete puške, municiju i spremišta.

O'Donnel, str. 13

? Je li ovaj izvor sasvim pouzdan? Objasni svoj stav.

Sl. 50. 17. studenoga 1944.

Epopeja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar, 1939–1944.

? Ova slika Bukurosha Sejdinija slavi uspomenu i prikazuje kako su partizani oslobodili albanski glavni grad Tiranu.

Tablice

1. Broj ubijenih u Jugoslaviji – prema nacionalnosti

Nacionalnost	Kočović (1985.)	Žerjavić (1989.)
Srbi	487 000	530 000
Crnogorci	50 000	20 000
Hrvati	207 000	192 000
Muslimani	86 000	103 000
Slovinci	32 000	42 000
Makedonci	7000	6000
Ostali	145 000	134 000
Ukupno	1 014 000	1 027 000

Žerjavić, str. 14, 57

Prvu procjenu broja žrtava iz Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji dala je Komisija za reparacije, koju je osnovala jugoslavenska vlada. Autor te procjene, student matematike (!) Vladeta Vučković dobio je rok od dva tjedna za ispunjenje tako teške zadaće, uz naputak da "broj mora biti značajan i znanstveno-statistički utemeljen". Njegova procjena demografskih gubitaka (koja je uključivala ubijene u ratu, pad nataliteta uslijed rata i iseljavanje) bila je 1,7 milijuna, no u završnoj recenziji njegova rukopisa tom su brojkom označene žrtve, dakle poginuli u ratu.

Gornja tablica temelji se na novijim procjenama Bogoljuba Kočovića i Vladimira Žerjavića (dakle, jednoga srpskog i jednoga hrvatskog autora). Točnost ovih brojki još se provjerava. Primjerice, Slovenski institut za suvremenu povijest radi na istraživačkom projektu koji već pokazuje da je broj slovenskih žrtava pretjerano nizak. Autori (T. Tominšek, M. Šorn i D. Dubaja) već su identificirali imena 87 000 žrtava.

2. Grčki gubici za vrijeme Drugog svjetskog rata

	Gubici	Predratni brojevi	Gubici u %
Ljudski gubici			
Smrti (1940. – 1944.)	475 000	7 335 000	6,5
Materijalni gubici			
Životinje za rad	855 000	2 005 000	42,6
Ovce, svinje, perad	12 305 000	24 840 000	49,5
Šume	5000 km ²	19 180 km ²	25,0
Vozila (putnička, kamioni, autobusi)	11 300	17 200	65,7
Cestovni mostovi (dužina više od 6 m)			90,0
Željeznica (lokomotive, vagoni itd.)	6 080	6502	93,5
Željeznički mostovi (više od 10 m)	96	96	100,0
Zgrade	401 000	1 730 000	23,2
Trgovački brodovi (do travnja 1945.)	434	583	74,5

„Αι Θυσίαι της Ελλάδος στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο“,
Ministarstvo obnove, Atena 1946. (Istoria, sv. 6, str. 63)

3. Gubici grčke trgovačke flote za vrijeme Drugoga svjetskog rata⁶⁰

	Grčka flota 1. rujna 1939.		Grčki brodovi izgubljeni do 2. rujna 1945.		Gubici u postocima	
		bruto tonaža		bruto tonaža		
teretni brodovi	500	1 766 352				
putnički brodovi	55	49 995				
oceanski brodovi	1	16 690				
razno	21	3 997				
ukupno	577	1 837 034	432	1 346 520	74,8 %	73,3 %
brodovi na jedra i naftu	713	55 057	551	52 634	77,3 %	95,4 %
ukupno	1 290	1 892 091	983	1 399 154		

⁶⁰ * Podatke prikupio Hristos E. Ntounias (Christos E. Ntounias).

 Početkom rata grčka trgovačka flota bila je deveta po veličini u svijetu, tako da je njezina puna uključenost na strani saveznika od početka rata (čak i prije 28. listopada 1940.) bila važan čimbenik.

Među svim mornaricama, grčka trgovačka mornarica izgubila je najviši postotak svoje bruto tonaže: poslije nje dolazi Velika Britanija s 54 posto bruto tonaže izgubljene u sukobima.

V b. Migracije za vrijeme i poslije rata

V-2. Fragment iz izvještaja saveznog službenika ministarstva unutarnjih poslova Njemačke, upućenog čelniku civilne uprave Donje Štajerske, od 30. svibnja 1941. o masovnim preseljenjima Slovenaca⁶¹

Najteži problem koji treba riješiti u Donjoj Štajerskoj jest da se donjoštajersko nacionalno tijelo očisti od stranog slavenskog elementa, koji se ne može podvrgnuti procesu germanizacije. Ako ponovna germanizacija Donje Štajerske uopće ima izgleda na uspjeh, i ako ovaj jugoistočni kraj treba postati pouzdanom granicom naspram uvijek burnog Balkana, onda lokalno stanovništvo mora biti oslobođeno od svakog sastojka koji potkopava germanizaciju bilo rasno ili po ponašanju. Zadatak Štajerske domoljubne udruge može uspjeti samo ako je teren adekvatno očišćen. Stoga se planira deportacija (preseljenje) stanovništva, koja će biti izvedena u četiri faze, i to na način koji se pokazao uspješnim u sličnim aktivnostima na drugim ponovno osvojenim teritorijima Reicha (posebice na istoku).

Povijesne pretpostavke ovih mjera više su nego očevidne. Jasan pogled na zbiljske potrebe treba ostaviti po strani sve odveć humane osjećaje, koji su također svojstveni njemačkoj naravi, osobito ako se uzmu u obzir nemilosrdna destruktivna sukobljavanja kojima je njemačka nacionalnost bila izložena ovdje, u Donjoj Štajerskoj, od onih koji sada trebaju otići. Deportacije u Srbiju i dijelom u Hrvatsku bit će izvedene vlakovima s po oko

1000 osoba. Početak i trajanje akcije (u ovom trenutku planiraju se jedan ili dva vlaka dnevno) još nisu određeni.

Ferenc, str. 43

Što je cilj planirane deportacije (preseljenja) stanovništva? Saznaj koje su bile posljedice ovog plana.

V-3. Izvještaj visokog predstavnika za Ljubljansku provinciju, od 24. kolovoza 1942., o programu aktivnosti u regiji

U vezi s povjerljivim dokumentom br. 1362/2, datiranim 16. kolovoza, uzimam slobodu dati nacrt programa aktivnosti koje namjeravam sprovesti u ovoj provinciji. (...)

1. Problem slovenskog stanovništva može se riješiti na tri načina:

- a. njegovim uništenjem
- b. njegovim preseljenjem
- c. uklanjanjem opozicijskih elemenata, što bi se moglo provesti ostvarivanjem teške, prema pravedne politike homogenizacije, s ciljem postavljanja temelja za korisnu i pravednu suradnju. To bi nam dalo mogućnost za asimilaciju, koju je moguće postići samo tijekom vremena. Zato moramo odlučiti koji put želimo izabrati.

2. Za masovna preseljenja stanovništva morat ćemo slijediti unaprijed pripremljene programe, koje će trebati provesti unutar cijele pokrajine. Bolje bi bilo organizirati radne, umje-

⁶¹ Njemačka je, između dvaju svjetskih ratova, smatrala slovenski teritorij njemačkim i nakon okupacije htjela ga je formalno pripojiti Njemačkoj, kao južnu granicu Reicha. To se trebalo dogoditi u razdoblju od šest mjeseci (do kraja 1941.). Slovenci su trebali biti deportirani ili germanizirani, a zemlja naseljena Nijemcima.

sto internacijskih logora u kojima ljudi ne rade ništa, nego se samo dosađuju.

3. U svrhu zamjene slovenskog stanovništva Talijanima treba utvrditi sljedeće:

a. kamo će slovensko stanovništvo biti prese-
ljeno;

b. gdje će se naći odgovarajuće talijansko sta-
novništvo, u slučaju čega valja imati u vidu da
su ljudi iz sjevernih i središnjih regija najpo-
godniji za naseljavanje na slovenskim terito-
rijima;

c. ako se područje uzduž granice ima posve
talijanizirati, tada treba odrediti njezinu širinu
(20 do 30 km);

d. ako cjelokupno slovensko stanovništvo tre-
ba preseliti, proces treba početi u područjima
duž granice, gdje Slovenci žive pod Italijom.

Moje je mišljenje da bi potpuno, pa čak i dje-
lomično preseljenje slovenskog stanovništva
bilo teško moguće tijekom rata.

Ferenc, str. 73–74

Dok je talijanska “meka” okupacija bila neuspješna, vojne i civilne vlasti su, slijedeći Mussolinijeve instrukcije, poduzele iste mjere kao i Nijemci u njihovoj okupacijskoj zoni: strijeljanje talaca i masovna pogubljenja uhvaćenih partizana, ilegalnih aktivista Osvobodilne fronte, stanovnika mjesta osumnjičenih za vezu s oslobodilačkim pokretom, ali i potpuno nevinih ljudi. (U cijelom razdoblju talijanske okupacije Ljubljanske provincije, talijanske oružane snage strijeljale su najmanje 416 pojedinaca i 238 skupina s 1153 osoba, u ukupnom broju 1569 osoba, ne uzimajući u obzir one koje je osudio vojni sud u Ljubljani, kao ni masovna preseljenja). Krajnji cilj bio je da se slovenski nacionalni teritorij “očisti” i pripremi za naseljavanje talijanskim stanovništvom poslije rata.

Što su sličnosti, a što razlike između njemačkoga i talijanskoga plana (usporedi ovaj izvor s prethodnim)?

Sl. 51. Izbjegllice iz Bosne u Srbiji 1941.

Milošević, *Izbjegllice i preseljenici*, str. 246

Više od 400 000 srpskih izbjeglica sa svih područja Jugoslavije našlo je utočište na teritoriju okupirane Srbije.

V–4. Progon njemačke manjine u Rumunjskoj poslije rata

1. Internaciji podliježu svi muškarci između 17 i 45 godina.

2. Također i sve žene između 18 i 30 godina.

3. Nema izuzetaka iz gore spomenutih kategorija, osim ako je riječ o ženama s djecom mlađom od godinu dana i osobama koje pate od bolesti koja ih onesposobljava za rad. (...)

6. Svi oni koji podliježu pravilima o internaciji moraju biti izručeni odgovarajućoj žandarmerijskoj postrojbi koja će ih dovesti do mjesta prikupljanja, koje su prethodno odredili policija i žandarmerijske vlasti; treba napomenuti da mjesta za prikupljanje moraju biti smještena kraj željezničke postaje.

7. Hranu za one koji podliježu internaciji moraju, do mjesta okupljanja, osigurati oni sami; od toga trenutka nadalje, hranu će im osigurati rumunjske vlasti (žandari i policija) za dva do šest dana, za koje vrijeme moraju dobiti barem jedan topli obrok dnevno.

Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică (1945), str. 38–39

🔑 Okupacija Crvene armije nad Rumunjskom vodila je progon njemačke manjine u Rumunjskoj. Mnogi etnički Nijemci preseljeni su u SSSR. Ovaj dokument br. 32.475-S, koji je izdao glavni upravitelj policije, sadrži specifikaciju u vezi s internacijom etničkih Nijemaca (3. siječnja 1945.).

? Je li sovjetska okupacija donijela Rumunjskoj slobodu i demokraciju? Smatraš li da je normalno preseljavati ljude samo na temelju njihova etničkog podrijetla? Jesu li svi oni koji su bili preseljavani bili i krivi? Je li ikoga zanimalo razdvajanje krivaca, koji su trebali biti kažnjeni, od ostalih? Je li ti poznat ijedan drugi primjer "kolektivne krivnje" iz povijesti 20. stoljeća?

V-5. Osobna zabilješka britanskog premijera Winstona Churchilla namijenjena britanskom ministru vanjskih poslova o preseljenjima rumunjskih građana njemačkog podrijetla u Rusiju (19. siječnja 1945.)

Osobna zabilješka Premijera
Downing Street 10
Whitehall

19. L 1945.

Serijski br. M 91/5

MINISTRU VANJSKIH POSLOVA

Čini mi se da zauzimamo vrlo aktivan stav protiv preseljavanja Austrijanaca, Saksonaca i drugih njemačkih ili kvazi-njemačkih elemenata iz Rumunjske u Rusiju u radne svrhe. Uzme li se u obzir sve što je Rusija propatila, kao i planirani napadi Rumunjske na Rusiju, golema vojska koju Rusija u ovom trenutku koristi na bojištu, kao i užasni uvjeti u kojima žive ljudi u mnogim dijelovima Europe, ne razumijem zašto se govori da Rusija griješi zahtijevajući sto do sto pedeset tisuća ljudi te vrste koji će tamo raditi pod zemljom. Moramo također zapamtiti da smo obećali sudbinu Rumunjske ostaviti u rukama Rusa. S obzirom na sve što se dogodilo, ne mogu smatrati pogrešnim što Rusi uzimaju Rumunje, ma kojeg podrijetla oni bili, da rade za njih u njihovim rudnicima.

19.1.1945.

Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică (1945), str. 31

? Ocijeni s moralnog stajališta stav Winstona Churchilla. Poštuje li taj stav ljudska prava koja promoviraju Ujedinjeni narodi?

Sl. 52. Povratak slovenskih domobrana u lipnju 1945.

Slovenski domobrani osnovani su u rujnu 1943. u Ljubljani kako bi se borili protiv Osvobodilne fronte. Organizirali su ih Nijemci; njihovi članovi bili su uglavnom katolici i antikomunisti. Nijemci, koji nisu vjerovali domobranima, zahtijevali su da njihovi članovi potvrde svoju lojalnost javnom prisegom, koja će biti položena na svečanosti na dan Hitlerova rođendana (20. travnja 1944.). Na kraju rata, članovi Domovinske garde su se, zajedno s njemačkom vojskom, povukli u Austriju, gdje su ih Britanci razoružali kao njemačke

kolaboracioniste. U lipnju 1945. Britanci su ih vratili u Sloveniju. Između 7000 i 11 000 ljudi ubijeno je na nekoliko mjesta u Sloveniji. Ti masakri su do 1975. bili tajna za slovensku javnost. U 1980-im intelektualci su počeli otvoreno raspravljati o masovnim pogubljenjima, odgovornosti za njih i njihovim mučnim posljedicama. Poslije prvih demokratskih izbora 1990., na Kočevskom rogu, gdje se nalazi najveća masovna grobnica, održana je ceremonija pomirenja.

V c. Promjene političkog sustava

V-6. Churchillova ponuda za sporazum o "postocima"⁶²

Rumunjska	Rusija	90%	
	ostali	10%	
Grčka	Velika Britanija	90%	
	ostali	10%	
Jugoslavija		50/50	
Mađarska		50/50	
Bugarska	Rusija	75%	90%
	ostali	25%	10%

България – своенравният съюзник на Третия райх, Sofija 1992., str. 96

Sl. 53. Atenjani slave dolazak britanske vojske poslije oslobođenja

Istoria, sv. 16, str. 101

Vide se britanska i američka zastava kako vise odmah pokraj grčke, zajedno sa simbolima EAM-a i Komunističke partije (KKE).

V-7. Jačanje vlasti Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini

Prijedlog odluke o osnivanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine kao najviše zakonodavne i izvršne vlasti Federativne Bosne i Hercegovine

1. srpnja 1944.

Član 1.

Pozivajući se na slobodno izraženu volju naroda u Bosni i Hercegovini⁶³ i u skladu s odlukama donesenim na Drugom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Jajcu 29. i 30. studenog 1943., Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine proglašava sebe najvišim organom državnog autoriteta u Bosni i Hercegovini, kao ravnopravnoj federalnoj jedinici u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji.

Zgonjanin i dr. (ur.), str. 399

62 Ponuda podnesena Staljinu 9. listopada 1944.

63 U to vrijeme u Bosni i Hercegovini nisu bili provedeni demokratski izbori.

🔑 Tijekom 1944. partizanske trupe učvrstile su svoj autoritet u cijeloj Jugoslaviji, uključujući i Bosnu i Hercegovinu. U odlukama Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine možemo vidjeti kako se sustavno radilo na tome da se ostvari komunistički monopol vlasti poslije rata.

? Komentiraj činjenicu da izvor spominje “slobodno izraženu volju naroda”, iako u Bosni i Hercegovini nisu provedeni demokratski izbori. Postoji li sličan primjer u tvojoj zemlji?

V–8. U svibnju 1945. Josip Horvat, novinar i povjesničar, promatra odlazak ustaša i dolazak partizana u Zagreb

8. – Šetao sam kroz Tuškanac. Putem sam se smijao kao dijete – četiri godine i mjesec dana nisi onuda smio prolaziti. Na toj sitnici osjetio sam da je došla sloboda, da ulazimo u nov život. Tako je čudno kod srca, mozgom čovjek ne kapira da je nestalo straha. (...)

9. – Gradom još prolazi pridošla vojska, sva razderana, ali sjajno naoružana, pravi borci. (...) A propos poderani i zamazani borci: kolika su laž slikarske kompozicije ratnih scena – ratnici su uvijek na njima čisti, dotjerani, počešljani i izbrijani – to više nije ni idealiziranje, ni stiliziranje – pusta glupost.

14. – Loše spavao zbog silne vrućine. Bio u mame i na šetnji. Pozvali me u HIBZ (Hrvatski izdavački bibliografski zavod) ispuniti osobne podatke. Tamo je raspoloženje uglavnom nužno. U HIBZ-u je postavljen kao komesar neki učitelj, koji u stvari nema pojma. S Fricikom se vratio kući, gdje je došlo do par časaka panike, jer su nekakvi uniformirani ljudi odveli Cigu; ali incident se svršio sretno, pušten je nakon pola sata. Jedino je stradao neki njegov sanduk s finim alatom.

Josip Horvat, *Preživjeti u Zagrebu*, str. 229–331

? Što misliš o akcijama nove, partizanske vlasti, kakve su opisane gore? Je li po tvom mišljenju Horvat autocenzurirao svoj dnevnik?

Sl. 54. i Sl. 55.

Partizani ulaze u Zagreb 8. svibnja 1945.

Muzej grada Zagreba

? Opiši fotografiju: je li očividno da fotografija pokazuje povijesni događaj? Zašto je glavni zagrebački trg prazan?

Masovni skup na Trgu bana Jelačića, svibnja 1945., nakon što su partizani preuzeli vlast

Galerija Državnog arhiva, Zagreb

? Zašto je glavni gradski trg bio prepun ljudi nekoliko dana nakon što su partizani ušli u Zagreb? Što su bili mogući motivi njihova dolaska na masovni skup koji su organizirale nove vlasti?

V-9. Fragment iz izvještaja o sastanku Bugarske radničke partije (komunista) na kojem su osporene presude izrečene članovima bivšeg režima

20. siječnja 1945.

Dnevni red: Razmjena ideja i mišljenja o presudama u dvama procesima. (...)

Ministar Minčo Nejčev: Drugovi narodni tužitelji rade na posve pogrešan način. Oni traže najteži zločin, a onda u odnosu na njega ostale zločine stupnjuju kao lakše. Oni hoće smrtnu kaznu samo za one najodgovornije, a za ostale (koji nisu toliko krivi u usporedbi s prethodnima) hoće lakše presude. Oni ne traže dokaze koji bi bili dovoljni da dokažu postojanje ozbiljnog zločina koji mora biti kažnjen smrtnom kaznom, nego ih traže za druge, koji su počinili teže zločine.

Georgij Čankov: Naši tužitelji ne postupaju na način na koji to čine osobe kojima je stalo da kazne tu kamarilu, nego kao oni koji stoje odvojeno od cijele borbe koju vode Bugari, i samo mjere krivnju. Naši tužitelji ne postupaju kao ljudi koji traže makar i najmanje dokaze koji bi potvrdili da su ti kriminalci krivi...

Trajčo Kostov: Nikako se ne možemo složiti s načinom postupanja naših drugova tužitelja. Ja predlažem: za regente – smrtna kazna, za svu trojicu... Za savjetnike – Sevova i ostalu četvoricu – smrtna kazna... Za prvi kabinet Filova – jasno je – smrt. (...)

Za drugi kabinet Filova: isto. (...)

Provedeno.

Христоматия по История на България 1944–1948, Sofija 1992., str. 484–485

? Kako se odlučilo o presudama – na temelju stvarne krivnje ili nekih drugih kriterija? Je li na političkim vođama da donose takve odluke, ili ih trebaju donositi odgovarajuće pravosudne ustanove?

V-10. i V-11.

Izvaci iz izvještaja ministra pravosuđa o broju ljudi koje je osudio Narodni sud Bugarske

Iz izvještaja dr Minča Nejčeva, ministra pravosuđa, Nacionalnom odboru Domovinske fronte:

(...) Od 23. prosinca 1944. do 31. ožujka 1945. Narodni sud sudio je u 145 slučajeva sa 10907 optuženih. Oni su osuđeni sljedećim kaznama: 2680 – osuđeno na smrt; 1921 – doživotna kazna; 19 – 20 godina zatvora; 962 – 15 godina zatvora; 7272 – 10 godina; ostalih 3241 – manje od 10 godina. Imovina gotovo svih osuđenika konfiscirana je.

Manov, str. 21

Britanski memorandum u vezi sa suđenjima i izvršenjima presuda protiv takozvanih ratnih zločinaca u oslobođenim i satelitskim zemljama

Britansko veleposlanstvo u Washingtonu, 31. ožujka 1945.

(...) 2. Iako su pojedinci, kažnjeni smrtnom kaznom u nedavnim procesima u Bugarskoj, svrstani u "ratne zločince", očividno je, na temelju optužnica i drugih okolnosti u vezi sa suđenjima, da su ta suđenja zapravo politička. U tu svrhu donesen je i poseban zakon ex post facto (retroaktivni zakon, op. ur.) i koristi se prilika te se uklanjaju mnogi političari koji su neprijateljski raspoloženi prema onima koji su sada na vlasti.

3. Takva čistka, iako izvedena djelomično, lako će prouzročiti vakuum u političkom životu zemlje, time omogućavajući određenoj jednostranačkoj vladi da preuzme vlast i ustanovi diktaturu.

България – своенравният съюзник на Третия райх, Sofija 1992., str. 222–223

? Ako znaš da broj osuđenih na smrt u nürnberškim procesima iznosi nekoliko desetaka, a da je broj osuđenih u Japanu čak i manji, kako objasniti velik broj smrtnih presuda koje je donio Narodni sud u Bugarskoj? Kako je Britansko veleposlanstvo u Washingtonu komentiralo ova suđenja?

Sl. 56. Topao doček makedonskih vojnih, političkih i državnih vođa u oslobođenom Skopju – glavnom gradu jugoslavenske Makedonije (13. studenoga 1944.)

V-12. Fragment koji opisuje invaziju Crvene armije na Bugarsku i preuzimanje vlasti od Domovinske fronte

Četiri i pol desetljeća slavljen je 9. rujna 1944. kao "antifašistički narodni ustanak" i "socijalistička revolucija". Zapravo, bio je to coup d'état uz pomoć druge zemlje, čija je vojska ušla u Bugarsku nakon što nam je objavila rat. U Bugarskoj ni metak nije ispaljen protiv Staljinove Crvene armije. Naprotiv, ona je pozdravljena dobrodošlicom, kao naša osloboditeljica... Gerilci su trijumfalno počeli izlaziti iz šuma, silaziti u gradove i sela, mašući crvenim zastavama i izvikujući parole: SMRT FAŠIZMU, SLOBODA NARODU! Najčešće korištena riječ tih dana bila je SMRT!

(...) Nije bilo nikakva ustanka, jer je vlada Domovinske fronte uzela vlast bez krvoprolića. Ali, upravo su oni, novi ljudi na vlasti, počeli

prolijevati krv. Od prvoga dana svoje vladavine. Sve se to odigravalo uz prešutnu suglasnost "bratuzki – braće" (Rusa).

Manov, str. 11–12

? Kako ovaj autor gleda na promjenu režima? Koja je uloga Crvene armije u ovom događaju, na jednoj strani, i partizana i Domovinske fronte, na drugoj? Kako pobjednici to prikazuju?

Sl. 57. Beograđani pozdravljaju bugarsku vojsku

🔑 "Živjela bratska bugarska vojska" – tako su Beograđani pozdravili svoje susjede. Bugarska se u Drugi svjetski rat uključila na strani antihitlerovske koalicije tek od rujna 1944. do svibnja 1945. Prije toga je kao saveznica sila Osovine držala pod okupacijom značajne dijelove Srbije i Makedonije. Od rujna 1944. se zajedno sa jugoslavenskim partizanima i dijelovima Treće ukrajinske fronte borila na jugoslavenskom, mađarskom i austrijskom teritoriju.

Opća pitanja za podpoglavlje V c.

Kakve su se političke promjene odigrale u tvojoj zemlji poslije Drugoga svjetskog rata? Je li bilo ikakvih drugih velikih političkih promjena u desetljećima koja su slijedila, i iz kojeg razloga? Usporedi svoju zemlju sa susjednim zemljama.

ŠESTO POGLAVLJE: Sjećanje na rat

Ovo poglavlje nudi ponešto drugačiji pogled na ratne događaje, pogled s određenim odmakom. U slučaju memoara, sjećanja i intervjua radi se o vremenskom odmaku – sudionici ratnih zbivanja nakon stanovita vremena na iste događaje gledaju iz djelomično promijenjena rakursa. Pritom je zanimljivo promatrati smjer mijenjanja perspektive pripovjedača te pokušati naslutiti koji su razlozi te promjene (namjerno prekrajanje prošlosti i svoje uloge u njoj, promjene uzrokovane mijenjanjem pripovjedačeva političkog stava i njegovih/njezinih pogleda na život, izbljedjelo sjećanje, utjecaji drugih itd.).

Druga vrst odmaka prisutna u izvorima što slijede jest odmak od dokumentarnog prikazivanja, tj. od stvarnih, konkretnih događaja. Takav se odmak najjasnije vidi u književnim djelima. Među njima nailazimo na širok spektar različitosti, od onih uočljivo ideološki obojenih i neuvjerljivih, beživotnih, crno-bijelih, do onih u kojima se realistično prikazivanje i visoka umjetnička vrijednost uzajamno dopunjavaju, stvarajući zaokruženu cjelinu. Mali dio toga spektra nalazimo u izvorima koji slijede.

VI-1. Intervju s Jožetom Požarom (rođenim 1932. u Sloveniji) – siročetom Drugoga svjetskog rata

Sjećam se da je rat bio noćna mora, koja je na nesreću bila stvarna. Ali, sve moje uspomene zamagljene su činjenicom da je jednoga dana talijanski vojnik odveo mojega oca i strijeljao ga kao taoca u Podpeču, zajedno s još pet drugih seljana iz Bresta.

Moje uspomene na mladost su mučne. Moj život je u to vrijeme bio vrlo težak. Ja, moje sestre Milka i Marija, moj brat Marin, moj otac Jože i moja majka Ivanka živjeli smo na malom imanju. Uzdržavali smo se radom na imanju. Naš život bio je sličan životu drugih obitelji u selu Brest i u okolini.

Sve se promijenilo, ili možda je bolje reći slomilo, kad je moj otac odveden i strijeljan. Stvari su se još pogoršale kad je majka 1944. odvedena u njemački koncentracijski logor. U to vrijeme bilo mi je dvanaest godina i počeo sam se brinuti o kući i obitelji. Poslije se moja tetka Alojzija Gruden iz Ljubljane pobrinula za moje sestre Milku i Mariju i mojega brata Marina, a naši susjedi brinuli su se o meni. Ostao sam s njima do 1945., kad se majka vratila iz koncentracijskog logora... Život se nastavio. Svi smo se nekako snašli, ali bi sigurno bilo bolje da je moj otac bio s nama kad nam je bio najviše potreban... I danas se uzbuđim dok stojim na grobu svojega oca u Tomišelju i razmišljam o njegovoj smrti u vrijeme kad nam je bio toliko potreban.

Brest, travanj 2003.

“Illegalčki borec”, Ljubljana 2003.

 Kako bi opisala/opisao uspomene Jožeta Požara? Sjeti se velikog broja civila koji su nastradali u Drugome svjetskom ratu i pokušaj zamisliti koliko je priča sličnih Njegovoj...

VI-2. Izvadak iz polubiografskog romana Fikreta Demiraga

Bio je 28. travnja 1941. Zarobljeni smo tijekom prvog mjeseca nakon dolaska u Grčku i tije-

kom jedanaestog mjeseca otkako smo se pridružili pokretu. Bilo je teško vjerovati da više od polovice nas nikada nije opalilo ni metka tijekom cijele svoje vojničke karijere. Razlog tome u velikoj je mjeri bio što je većina Ciprana služila u pričuvi.

Kad smo stigli do puta, primijetili smo omanjeg njemačkog vojnika. Bio je to prvi njemački vojnik kojeg sam ikada vidio. Izgledao je umoran i sit svega. Nije u izgledu ovoga nacističkog vojnika bilo ničega što bi govorilo da je poseban ili superioran! Jedina stvar po kojoj se razlikovao bila je strojica u njegovim rukama, koja je bila okrenuta u smjeru tisuća ratnih zarobljenika koji su se spuštali s planina.

“Report” br. 46, str. 14

U vrijeme rata Cipar je bio kolonija Britanske krune. Mnogi ciparski Grci i Turci pridružili su se “Ciparskim regimentama” i borili se protiv nacističke Njemačke. Mnogi od njih su zarobljeni i proveli su neko vrijeme u njemačkim logorima za ratne zarobljenike.

Što je frustriralo Bilala Denizala? Kako opisuje njemačkoga vojnika? On je iznenađen što vojnik ne izgleda ni “poseban ni superioran”. Zbog čega je očekivao da izgleda tako?

VI-3. Bugarski partizanski zapovjednik Denčo Znepolski o prekranju povijesti pokreta otpora u godinama nakon Drugoga svjetskog rata

Duboko sam uvjeren da se povijest ne može pisati po zapovijedi, nekoliko desetljeća poslije. Ona je stvorena tijekom gerilskih borbi, ali postalo je uobičajeno da neki ljudi manipuliraju činjenicama i prilagođavaju ih svojim vlastitim ambicijama...

Dotad je sve bilo u redu, ali kad smo strpani u zatvor 1951. – 1954., mnogi su ljudi zahvaćeni

epidemijom “slabljenja memorije” i počeli su izvrtati povijesnu istinu te proizvoditi izmišljene dokaze kako bi njihova prošlost odgovarala njihovu sadašnjem položaju u Stranci i državnoj hijerarhiji. Kao da je bilo obvezno izjaviti kako su bili veliki zapovjednici u vrijeme oružanih borbi protiv fašizma, ne bi li njihove biografije zvučale prestižnije! Neki od njih zaista su imali dovoljno revolucionarnog iskustva i nije bilo potrebno pretjerivati u prikazima vlastita života prije 9. rujna, ali ... i to je za ljude!

Znepolski, str. 316

Koji su to ljudi koji prekraju povijest? Zbog čega to čine?

Sl. 59. Scena iz filma Užička republika

Jugoslovenska kinoteka, Beograd

Ovaj film snimio je beogradski redatelj Žika Mitrović 1974. godine. Užička republika je paradigma posljednje faze uljepšane i romantizirane interpretacije kakvu nude “partizanski filmovi”.

Sl. 58. Fresko-kompozicija Borka Lazeskog

Ova fresko-kompozicija prikaz je narodnooslobodilačke i antifašističke borbe makedonskog naroda za vrijeme Drugoga svjetskog rata (1941.–1945.).

VI-4. General Ctin Sănătescu o suprotnosti između “javnih” informacija i realnosti na bojištu (dio iz njegova dnevnika)

Petnaesti prosinca 1942. Danas je red za čitanje novina od 23. i 24. studenoga [1942]. Kroničar Universala kaže: “U sektoru donjeg Dona, rumunjske i njemačke jedinice koje su nekoliko dana bile angažirane u užasnim defanzivnim bitkama odbile su nekoliko puta ponovljeni napad neprijatelja i slomile konjički puk koji se uspio probiti do njihovih položaja, ali koji nije mogao izbjeći opkoljavanje.” Nema lakonskije formulacije. Ako je konjički puk doista bio uništen, to znači otprilike dvanaestinu cjelokupne ruske konjice koja se borila na toj fronti, jer su postojale tri konjičke divizije.

Gospodine kroničaru, dopustite da vam kažem kakva je bila situacija u to vrijeme: 5., 6., 13., 15. i dio 14. rumunjske divizije potpuno su opkoljene. Jedanaesti njemački korpus i 1. rumunjska konjička divizija – prinuđeni na prelazak na istočnu stranu Dona, te 48. njemački oklopni korpus, bili su suočeni s nemoćnošću djelovanja, što je navelo generala Heima – zvanog mali Rommel – da preuzme zapovjedništvo. Neprijatelj je stigao na Cir u

Istočnoj Oblivskoj, presijecajući prugu koja je opskrbnjivala trupe u Staljingradu. Kao što, bez sumnje, možete vidjeti, gospodine kroničaru, propast... Vidim, gospodine kroničaru, da vi samo kopirate lažljiva njemačka priopćenja, kojima dodajete nekoliko praznih riječi da biste napunili dva stupca novina; eto, za to ste vi plaćeni. Sada shvaćam da nikada nije napisano toliko neistina kao u službenim ratnim priopćenjima...

Sanatescu, str. 87–88

❓ Komentiraj razliku između perspektive vojnika i one koju iznosi tisak. Zašto tisak izokreće zbilju? Je li to opravdano?

Sl. 60. Đorđe Andrejević Kun (1904. – 1964.), *Strijeljanje*, 1943.

Jugoslovenska grafika 1900–1950. Katalog izložbe, Beograd, prosinac 1977. – veljača 1978., Beograd 1977., katalog br. 12

VI–5. Anđelka Martić u pripovijetki *Susret* opisuje kako dječak traži svojega oca partizana

Okrenuvši leđa zgarištu, brzim se korakom uputio prema šumi, u kojoj je zamirala udaljena pucnjava.

Spaljeno selo ostalo je u nizini. Dječak se više nijednom nije okrenuo da ga pogleda. U njemu su ostali njegovi najmiliji da ih nikada više ne vidi, da nikada više ne čuje njihove riječi... Šuma ga je okružila šumom svoga lišća i pla-

šljivim cvrkutom ptica, koje se čudno stapalo sa sve slabijom pucnjavom. Ta pucnjava bijaše njegov cilj. Tamo se bore partizani i među njima njegov otac, koga sad jedinog ima na ovome svijetu. Hoće li ga naći? Mora, mora, mora ga naći! A onda će ostati s njim, otac će mu dati pušku i on će osvećivati selo u dolini i spaljenu kućicu u plodnom voćnjaku. (...)

Borba se utišala. Začuje se mrmor glasova. Partizani nisu bili daleko. Dječak osjeti kako mu uzbuđeno udara srce u toplom očekivanju susreta s ocem...

Susreo je partizane i...

Časak potom stajao je pognute glave nad mrtvim partizanom, koga su upravo donijeli iz borbe. Niz lice su mu tekle krupne suze, a mršava mu ramena potresao grčevit plač. Oko njega su šutke stajali drugovi. Nitko ga nije tješio, nitko mu nije govorio umirujuće riječi. A šta bi i koristilo. Njegovu bol ništa ne može smanjiti!

Odjednom, odlučno odmahne glavom, musavim rukavom obriše suze, a onda se prigne k ocu. Iz njegove krupne mrtve šake slabašnim ručicama izvuče pušku, zabaci je na rame i teška se koraka uputi prema četi kojoj je do časa prije stajao na čelu njegov otac. Nitko nije imao snage da ga zaustavi.

Martić, 118–120

🔑 Partizanska književnost za djecu bila je poseban književni žanr u poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji. Jedna od najistaknutijih njezinih predstavnica bila je Anđelka Martić.

❓ Misliš li da su se događaji kao što je ovaj zaista dogodili? (Dijete izgubi roditelje – pridruži se partizanima i postane borac.) Smiju li djeca u izvanrednim situacijama postati vojnici? (Nije bitno pitanje je li to poželjno, nego smije li se dopustiti – jesu li postupci partizanskog zapovjednika koji je takve stvari dopustio shvatljivi?) Je li

priča Anđelke Martić idealizirana? Objasni svoj stav. Usporedi ovaj izvadak s tekstem III–2. i slikom 22.

VI–6. BjeGUNAC – pjesma Iakovosa Kambanelisa

BJEGUNAC

iz *Mauthausena* Iakovosa Kambanelisa

*Yannos Ber sa sjevera
Ne može podnijeti ograde
Stegne srce i bježi
I trči do sela u dolini.*

*Daj mi malo kruha, gospođo,
I odjeću da se presvučem
Preda mnom je dug put
Moram letjeti preko jezera.*

*Kud god otišao, gdje god zastao,
Sije strah
I glas, tajni glas
“Sakrijte se, sakrijte se od bjeGUNca.”*

*Ja nisam ubojica, kršćani,
Ni životinja koja će vas pojesti
Pobjegao sam iz zatvora
Da bih otišao kući.*

*O, kakva strašna pošast
U staroj zemlji Bertolta Brehta
Yannos je predan SS-u
I odveden na strijeljanje.*

 Mauthausen je ciklus pjesama koji je komponirao Mikis Teodorakis, međunarodno priznat kao glazbeni genij i kao najveći živi grčki skladatelj. Autor stihova je Iakovos Kambanelis. Pjesma je nastala 1965. i snimljena je 1966. Iakovos Kambanelis rođen je 1922. i smatra se jednim od očeva poslijeratne grčke drame. On i njegov prijatelj uhvaćeni su i poslani u Mauthausen, gdje je proveo dvije i pol godine. Prema

Kambanelisu, Yannos Ber bio je Poljak koji je, uhvaćen u bijegu, javno strijeljan.

Kako se osjećao bjeGUNac? Zašto mu nitko nije htio pomoći?

VI–7. Evelyn Waugh opisuje partizanski napad (iz zadnjeg dijela njegove ratne trilogije *Sword of Honour*)

Konvoj je krenuo kroz predjel rustične ljepote, kao kroz akvarel iz prošlog stoljeća. Nizovi blištavih paprika visjeli su sa streha. Žene koje su radile u polju katkad bi mahnule na pozdrav, katkad bi sakrile lice. Nije bilo vidljive razlike između “oslobođenog” teritorija i onog koji je stenjao pod stranim ugnjetavanjem. (...)

Za manje od jednog sata ugledali su promatračnicu. Odabrano je mjesto udaljeno oko petsto jardi. Bilo je dobro skriveno lišćem, i promatrači su tu mogli udobno i sigurno čekati na razvoj događaja. (...)

U devet i trideset ispod njih se začula puščana paljba. Partizanski general djelovao je uznemireno. (...) Partizanski kurir poslan je dolje vidjeti što se događa. Vatra je prestala prije no što se vratio. Kad je izvijestio, prevoditelj je rekao generalu Spitzu: “Nije ništa, bila je pogreška.” “Propalo nam je iznenađenje.”

De Suza, koji je čuo i razumio kurirov izvještaj, rekao je Guyu (alter ego Evelynu Waughu): “To se pojavila druga brigada. Ovi su prvo mislili da je neprijatelj, pa su zapucali. Nitko nije pogođen, ali kao što je rekao naš saveznik, ‘propalo nam je iznenađenje.’”

Više nije bilo mira u dolini. Sljedećih četvrt sata čuli su se povremeni pucnji, sporadični, činilo se, neki s promatračnice, neki iz okolnih zaklona; onda, točno u deset, baš kad se minutna kazaljka na savršenom satu generala Spitzza poklopila s brojem, na plavom su se nebu uz urlik pojavila dva aviona (britanska zračna potpora). Obrušili su se jedan iza dru-

gog. Prvi je istodobno ispalio dvije rakete koje su promašile cilj i eksplodirale u šumi iza njege, gdje je sada bio grupiran dio snaga koje su napadale. Drugi je točnije pucao. Ali, njegove rakete pale su na zidnu konstrukciju, podižući u zrak gomilu šute. Zatim su avioni uzletjeli i učinili nekoliko krugova. Guy, koji se sjećao bombardera-obrušivača koji su na Kreti neumorno progonili i tukli jedinice na terenu, čekao je da se vrate. Ali umjesto toga, oni su se izgubili s vidika i više se nisu ni čuli. Pilot koji je poslan da ih promatra stajao je u blizini. "Sjajno učinjeno", rekao je, "u pravo vrijeme, točno u metu."

"I to je sve?" pitao je Guy.

"To je sve. Sad vojnici (partizani) mogu učiniti svoj dio."

Ali partizani nisu učinili ništa.

"Izgleda", objasnio je prevodilac generalu Spitzu, "da napad treba biti odgođen. Njemačka oklopna kolona je upozorena i krenula je ovamo."

"Što će vaši ljudi učiniti?"

"Raspršit će se prije no što stigne njemačka oklopna kolona. To je tajna naših velikih i mnogobrojnih pobjeda."

Waugh, str. 288–291

Evelyn Waugh, autor ovog teksta, sudjelovao je u ratu na teritoriju Hrvatske (Topusko, Vis) – kao član Britanske vojne misije kod partizana. Zadatak misije bio je nadgledati situaciju i obavijestiti saveznike tko se zapravo bori protiv Nijemaca u Jugoslaviji (partizani ili četnici).

U koji bismo žanr, osim u ratnu prozu, mogli uvrstiti Waughov opis (humor, farsa, akcija, akcijska komedija...)? Kakav se odnos između pisca i partizana može otkriti u tekstu? Je li ovaj fragment u potpunosti izmišljen ili je zasnovan na istinitim događajima? Usporedi ga s tekstom II–23.

Sl. 61 i Sl. 62. Dva plakata iz grčkih filmova o Drugome svjetskom ratu

Προβασία (Izdaja), 1964.

Soldatos, sv. 1, str. 147

Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση (Što si ti radio u ratu, Thanassise?), 1971.

Soldatos, sv. 2, str. 4

VI-8. Izvadak iz prvog romana Dobrice Ćosića *Daleko je sunce*

Da sastanak bude neobičan, splele su se sve okolnosti. Vreme je stalo na ponoć. Mečava zavija kao da samu smrt kolju. Odred opkoljen, ljudi gladni, malaksali, zima i strah stružu po iskidanom snu. Komesar ih budi i zove u štapsku kolibu. Ona je puna dima. Partijci se zgužvali jedan preko drugog, cvokoću od zime, a spavljivi mrmljaju proteste zbog sastanka u ovo vreme. Naslanjajući se jedan na drugog, neki su odmah počeli da dremaju, ne čekajući da saslušaju ni dnevni red.

Pavle reče:

– Na dnevnom redu je, drugovi, samo jedna tačka: šta da se radi u ovoj situaciji? Mi se u štabu ne slažemo. Imamo posebna mišljenja i izgleda da niko nije spreman da odustane od svog mišljenja. Evo u čemu je stvar...”

Pavle govori, a Vuksan misli: “Kako mogu da se ne slažu, a rukovodioci su i stari komunisti. Znači, neko je od njih oportunist... A ko je?... Pa naravno, Uča ima pravo: mi smo na Jastrepcu⁶⁴ gospodari. Zašto da bežiš iz svoje baze... Pa ovaj Gvozden je lud. Što ti je sitnosopstvenička duša. Čim ima privatnu svojinu, nesiguran je za revoluciju. Spavaj, jedi i čekaj da Nemci odu. Šta je njemu? On je odan čovek... Čudo! (...) Kud ćeš u Moravu⁶⁵ i Kopaonik,⁶⁶ kad tamo ne možeš da makneš od četnika.⁶⁷ Narod je zaveden protiv nas. Bar da je leto, pa možeš i po kukuruzima. Izbegavanje borbe...”

(...) Dok je Pavle govorio, Gvozden i još nekolicina upadali su u reč, pa je Pavle više puta morao energično da ih opominje.

“... Ovo više ne liči na partijski sastanak. Ovo je svađa. Treba ih sve pokažnjavati i izabrati novog rukovodioca. Razbijaju jedinstvo ćelije. Razbiće i odred. Šta je njima? Panikirali se. Nije ovo pevačko društvo!”

64 Planina u središnjoj Srbiji.

65 Rijeka u središnjoj Srbiji.

66 Planina u južnoj Srbiji.

67 Kolokvijalno ime za pripadnike kolaboracionističkog, rojalističkog i nacionalističkog pokreta "Jugoslovenska vojska u otadžbini", koja je bila glavni domaći politički i vojni neprijatelj partizanskog pokreta kojim je rukovođila Komunistička partija.

68 General Dragoljub – Draža Mihailović, vođa "četničkog" pokreta.

(...) “Pavle je potpuno u pravu! Ostavite te izmišljotine o terenu. Naš je teren svuda gde ima okupatora. (...)

– Ako mi napustimo Jastrebac, politički ćemo potpuno da izgubimo ovaj teren. Narod će da se razočara u nas. Dražinci⁶⁸ će da stvore organizaciju i poklaće nas sve...” (str. 24, 25)

“(...) – Kad pođoh u partizane – produži Đurđe – kaže ti meni onaj krezubi Vuksan: ‘Rusi će da puste padobrance, svake noći ih očekujemo. Rat je gotov za mesec dana.’ Nekoliko noći se pripremasmo da palimo vatre kad se pojave sovjetski avioni. Prođe leto, pade slana, za slanom inje, pa sneg narolja do pojasa, a Hitler njuška oko Moskve. ‘Šta bi ovo’ – pitam ja. – Na proleće će – kaže – da se svrši. – Dobro – velim – da čekam Đurđevdan, a ono evo i drugi sneg gazim kao mečka po Jastrepcu.” (str. 42)

(...) “Vuk se iskašlja, namršti i podrhtavajućim glasom progovori:

– Vojni sud je druga Gvozdena osudio na smrt...

Neko jeknu u stroju; nekolicina duboko uzdahnuše. Vuk zastade kao da očekuje da neko nešto kaže, pa nastavi:

– ... jer je ovaj, u najtežim momentima naše borbe, pokušavao da izazove pobunu u odred i time, ovaj, izvršio najtežu izdaju! Postao je izdajnik!... To smo mi odlučili!... jednoglasno! (...) Samo se Gvozden na to jače trgao, cibnuo, okrenuo glavu, pogledao Vuka – i zanemeo. (...) – Dosta!... Ne brukaj me više! – Gvozdenov glas ciknu kao slomljena sablja. Koraknu dva koraka napred, uspravi se, ljutito i prkosno podiže glavu, ošinu pogledom po stroju i zategnutim treperavim glasom tiše reče:

– ... Vi sad nemate vremena da raspravljate o pravdi. Vama se žuri. Nemojte zbog mene da gubite vreme. (...) Evo drugovi, ko nema dobar kaput, neka uzme moju gunju – raskopča se širokim pokretom i baci gunj pred stroj.

Ćosić, str. 24, 25, 42, 144

🔑 Prvi roman Dobrice Ćosića (1921.–), pisca i političara, *Daleko je sunce*, objavljen 1954., predstavljao je novost u književnosti o “narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji” u vrijeme kada se pojavio. Njegovi junaci, pripadnici partizanske postrojbe koja se nastoji probiti iz neprijateljskog obruča, nisu “heroji bez mane i straha”, nego ljudi sa svojim sumnjama, strahovima, pa čak i ideologijskim kolebanjima.

? Kako je pisac opisao odnose između partizana u ovoj četi? Misliš li da je to realističan opis? Objasni svoj stav.

Sl. 63. Slika Guri Madhija koja pokazuje partizanski napad na njemačku vojnu postrojbu

Epopëja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar, 1939.–1944.

Sl. 64. Slika Fatmira Haxiua, koja prikazuje epizodu s bojišta u Drugome svjetskom ratu

Epopëja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar, 1939.–1944.

? Izgledaju li ti ove dvije slike realistično? Objasni svoj stav.

VI–9. Tekst iz knjige *Delirul Marina Prede* (objavljene 1975.) opisuje događaj iz perspektive vojnika. Primjetna je realističnost opisa u kojem se idealizam sukobljava s tražičnom zbiljom rata

U četiri sata četa je, zajedno sa zapovjednikom, započela napad. Stefan mu se pridružio. Dah-tao je. “O, Bože,” pomislio je iznenada, “možda ću sada umrijeti”, i ta misao bila je toliko nova i neočekivana da ga je iznenadila i uplašila. Kako li to izgleda, ne postojati više? I nesvjesno, ne razumijevajući, vidio je kako ispred njega, ovamo i onamo, vojnici padaju, neki kao posječeni, neki bacajući se sami na tlo i uzalud tražeći zaklon na ravnoj površini nizine. Instinktivno se i sam bacio na tlo i tek tada je shvatio da odnekud ispred njega dolazi razorna i neprestana vatra. I satnik se ispružio po zemlji nekoliko koraka od njega. Pucnjava stade.

“Juriš!” začu ga Stefan kako viče: “Naprijed!” I satnik skoči i pojuri. Četa, razvijena u strijelce, ponovi napad, ali iznenada neprijateljske strojni-

ce počeše nanovo silovito štekati i vojnici se još jednom baciše na tlo.

“Naprijed!” povika satnik kada je vatra prestala. Ali nitko više nije poslušao zapovijed. Pjeneći se od bijesa, satnik poče divlje psovati i prijetiti. Uzalud... Satnik još jednom viknu:

“Četa, naprijed!”

I podiže se, i pojuri naprijed dajući primjer vojnicima. Oni potrčaše za njim, ali još jednom dospješe pod mitraljesku vatru neprijatelja, a satnik dobi šaku metaka u trbuh. Ležeći na tlu, vojnici začuše njegov smrtni hropac i psovke upućene bolničarima, zato što ne dolaze po njega. Polako, kao crvi, vojnici se počeše povlačiti, ostavljajući na polju polovicu svojih mrtvih i ranjenih. Bolničari su bili na dužnosti, ali nisu bili u stanju iznijeti ranjene iza borbene crte, jer ih je bilo previše.

Pređa, str. 394

Sl. 65. Prizor iz komičnog stripa *Balkan ekspres* Branislava Kerca i Branka Plavšića, na temelju scenarija Gordana Mihića

“Stripoteka”

? Daje li ovaj izvještaj herojsku sliku rata? Zašto vojnici nisu poslušali zapovijed? Čini li ih to izdajicama? Je li uvijek moguće kontrolirati svoje ponašanje u takvim situacijama? Komentiraj sličnost piščeve perspektive i perspektive boraca. Postavi u odnos svjedočenja Neagu Djuvare i Viktora Budescua.

Key Strip je adaptacija filmova koji su bili vrlo popularni osamdesetih godina. Ti su se filmovi služili crnim humorom kako bi opisali ratna iskustva skupine mladih sitnih lopova, koji su, boreći se za preživljavanje, i protiv svoje volje postali “specifični” sudionici pokreta otpora. Ovaj satirično-humoristični pristup žanru “partizanskog vesterna”, kakav je jugoslavenska kinematografija stvorila kao jedan od svojih središnjih motiva tijekom četrdeset godina, predstavljao je novost. Može se smatrati dijelom opće težnje da se ideologijski i politički “ulaštena” službena povijest Drugoga svjetskog rata, zajedno s njezinom umjetničkom interpretacijom, koja se dugom upotrebom potrošila, podvrgne “reviziji”.

VI–10. Izvaci iz romana *Duhan* Dimitra Dimova

Varvara nije izgledala toliko loše – barem ne loše koliko bi se moglo očekivati u oporim uvjetima, u kojima se nije moglo voditi računa ni o elementarnim osobnim potrebama. Ali, sama je o svojem izgledu mislila loše. “Izgleдам kao vještica”, mislila je gorko se sjećajući da je u zadnjoj bitki izgubila češalj...

Da, gubiš strpljenje, potpuno si iscrpljena neprestanim njihovim životom između života i smrti. Taj način života te je iscrpio, pretvorio te u zlovoljnu, sparušenu ženu baš sad kad se pobjeda približava, kad želiš izgledati svježije i privlačno, kada si počela čeznuti za ljubavlju. Sve si žrtvovala za Partiju, i ispustila si radost života. Partizanski život nameće čovjeku strahovite napore i traži nadljudsko poricanje vlastitog ja. Još uvijek se držiš, ali samo zahvaljujući svojem duhu. Odatle i tvoj konflikt, tvoja nervoza, tvoja nesposobnost prihvaćanja velikog dualizma u ljudima i stvarima, koji potiče njihov razvoj...

(...) “Što ćeš raditi kad osvojimo vlast?”

“Što god mi Partija naredi.”

“A ja ću se lijepo odjenuti... Prva stvar koju ću učiniti jest okupati se i odjenuti... Pa neću izgledati kao vještica! (...) Komunisti moraju voljeti život. (...) Život možeš voljeti kad si ugodna drugim ljudima, čista i uredna...”

(...) Sada se (Irina) željela povući u tišinu borova u Čamkoriji, pod nebo zasuto hladnim zvijezdama, i bez daha oslušivati ono što će tek doći. Jer, ma što se dogodilo, ona je nepovrediva. Fizička ruševina starog svijeta nje se nije ticala, a novi svijet ju nije plašio. U inozemstvu je imala novac, koji nitko nije mogao dodirnuti, a te je noći bila uvjerena da se komunisti neće osvećivati ženama. Ipak, bila je svjesna da postoji nešto drugo od čega ne može pobjeći, nešto što zastrašuje više od oduzimanja njezina bogatstva ili osвете gladnih. Bila je to njezina unutarnja ruševina. Bio je to pepeo svega što je iskusila do tada i užasa one noći, užasa koji se iznenada pretvorio u sumornu apatiju...

(...) To je bila jednostavna istina! (...) Realističan, hladnan i snažan Irinin duh nije se plašio prihvatiti to, te se odmah pomirio bez bijesa ili panike. U međuvremenu, stotine razmaženih žena djetinjasto su plakale i padale u nesvijest, jer su po njihovim sagovima gacale blatnjave vojničke čizme, ili stoga što su njihovi prostrani stanovi naseljavani beskućnicima. Nisu mogle shvatiti da je to neumoljiv tijek života, da se život sastoji od međuovisnih događaja i da parazitska egzistencija jednih neizbježno izaziva bijesni revolt drugih...

Dimov, str. 564–569, 628, 667

Dimitar Dimov (1909. - 1966.) čuveni je bugarski prozni i dramski pisac, po obrazovanju veterinar s više od četrdeset napisanih istraživačkih radova. Njegov najpoznatiji roman je *Duhan*, napisan 1951. Na zahtjev vođa bugarske Komunističke partije, roman je prepravljen i dodano je još likova ljudi iz pokreta otpora. Usprkos izvanknjiževnim upletanjima, *Duhan* je postao najomiljenijom knjigom mnogih naraštaja Bugara. Navedeni fragmenti prikazuju psihologijski stav dviju radikalno različitih žena – partizanke Varvare i žene iz gornjeg sloja Irine – na kraju Drugoga svjetskog rata.

Kako te dvije žene zamišljaju skore promjene u svojim životima? Kakve rezultate očekuju? U čemu su obje slične?

VI–11. Ciparski Turčin Kemal Recep Susuzlu govori o zatvoreničkim danima koje je proveo s vođom ciparskih Grka Glafkosom Cleridesom⁶⁹

Kad smo stigli, u veljači 1942., leđa na našim košuljama i koljena na našim hlačama bila su označena crvenim trokutom. Ta je mjera bila poduzeta kako bi se olakšala identifikacija

svakog zarobljenika koji bi htio pobjeći iz logora. Crveni križ dijelio je dopisnice, tako da smo druge mogli obavijestiti da smo još živi. Tko bi vjerovao u takvo što?

Logor je bio podijeljen u kvadrate ograđene bodljikavom žicom. U zgradi preko puta nas nalazilo se zrakoplovno osoblje. Bili smo u dobrim odnosima s njima, usprkos činjenici da nas je razdvajala bodljikava žica. Pilot Glafkos Clerides bio je među njima. Slao je poruku da želi prijeći na našu stranu i tražio je odjeću kako ga ne bi mogli identificirati. Probio se kroz bodljikavu žicu i prešao na našu stranu. Čim je stigao, počeo je stvarati organizaciju koja bi se posebice bavila problemima Ciprana. Održani su izbori, i on je izabran za predsjednika. Glafkos Clerides bio je odgovoran za sve Ciprane, a ja sam bio odgovoran za bolesne.

Ulus Irkad, str. 15–16

Sl. 66. Scena iz albanskoga filma *Kad zora zarudi*

Hoxha, str. 160–161

Ovo je scena iz filma *Kad zora zarudi*, snimljenog 1971. u Tirani, na temu Drugoga svjetskog rata. Prikazuje sukob partizana i njemačkih vojnika. Zanimljivo je da su u gotovo svim filmovima iz Drugoga svjetskog rata njemačke trupe brojnije od partizana, ali na kraju su partizani pobjednici u bitkama. Ova fotografija to savršeno prikazuje.

Usporedi ovu sliku s tekстом VI–7.

69 Obojica su poslani iz solunskog logora za ratne zarobljenike u Stalag (njemački zatvor za dočasnike i vojnike nižeg ranga). Susuzlu je opisao svoje iskustvo iz Stalaga 1993. godine u novinama *Yeni Democrat*.

Opća pitanja za poglavlje VI.

Napravi intervju s bakom ili djedom – zapiši njihova sjećanja na rat. Analiziraj slike: što one pokazuju? Interpretiraj slike i napiši kratak esej. Je li ijedan autor opisao trenutak sreće u svojem životu tijekom rata?

Državni praznici povezani s Drugim svjetskim ratom			
zemlja	datum	praznik	opis
Albanija	29. studenoga	Dan oslobođenja	Oslobođenje od Nijemaca 1944. godine
Bosna i Hercegovina	25. studenoga	Nacionalni dan	Prva sjednica ZAVNOBIH-a (partizanska skupština, 1943.)
Bugarska	–	–	–
Hrvatska	22. lipnja	Dan antifašističke borbe	Početak ustanka (1941.)
zajednica ciparskih Grka	28. listopada	Dan Ochi (dan „Ne“)	Grčko odbijanje talijanskog ultimatumu (1940.)
Makedonija	11. listopada	Dan ustanka	Početak ustanka (1941.)
Grčka	28. listopada	Dan Ochi (dan „Ne“)	Grčko odbijanje talijanskog ultimatumu (1940.)
Rumunjska	–	–	–
Slovenija	27. travnja	Dan otpora	Formiranje Osvobodilne fronte (1941.)
Srbija	–	–	–
Turska	–	–	–

Karta 2:
Jugoistočna Europa nakon Drugoga svjetskog rata

Bibliografija

- Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* [Porez na prihod od kapitala i politika poturčivanja], Istanbul 2000.
- *Ta aetopoula. Anagnostiko tritis kai tetartis taxis* [Mali orao. Čitanka za treći i četvrti razred], 1944., izd. 'Eleftheris Elladas', obnovljeno izdanje.
- Nisim Albahari i dr. (ur.), *Sarajevo u revoluciji*, Sarajevo 1979.
- Julian Amery, *Sons of the Eagle: A Study in Guerrilla War* [Sinovi orlova: studija gerilskog ratovanja], London 1984.
- *Bashkimi* [„Jedinstvo“], lipanj 1944.
- *Bleiburg*, grupa autora, priredio Marko Grčić, Zagreb 1990.
- Branislav Božović, *Beograd pod komesarskom upravom 1941.*, Beograd 1998.
- Branislav Božović, *Poruke streljanog grada*, Beograd 1961.
- Don Pietro Brignoli, *Sveta maša za moje ustreljene* [Sveta misa za moje strijeljane], Gorica 1995.
- *България – своенравният съюзник на Третия райх* [Bugarska – Neukrotivi saveznik Trećeg Reicha], Sofija 1992.
- *Хрестоматия по История на България* [Hrestomatija bugarske povijesti 1944.–1948.], Sofija 1992.
- Nicholas J. Costa, *Shattered Illusions, Albania, Greece and Yugoslavia* [Razbijene iluzije, Albanija, Grčka i Jugoslavija], New York 1998.
- Ivan Cvitković, *Ko je bio Alojzije Stepinac*, Sarajevo 1986.
- Dobrica Ćosić, *Daleko je sunce*, Beograd 1963.
- Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita I-II*, Rijeka–Zagreb 1981.
- *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică (1945)*, [Deportacija rumunjskih Nijemaca u Sovjetski Savez], ur. Hannelore Baier, Braşov 1994.
- Dimitar Dimov, *Тютюн* [Duhan], Sofija 2000.
- Dobri i Elena Djurov, *Мургаш. Мемоари*, Sofija 1983.
- *Dokumenti za borbata na makedonskiot narod za samostojnost i nacionalna država*, tom vtori, [Dokumenti o borbi makedonskog naroda za samostalnost i nacionalnu državu, II. sv.], Skopje 1981.
- Dragojlo Dudić, *Dnevnik 1941.*, Beograd 1957.
- Polychronis K. Enepekidis, *To Olokaftoma ton Evraion tis Ellados 1941–1944* [Holokaust Židova u Grčkoj 1941.–1944.], Atena 1996.
- Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 yıl Anılar-Yorumlar* [34 godine u vanjskim poslovima. Memoari – Komentari], Ankara 1980.
- *Evreii din România între anii 1940-1944, vol. I: Legisla. ie anti-evreiască* [Rumunjski Židovi između 1940. i 1944., 1. sv.: Antisemitski zakoni], ur. Lya Benjamin, Bucureşti 1993.
- *Evreii din România între anii 1940–1944, vol. II* [Rumunjski Židovi između 1940. i 1944., 2. sv.], ur. Lya Benjamin, Bucureşti, Edit. Hasefer, 1996, dok. 44.; dok. 98.
- Tone Ferenc, *Okupacijski sistemi na Slovenskem* [Okupacijski sistemi u Sloveniji], Ljubljana 1997.

- Hagen Fleischer, *Stemma kai svastika. I Ellada tis Katochis kai tis Antistasis 1941–1944*, vol. 2 [Kruna i svastika. Grčka u okupaciji i otporu 1941.–1944., 2. sv.], Atena 1995.
- Giomtov Giakoel, *Apomnimonevmata 1941–1943* [Memoari 1941.–1943.], Thessaloniki 1993.
- Ivo Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.
- *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939–1945* (ur. W. Hubatsch) [Hitlerovi naputci za vođenje rata 1939.–1945.].
- Josip Horvat, *Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943–1945*, Zagreb 1989.
- Josip Horvat, "Hrvatski mikrokozam između dva rata (1919–1941)"; u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1983.
- *Hylli i Dritës* [„Zvijezda svjetlosti“], The Oriental Catholic Mission in Lushnje, December 1940 [Orijentalna katolička misija u Lushnjeu, prosinac 1940.], 601.
- Demir D. Hysolli, *Life or Death for Freedom* [Život i smrt za slobodu], Atlanta 1995.
- John Iatridis (ur.), *I Ellada sti dekaetia 1940–1950. Ena ethnos se krisi* [Grčka tijekom decenija 1940.–1950. Nacija u krizi], Atena 1984.
- „Illegalčki Borec“ [Illegalac], Ljubljana 2003.
- *Istoria tou Ellinikou Ethnous* [Povijest grčke nacije], sv. 16, Ekdotiki Athinon, Atena 2000.
- *Izvori za Osloboditelna vojna i Revolucija vo Makedonija, 1941–1945* [Izvori za oslobodilački rat i revoluciju u Makedoniji, 1941–1945], sv. I, knjiga 3, Skopje 1970.
- Ulus Irkad, *Cypriots Together in the Second World War* [Cipranci zajedno u Drugome svjetskom ratu], preveo Metin Kemal, „The Friends of Cyprus Report“, br. 46, jesen 2003.
- Ilija Jakovljević, *Konclogor na Savi*, Zagreb 1999.
- Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941–1945.*, Zagreb 1986.
- Konstantin Katsarov, 60 години живяна история [60 godina proživljene povijesti], Sofija 1993.
- Danail Krapchev, *Избрани статуи* [Izabrani članci], Sofija 1992.
- Jure Krišto, *Sukob simbola, politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2001.
- Bogdan Krizman, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978.
- Fitzroy MacLean, *Rat na Balkanu*, Zagreb 1964.
- "Magazin istoric" [Historijski magazin], Bukurešt, listopad 2002.
- Agnes Jensen Mangerich, *Albanian Escape: The true story of U.S. army nurses behind enemy lines* [Albanski izlaz: Istinita priča o bolničarkama vojske SAD iza neprijateljskih linija], The University Press of Kentucky 1999.
- Georgi Manov, *Черната скала* [Crna stijena], Sofija 1997.
- Anđelka Martić, *Vuk na Voćinskoj cesti*, Zagreb 1971.
- Mark Mazower, *Stin Ellada tou Hitler. I empeiria tis Katochis* [U Hitlerovoj Grčkoj. Iskustvo okupacije], Atena 1995.
- *Memoari patrijarha srpskog Gavrila*, Beograd 1990.
- *Minoritati etnoculturale. Marturii documentare. Tigani din Romania (1919–1944)* [Etnokulturne manjine. Dokumentarna svjedočenja: Rumunjski Romi (1919.–1944.)], ur. L. Nastasa, A. Varga, C. A. Andreescu, Cluj Napoca 2001, dok. 339.
- Bogdan Murgescu et al., *Istoria României în texte* [Povijest Rumunjske u tekstovnim izvorima], Bukurešt 2001.

- E. C. W. Myers, *Greek Entanglement* [Grčka zamka], London 1985. (prvi put objavljeno: 1955.)
- National Archives Braşov, Gradska vijećnica općine Bod, spis 76/1944, f. 83.
- Kosta Nikolić, *Strah i nada u Srbiji 1941–1944: Svakodnevni život pod okupacijom*, Beograd 2002.
- „Novo vreme“, 25. rujna 1942.
- James O'Donnel, *A coming of age: Albania under Enver Hoxha* [Punoljetnost: Albanija pod Enverom Hoxhom], New York 1999.
- Faik Okte, *The tragedy of the Turkish Capital Tax* [Tragedija turskog poreza na kapitalni prihod], Croom Helm Limited 1987.
- Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1988., tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1988.
- Stoyan Petrov-Chomakov, *Духът на дипломацията* [Duh diplomacije], Sofija 2002.
- „Politika“, 28. ožujka 1941.
- Ivor Porter, *Operațiunea Autonomus* [Autonomna operacija], Bukurešt 1991.
- John Ivan Prcela, Dražen Živić, *Hrvatski holokaust*, Zagreb 2001.
- Marin Preda, *Delirul* [Divljina], Craiova 1975.
- Enver Redžić, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija*, Sarajevo 1987.
- Božo Repe, *Sodobna zgodovina. Zgodovina za 4. letnik gimnazij* [Suvremena povijest. Povijest za 4. razred gimnazije], Ljubljana 2002.
- Božo Repe, *Intervju sa Cvetom Kobalom* (video), Memorial Center Mauthausen
- Božo Repe, *Naša doba*, Ljubljana 1996.
- Milan Ristović (ur.), *Izveštaj glavnog rabina Jugoslavije dr Isaka Alkalaja, o događajima u Jugoslaviji između marta i kraja juna 1941.: „Naši doživljaji i utisci o poslednjim događajima u Jugoslaviji“*, „Tokovi istorije“, 1-2/1997., str. 181-182.
- Constantin Sănătescu, *Jurnal* [Dnevnik], Bukurešt 1993.
- Emil Sattolo, *Tragom istine*, Nova Gradiška 2002.
- Ioan Scurtu et al., *Istora României între 1918–1944 (culegere)* [Povijest Rumunjske između 1918. i 1944. (zbirka tekstova)], Bukurešt 1982.
- Stanford J. Shaw, *Turkey and the Holocaust* [Turska i holokaust], London 1993.
- David Smiley, *Albanian Assignment* [Albanski zadatak], London 1984.
- „Srpski narod“, 3. lipnja 1942.
- Ivan Stanchov, *Дипломат и градинар* [Diplomat i vrtlar], Sofija 2000.
- Ivan Šibl, *Sjećanja 1–3*, Zagreb 1986.
- Rastislav Terzioski, *Denacionalizatorskata dejnost na bugarskite kulturno-prosvetni institucii vo Makedonija* [Denacionalizatorsko djelovanje bugarskih kulturno-obrazovnih institucija u Makedoniji], Skopje 1974, prema: Istarski arhiv KPJ, sv. VII, Beograd 1951.
- *Борбата на българскиот народ в защита и за спасяване на българските евреи по време на Втората световна война* [Borba bugarskog naroda za obranu i spas bugarskih Židova u Drugome svjetskom ratu], Sofija 1978.
- *Оцеляванешо. Сборник документи 1940–1944* [Opstanak: Kompilacija dokumenata 1940.–1944.], Sofija 1995.
- *Tito – Churchill: Strogo tajno*, ur. B. Biber, Zagreb, Ljubljana 1981.

- „Tomori“, 6. kolovoza 1940., 2; 11. kolovoza 1940., 2.
- Stajko Trifonov, *Българският национален въпрос 1919–1944 В: Нови студии по българска история 1918–1948* [Bugarsko nacionalno pitanje 1919.–1944., u: Nove studije o bugarskoj povijesti], Sofija 1992.
- „Universul“, 79/2 03. 1942, str. 4; 5/01. 1942, str. 1; 291/28. 10. 1944; 44/15. 02. 1942; 318/26. 11. 1944.
- Riki Van Bouschoten, *Anapoda chronia. Syllogiki mnimi kai istoria sto Ziaka Grevenon (1900–1950)* [Teške godine. Kolektivne uspomene i povijest u Ziaka Grevenon (1900.–1950.)], Atena 1997.
- Ivan Venedikov, *По делата им ще ги познаете* [Prepoznat ćete ih po njihovim djelima], Sofija 1993.
- Aleksandar Vojinović, *Ante Pavelić*, Zagreb 1988.
- Evelyn Waugh, *The End of the Battle* (the *Sword of Honour* trilogy) [Kraj bitke (trilogija *Mač i čast*)], Boston/New York/London 2000.
- Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Görüklüklerim ve Geçirdiklerim vol 3 (1922–1944)* [Stvari viđene i proživljene u nedavnoj prošlosti (1922.–1944.)],

Istanbul 1970.

- *Zbornik dokumenata i podataka o NOR naroda Jugoslavije*, sv. XIV, knjiga 1. Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941.–1942., Beograd 1981., dok. br. 34.
- Žarko Zgonjanin, i dr. (ur.), *Kozara u Narodnooslobodilačkom ratu. Zapis i sjećanja*. Knjiga šesta, Beograd 1978.
- *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, Beograd 1952.
- Dencho Znepolski, *Посмъртна изповед* [Posmrtna ispovijest], Sofija 1998.
- *Ženite od Makedonija vo Narodnooslobiditelnata vojna* [Žene Makedonije u narodnooslobodilačkom ratu], Skopje 1976.
- Vladimir Žerjavić, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb 1992.
- D. Živojinović – D. Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo. Prilozi za Magnum crimen*, Nova knjiga, Beograd, 1988., str. 554–556.

Vizualni materijal

- „Akbaba“, 24. kolovoza 1939.
- Arhiv grada Beograda
- Beograd, Narodna biblioteka Srbije, Zbirka plakata
- Rifat Bali, *Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları* [Mojsijeva djeca, građani republike], Istanbul 2003.
- Hrvatski povijesni muzej
- Cumhuriyet Ansiklopedisi [Enciklopedija republike], sv. 2 (1941.–1960.), Istanbul 2002.

■ Vladimir Dedijer, *Dnevnik, 1941–1942.*, 2. izdanje, Beograd 1951.

■ *Epopeja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar, 1939–1944.* [Epopeja antifašističke nacionalno-oslobodilačke borbe albanskog naroda, 1939.–1944.], Tiranë 1980.

■ Hagen Fleischer, *Stemma kai svastika. I Ellada tis Katochis kai tis Antistasis 1941–1944*, vol. 2 [Kruna i svastika. Grčka u okupaciji i otporu 1941.–1944., 2. sv.], Atena 1995.

■ Galerija državnog arhiva, Zagreb

- Abaz Hoxha, *Filmi Artistik Shqiptar 1957–1984* [Albanski umjetnički film, 1957.–1984.] Tiranë 1987.
- Istoriki kai Ethnologiki Etaireia tis Ellados (IEEE), *To epos tou '40. Laiki eikonographia* [Epika četrdesetih. Popularna ikonografija], Atena 1987.
- Istorijski arhiv Beograda, Zbirka fotografija
- Istorijski arhiv Beograda, Uprava grada Beograda, SP III-48, k 157/15, 25. rujna 1941.
- *Jugoslovenska grafika 1900–1950*. Katalog izložbe, Beograd, prosinac 1977. – veljača 1978., Beograd 1977.
- Jugoslovenska kinoteka, Beograd
- „Karikatur“, 24. rujna 1942.
- Jure Krišto, *Sukob simbola, politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2001.
- Nataša Mataušić, *Jasenovac 1941–1945.*, Zagreb 2003.
- Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945.*, Beograd.
- Muzej grada Zagreba
- Nacionalni povijesni muzej u Ateni
- Narodna biblioteka Srbije, Beograd
- Kosta Nikolić, *Nemački ratni plakat u Srbiji 1941–1944*, Beograd 2001.
- „Novo vreme“, Beograd, 16. rujna 1942.
- www.pavelicpapers.com
- Branko Petranović, Nikola Žutić (ur.), *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1990.
- Giannis Soldatos, *Istoria tou Ellinikou Kinimatografou* [Povijest grčkog filma], sv. 1–2, Atena 1999.
- „Stripoteka“
- *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* [Židovi Osmanskog Carstva i Turske Republike], London, New York 1993.
- „Universul“, Bukurešt, br. 30, 1. veljače 1942.; 15. svibnja 1942.; br. 272, 5. listopada 1942.; br. 281, 14. listopada 1942.; br. 249, 12. rujna 1943.; 6. listopada 1944.; 26. listopada 1944.
- Aleksandar Vojinović, *Nije sramota biti Hrvat, ali je peh*, Zagreb 1999.
- Ratni muzej u Ateni, Britanska zbirka
- *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, Beograd 1952.

Karte

- Karta 1: Drugi svjetski rat, 1939.–1942. – Map 50 (p. 178) u: Paul Robert Magocsi, *Historical Atlas of Central Europe* (University of Washington Press, 1993, 2002)
- Karta 2: Jugoistočna Europa poslije Drugoga svjetskog rata – Map 52 (p. 186) u: Paul Robert Magocsi, op. cit.

Ocijenite ovu knjigu!

Vaše mišljenje kao čitateljice/čitatelja ove knjige vrlo nam je važno, kako kao ocjena našega rada, tako i za planiranje naših budućih pothvata. Centar za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi (CDRSEE) zajedno je s brojnim kolegama i suradnicima uložio mnogo truda, vremena i dragocjenih sredstava u projekt "Nastava moderne povijesti jugoistočne Europe", a rezultat je knjiga koju držite u rukama. Da bismo provjerili uspješnost ove metode, korisnost ovog pothvata i vrijednost toga što smo uložili, bilo bi nam drago kada biste nam dali svoju ocjenu projekta. Molimo vaše iskreno mišljenje, za što će vam biti potrebno nešto vremena i pažnje.

Poslije čitanja ove knjige, ili čak njezina korištenja u učionici, molimo vas da posjetite naše web stranice, nađete dio *History Workbooks* i **popunite obrazac za ocjenjivanje**. **Obrazac za ocjenjivanje** možete naći ovdje: http://www.see-jhp.org/hw_evaluate.html.

Bilješke:

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 647024

ISBN 978-953-6991-13-6 (cjelina)

ISBN 978-953-6991-17-4 (sv. 4)